

Debreceni diák, újságíró, és elfelejtett (?) költő: Zempléni Árpád (1865–1919)

D. Molnár István

irodalom- és művelődéstörténész, ny. egyetemi tanár
Debreceni Egyetem



Zempléni, eredetileg Imrey Árpád író vagy újságíró nevét hiába keressük a Debreceni Református Kollégium nevezetes diákjainak és tanárainak hosszú listáján, de másutt is. Neve nem véletlenül zempléni, mert a mai Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében látta meg a napvilágot, és egy ideig a sárospataki Református Kollégium diákja volt. Kisnemesi családból származott, de apja, vagyona nem lévén, Budapesten iparosként dolgozott. A költőt Hegyalja kapuja, Tállya tartja számon hírességeként, mert számos forrás szerint ott született, egyikük szerint pedig az ugyancsak a szerencsi járásban lévő Meggyaszó falu Újvilágpuszta nevű településrészén hunyt el, azonban Budapesten halt meg 1919-ben.¹ A kollégiumi listából bi-

¹https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Debreceni_Református_Kollégium_nevezetes_diákjainak_és_tanárainak_listája/; https://hu.wikipedia.org/wiki/Zempléni_Árpád; *Magyar életrajzi lexikon*, 4. kötet. Budapest, 1967; <http://epa.oszk.hu> > pdf > EPA02518_irodalomtortenet... A továbbiakban közölt életrajzi adatok ezekből a forrásokból valók.

zonyára azért hiányzik, mert debreceni tanulmányait hamar abbahagyta, és csak rövid ideig volt újságíró a városban.

E sorok írója magyar nyelv és irodalom szakos egyetemi végzettséggel is rendelkezik, de először lengyelországi kiadványokban találkozott Zempléni nevével. Az 1918–1960 között lefordított magyar irodalmi alkotások bibliográfiájában (1967) szerepel a költő *Turáni dalok. Mondai és történelmi hősénekek. 1900–1910* (megjelent 1910) című kötetéből egy műve hosszabb részlete (1921), a lengyelbarát költők versantológiájában (1971) pedig az ugyanabból a kötetéből való *Szeben alatt (Bem apó esete)* című vers. Az antológiában olvasható életrajzi jegyzet szerint „Irodalmi munkásságában gyakran felhasználta a finnugor és turáni népek legendáit, arra törekedve, hogy megteremtse a pogány korszak magyar mitológiáját. Lengyel költők számos versét lefordította. A *Szeben alatt* az 1848-as harcok hiteles epizódján alapuló vers, amelyet gyakran emlegetnek a korabeli visszaemlékező kötetekben.” Kezdeté, rövid részletei és befejezése így hangzik: „Ostromolják Nagyszebent, / Bem serege támad. / Mint a zúzos fergeteg, / Rohannak a székelyek / Puskával a sáncnak(...) ’Rajta, bátor szégelek!’ /Kiabál a kis öreg»(...) Egyik székely odaszól / Vén tábornokának: / ’Menjen innen, Bem apó! / Ej, be nem tud rendet! / Kee helyünkbe lel százat, / De hol veszünk mi másat, / Ha lelövik kendet.” Az említett bibliográfiának az 1821–1917 és 1961–1972 között lefordított magyar alkotásokat felsoroló kötete (1976) csak ez utóbbi versről tud.²

A magyarból sokat fordító Antoni Lange és Alfred Tom által összeállított világirodalmi gyűjtemény utolsó, irodalmunknak szentelt kötete (1921) szerint Langénak köszönhető Zempléni első verseinek átültetése. Teresa Samociuk – igaz, 1969-ben még „így illett” –, a lengyel olvasók 20. századi irodalmunk iránti érdeklődésének felkeltésére alkalmatlannak, anakronisztikusnak ítélte az összeállítást, „sőt: az anyagnak Zempléni *Turáni dalaival* való lezárása egyenesen torzításra vezethető.” A magyar költő lengyel kapcsolatainak bizonyítéka az is, hogy Bányai Károly prózai fordításai nyomán 1914-ben keletkezett kéziratban maradt *Három híres lengyel éneke*.³

² Sieroszewski, Andrzej – Ślaski, Jan (összeállította): *Bibliografia przekładów z literatury węgierskiej w Polsce*. Cz. II. 1918–1960. Warszawa, 1976. 150.; Csapláros, István (vál.): *Kocham twój kraj. Antologia wierszy węgierskich o Polsce*. Kraków, 1971. 148–149, 226.; Csapláros, I. – Korol, Aleksander (összeáll.): *Bibliografia przekładów z literatury węgierskiej w Polsce*. Cz. I. 1821–1917, 1961–1972. Warszawa, 1976. 110.

³ Samociuk, Teresa: *Antoni Lange – a magyar irodalom népszerűsítője Lengyelországban*. In: Csapláros I. és mások (szerk.): *Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Budapest, 1969. 559–560. A tanulmánykötet ugyanakkor Lengyelországban lengyelül is megjelent: Reychman, Jan (szerk.): *Studia z dziejów pols-*

Zempléni Debrecenben nem szerzett bizonyítványt és csak később érettségizett le. Újságíró volt, a református egyház „díjnoka”. Többnyire alapos politikai cikkei, novellái, versei különböző helyi sajtótermékekben (Debrecen, Debrecen-Nagyvárad *Értesítő*, Debreceni *Híradó*, Tokaj-Hegyalja) jelentek meg. Ezeknek felkutatása és annak tisztázása, hány évet töltött a városban, más kutató feladata. Már Budapesten élve az egyetemen filozófia szakra járt, de hamar abbahagyta tanulmányait, autodidaktaként viszont, jelentős mértékben debreceni iskolájának köszönhetően, széleskörű ismeretanyagra tett szert. 1896-tól haláláig a Magyar Földhitelintézet levéltárosaként dolgozott.

Először hagyományos, konzervatív ízlésről tanúskodó, gyakran Petőfire emlékeztetően népies, magán- és közéleti verseket publikált, amelyek értéke a témagazdagság. Lírai költészetében kezdettől jelen van a nagyváros. A *Zempléni Árpád költeményei* (1891) volt az első kötete: mintegy száz, többségükben rövid, sőt epigrammaszerű vers. Sokuk személyes érzelmeit fejezi ki, például az *Önvád*, *Közöny*, *Anyámnál* címen két vers: *Haza felé* és *Otthon*, *Egykedvűen*. Hasonlóak nem mindig felhőtlen boldogságról árulkodó szerelmi lírájának gyümölcsei, mint a *Látlak újra*, *Késő bocsánat*, *Ne szeress*, *Rád gondolok*, *Ne vádolj!* Olvasható itt több, nehézsorsú embereket megjelenítő vers is. Ilyenek: *A lelencz*, *Nyomor* címmel kettő, *Sztrájkok*, *A néptanítóknak*, *Szegény proletárok*, egyértelmű társadalombírálatra viszont egyetlen példa *A dzsentri*. Vallásosságáról, istenhitéről nem sok vers tanúskodik: *Nagypéntek*, *A Golgotáig*, *Bőjti hamu*, és csak egyben tűnik fel a magyar történelem kiemelkedő alakja, a *Mátyás szobra* címűben. Van számos egészen hétköznapi témájú verse, mint a *Tóparton*, *Este*, *A légy*, *Köd* – kettő is, *Van egy kutyám*, *A lépcsőházban*, *Vonaton*. Választott hivatásával kapcsolatosak, két műfordításával együtt, a következők: *Irodalmi esemény*, *Költő leszek* és kettő *Heinéből* címmel. A gondolati lírához sorolható versekből kevés van, például az *Élettől*, *haláltól*, *A boldogság*, a nagyobb terjedelmű *Az ember*.⁴

Az *Új versek. Zempléni Árpád költeményei* (1893–1897) című kötete először a fővárosban (1897), majd századunkban Miskolcon (2005) jelent meg. Az utóbbi kiadója a Tállya Megsegítése Alapítvány volt. A kötet nagyrészt epigrammaszerű, szintén száz körüli számú versének hangvétele modernebb, a korábbiaknál könnyedebb, játékosabb, szellemesebb, sokuk humoros, a rímek remekek. Témáik rendkívül változatosak, legtöbb közöttük egészen hétköznapi, például: *Kézcsók*, *Nagyságos asszonyom*, *Buborékok*, *A kalap*, *Madárhalál*, *A narancs*, *Régi barát*, *Séta*, *A vadgesztenye*, *A léghajós*, *A léghajó*, *A patak* vagy a

ko-węgierskich stosunków literackich i kulturalnych. Wrocław, 1969; <https://magyar-versek.hu/koltok/zempleni-arpad>

⁴ antikvarium.hu/konyv/zempleni-arpad-zempleni-arpad-koltemenyei: *Zempléni Árpád költeményei*. Szerzői magánkiadás. Budapest, 1891: <http://epa.oszk.hu> > pdf > EPA02518_irodalom... PDF: következő kiadásai 1892, 1893

Játék című: „Gyerekké tudunk lenni újra/ Játszánk a földre lecsücsulva, // Kapnánk lekváros kenyeret, / Azt is megosztanám veled! // Elköltve a jó eséséget, játszanánk férj- és feleséget. // Egymást fülébe megfogóznánk, / Lekváros szájjal csókolóznánk. // A mamák persze észrevennék, / A lurkókat hazavinnék. // S a porban játszó amorettek / Szenvednének, mivel szeretnek.” Sok a komor hangulatú is, mint *A farkas halála*, *A bomba*, *Tor*, *Ravatal*, *Gyász*, *Karácsonyi halott*. A múltat idéző politikai tartalmú versek között egyaránt vannak komoly hangúak, mint a *Vértanúk emléke* és a *Kossuth ravatalánál*, és van olyan is, mint a *Cogito*: „Gondolkozom, tehát vagyok. / Nem gondolkozik, aki nincs, / S ki nem gondolkozik, a' sincs. / Ergo: nincsenek magyarok. / Biztos ismertető jel ez: / Ma is él Arisztotelesz, / Minket meg biztat Széchenyink: / Magyarország nem volt, de lesz.” Ha a jelenről van közölnivalója, erős az irónia: a *Szabadelvy úr* és *A népszónok*, a *Magyar lecke* címűben pedig egy hölgyet kér, hogy tanuljon meg magyarul. Kivétel az 1893-as május elsejei felvonulás alkalmából írt *Szeretet májusa*, amellyel mintha cáfolná, hogy radikális politikai nézeteket vallana: „Nem gyűlöletnek, bosszúnak / Ünnepjét üljük mink ma itten. / Nem munkások, kik vérbosszút / Forralnak ártó szíveikben. / Hogy milliók élhessenek, / Nagyon kell itt egymást szeretnünk... / Ne bántsuk egymást, emberek! / Elég zsarnok él már felettünk.” A különböző művészi élményekből született versek, mint a *Művészet*, *A vers*, *Műgond*, hangja komoly, de köztük is vannak, amelyekből nem hiányzik az irónia. Ilyen a *Nagy szellemek* és a *A genie* (később *A zseni*): A koplalásban is van isteni. / Akkor tud a zseni -- teremteni. / E koplalást úgy szokták menteni: / Zseni, mert koplal; koplal, mert zseni. // Zseni, mert koplal? Böjt még észt nem ad. / Koplal, mert zseni? Büntetés tehát. / Szemes a bölcs – s a tál körül tolong. / Bolond, hogy koplal, koplal, mert bolond.” Az előzőtől eltérően ebben a kötetben felhőtlen boldogságról árulkodik a néhány szerelmes vers: *Elveszett a szívem*, *Bírni vágylak*, *Akit én szeretek*, *Mi vagy nekem*. Az itteni egyetlen, Vajda János verseihez hasonló filozofikus költeménye a *Legyőzhetetlen ember*. Címe meggyőződéses optimizmust sugall, de a *Bizonytalan költők* című versből azt olvassuk ki, hogy – mint nemzedéke más tagjai – költőként ingadozott a hagyományos nemzeti és az új, a modern törekvések között. *Válogatott költemények* című kötetét már egy évvel az *Új versek* első kiadása után sikerült megjelentetnie.⁵

Zempléni már második kötetében – és másutt is – virtuóz verselőnek bizonyult. A *Dalok* természetes, őszinte hangú szerelmes versciklus. Az I. számából idézzük: „Mikor elszunnyadtam, / Eszembe forogtál, / Mikor felvirradtam, / Eszembe jutottál.” A gondolatkifejezés kivételes tömörsége tapasztalható a *Kis*

⁵ <https://www.antikvarium.hu/konyv/zempleni-arpad-uj-versek> ; Zempléni Árpád: *Új versek*. Miskolc, 1905; A *Zempléni Árpád válogatott költeményei* (Budapest, 1998) című kötetet nem sikerült megszerezni.

virág című versben: „Kis virág, siess virulni, / Nincs neked csak egy nyarad (...) Kis madár! Siess dalolni, (...) Ha te nem dalolsz, dalol más (...)” A költőnek van több, egészen modern hangzású, szellemes, bölcs epigrammája is. *Az órás végrendelete* ennyi: „Az idő pénz. / Ha meghalok, / Örökül egy órát hagyok, / És időt hozzá eleget: / Fiacskám, méregetheted.” Verses regényére utal a *Szonett a „kárthágó” emlékkönyvéből*: Szél / Kél, / Port hord. / Mord / Fél / Bort / Kér. / Por, / Bor, / Jó, / Már / Jó! / Ró. *Megfejtés: Szomjas betyár bemegy a csárdába, / bort iszik ott Móricnál rovásra.*⁶ Még a 19. században a hőseit jellemző címmel látott napvilágot novelláinak kötete, a *Kis emberek* (1899) – aprólékos, naturalisztikus lélekrajzi írások.⁷ Jó megfigyelőnek bizonyult, de a próza nem az ő világa.

Kétszer is kiadták *Didó* című verses lírai regényét (1901), amelyet feltehetően a szerző szenvedélyes, viharos szerelme inspirált. Merész hangvétele mintegy megelőlegezi Ady erotikus verseit, például a *Héja-nász az avaron* címűt. A több tragédiát megélt Karthágót alapító Didó királynő, és a vesztes trójai háborúból oda menekülő királyi sarj, Aeneas kalandos életét és szerelmét elbeszélő ókori mítosz több közismert művészt meghihletett. A római Vergilius kevéssel Krisztus előtt írta meg monumentális eposzát, az *Aeneist*, az angol Henry Purcell pedig a 17. század végén komponálta *Didó és Aeneas* című operáját. Zempléni is ebből a mítoszból merítette azonos című verses lírai regényének ötletét, amelynek formája minden szempontból újítás, és nem csak azért, mert cselekménye Magyarországon és a jelenben játszódik. Ha művészetekkel kapcsolatban használatos lenne nemcsak a „premodern” és a „posztmodern” szakkifejezés, hanem az „ultramodern” is, akkor ezzel a jelzővel kellene illetnünk a költő alkotását. Verses regényeket, bár kevesen, még írtak hazánkban a 20. században, de „lírait” Zempléni kívül nem biztos, hogy mások is. Más kérdés, hogy műve esetében mennyire vehető komolyan ez a jelző. „A paródia-szándék tovább él azokban a művekben is, amelyek pedig egyébként nagymértékben eltérnek a verses regény műfajától, de ezt tovább viszik: Zempléni Árpád a *Didó*-ban a legkülönbözőbb idézetek torzított visszahallásával ér el sajátos hatást (...) – állapította meg Imre László.⁸

Zempléni művében Didó félvilági nőből kocsmárosnévá lett szépasszony. Éneász (így!) festő, aki Budapesten bohémtanyának való kocsmát keres és talál társasága számára. A kocsmá neve „Kárthágó városához”. Beleszeret a kocsmárosnéba, akinek szerelmét elbeszélések mesélésével, csellel nyeri el. Érzelmének történetét naplóban és lírai versekben örökíti meg. Természetesen van sze-

⁶ <https://www.eternus.hu> > szerzo > Zempleni_Arpád; <https://magyar-versek.hu/koltok/zempleni-arpad>

⁷ Zempléni Árpád: *Kis emberek*. Elbeszélések. Budapest, 1899

⁸ Imre László: *Byron Don Juan-ja és a magyar verses regény*. *Studia Litteraria*, t. XVIII. (1980). 84.

relmi párviadal is. Éneász azután Didót elhagyva szándékozik visszatérni hazájába. A nő megátkozza, majd nemsokára meghal. A férfi siratja, de készül az utazásra. A kompozíció újdonság. A bevezető két rész tartalma még a szokásos: *A két hős, Éneász bujdosása*, ám a fejezetek címe önmagukban is sokat elárul az alkotásról (csupa nagybetűvel): *ÉNEÁSZ PIKTOR LEVELEI VERÉB ZOLTÁN KÖLTŐHÖZ, A „KÁRTHÁGÓ” MINT OLYAN, ÉNEÁSZ NAPLÓJÁBÓL, ÉNEÁSZ MESÉI, A BOGÁNCSS-EMBER KALANDJA, SZERELMI HARCZ, MEGÖLTÉK A BÁRÓT, A MÚLT és MŰTÁRLAT A KÁRTHÁGÓBAN*. Néhány alfejezet a költő kötetei kapcsán már említett verseit idézi fel: *A kézcsók, Magyar leczke, Buborékok*. Éneász piktornak a költőhöz intézett leveléből kiderül a helyszín: *Bormérés Kárthágó városában* és itt van *A kocsmá* elnevezésű alfejezet. A férfi főhős *Naplójának* alfejezetei a *Zöld bokorban, Nem fogja tudni senki, Elnézlek, A múlt* című fejezetben pedig a *Mi vagy nekem* verscímre találunk. A *Mesék* egyike a történettől független betét, az *Andrássy generális*. Alighanem báró Andrássy Istvánról, Thököly Imre udvarnokáról, majd osztrák főispáni helytartóról van szó, akit a kurucok foglyul ejtettek, ezt követően csatlakozott a Rákóczi-szabadságharchoz. Hadi sikereinek köszönhetően lett tábornok, de később Lócsét feladva behódolt az osztrákoknak, és amnesztiát kapott a császártól. A *Didó* eredetisége a megváltoztatott mítosz, illetve eposz és a forma változatossága: szomorú és vidám jelenetek, hol rövid, hol hosszabb lélegzetű dalok, tréfás rígmusok, epigrammaszerű ötletek. Verselése virtuóz, bár a régmúlt kifejezésére hivatott szóalkotása néhol erőltetett rímeket eredményez.⁹ A megjelent mű első lapján Tóth István Dido-ábrázolása szerepel.¹⁰

Az első elismerést 1902-ben a *Wesselényi emlékezete* című „pályadíjnyertes óda”, illetve annak kiadása hozta meg Zempléninek.¹¹ Öt évvel később már másodtitkára volt a Petőfi Társaságnak, 1911-ben pedig felvették a legrangosabb Kisfaludy Társaságba. A Nyugat folyóirat körétől távol tartotta magát. Már a 20. század legelején csalódott ifjúkori nézeteiben, a nyugati eszmékben, a liberalizmusban, a véleményünk szerint inkább polgári radikálisnak, mint szocialistának nevezhető ideológiában, és a népek testvériségének hirdetésében. Néhány évvel korábban nem véletlenül írta meg *Bizonytalan költők* című, alkotói töprengéseit bizonyító versét. Munkásságában hirtelen alapvető változás következett be. Érdeklődése a neoromantika, ősi mítoszok és mondák felé fordult, és a magyarok nyelvokonainak, a voguloknak és osztjákoknak hősi énekeit, népköltészetét kutatta nyelvészi és régészeti alapossággal. Mint korábban Richard Wagner, sőt talán éppen a zeneköltő hatására, felismerte, hogy az örökölt mondavilág eleme-

⁹ <https://www.arcanum.com> > online-kiadványok > zempleni-arpad; Zempléni Árpád: Didó. Verses lírai regény. 1–2. kiadás. Budapest, 1901

¹⁰ <https://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=064676>

¹¹ <https://arcanum.com/ro/online-kiadvanyok/P19011910ii-2395C/zempleni/Petrik-magyar-konyveszet-17121920-2/19011910ii-2395C-zempleni-arpad>

ivel kifejezhetők az emberi élet alapvető törvényszerűségei. *Bosszú* (1908) című, az osztják mondavilágból vett témájú elbeszélő költeményével, ha ekkortól írt műveire gondolunk, rátalált igazi hangjára.¹² Ugyanebből a regevilágból merítette, de már finn hősöket is szerepeltetett a szintén irodalmi díjjal elismert *A kalapács* (1909) címűben, amelyet meseként olvasunk. Így kezdődik: „A finn király fiának volt egy nagy kalapácsa. / Ő volt a magas észak legremekebb kovácsa (...) Kardverni ott tanultak: a közel és távoli / Királyfiak, királyok nyugatról, dél honából.” A királyfi gyilkosság áldozata lesz, apja tudja, ki volt a tettes, ezért „Vadászokkal megindult elfogni az Uralban” az ottani „gonosz kovácsot”.¹³

A költő több kötetét nyelvrokonainknak és az etnikai szempontból közelebbi vagy távolabbi rokonoknak tartott népek rege- és mondavilága ihlette. A nagyrészt az ugor ősvilágot idéző verseit tartalmazó, 1910-ben megjelent *Turáni dalok* (1910) című kötete olyan sikert aratott, hogy hamarosan újabb kiadásokat ért meg. Benne 45 alkotás olvasható, köztük 41 elbeszélő vagy leíró jellegű költemény, és 4 óda. 18 magyar, 11 finnugor (finn, osztják, cseremis), 17 egyéb tárgyú, van kalmük és tatár, sőt egy egyiptomi is. Budapesten hamarosan kiadtak belőlük egy-egy német (1914) és angol (1916) válogatást. Az előbbiben 26, az utóbbiban 14 mű szerepel. Bizonyára a szerző és/vagy a kiadó tartotta lényegesnek, hogy mindkettőbe bekerüljön *A táltos*, a *Magyarok Szent-Gallenben* és a *Hunyadi*.¹⁴

A *turanizmus* a turániaknak nevezett népek közös eredetének és jelenbéli összetartozásának eszméje, a jó értelemben vett romantikus nacionalizmus egy fajtája. A 18. században megjelent, és a következő évszázadban kiteljesedett nagynémet, másképpen pángermán, és a pánszláv ideológiák hatásának ellensúlyozására született a 19. században Finnországban. Sokan – így Zempléni is – turániaknak tartották a finnugor nyelveket beszélőket is, bár nem tartoznak a közép-ázsiai türk népekhez, akiknek nyelvei nem a finnugor, hanem az altáji nyelvcsaládból valók. Távolabbi rokonokat keresve, még a babiloniakat, egyiptomiakat és japánokat is számításba vették. Hazánkban éppen a *Turáni dalok* megjelenésének évében alakult meg a Turáni Társaság, amely a keleti gyökerek kutatásával a nemzeti tudatot kívánta erősíteni, néhány évvel később pedig már folyóiratot is adott ki. A költő turanizmusának oka és tartalma az osztrákellenességben keresendő, ezért érdekesség, hogy a Társaság első fővédnöke Habsburg

¹² Zempléni Á.: *Bosszú*. A Kisfaludy-Társaság Bulyovszky-díjával jutalmazott kisebb elbeszélő költemény. Budapest, 1908. Szerző kiadása

¹³ Zempléni Á.: *A kalapács*. Költői elbeszélés. (A Magyar Tudományos Akadémia gróf Nádasdy díjával jutalmazott elbeszélő költemény). Budapesti Szemle, 1909. 139. kötet 391–393. szám, 90–119; az idézetek helye: 90, 92.

¹⁴ *Turanische Lieder, Sagenhafte und geschichtliche Heldengesänge*, 1914, *Turanian Songs. Legendary and Historical Hero-Songs*, 1916; <https://www.regikonyvek.hu> > szerzo > zempleni-arpad

József Ferenc főherceg volt. A 2. világháború után nacionalista jellege miatt megbélyegezték, sőt tiltották, annak ellenére, hogy a szélsőjobb oldali ideológiák, a fasizmus terjedésében nem játszott semmilyen szerepet. Zempléni idejében még nem is játszhatott. Hasonlóan gondolja *Keletre, magyar!* című könyvében a történész Ablonczy Balázs, akinek felmenői Sárospatakon éltek: „A magyar turanizmus tipikusan magyar és teljesen elhallgatott eszmeáramlat, akik benne voltak, igyekeztek ennek még a nyomát is eltüntetni, akik meg csak hallottak róla, szent borzadállyal emlegették. Fehér lóáldozást idéz és habókos praktikákat. Pedig a magyar közvéleményt legalábbis a 19. század eleje óta izgatta a magyarság keleti eredete és nyugati mintakövetése közti ellentmondás.” Könyvét éppen Zempléni temetésének emblematikus pillanatával indítja.¹⁵

A turanizmus több, a *Turáni dalok* kötetben olvasható költeményben kifejeződik. Zempléni Kelet felé fordulása a magyar őstörténet iránti érdeklődésének köszönhető. Ilyen *Nimród* című műve. A mezopotámiai uralkodót Babilon alapítójaként említi a Biblia, és nálunk legendákban Ménrót néven is szerepel. Fiai Hunor és Magor, akiknek anyja Enéh, Ménrót felesége. Uldinnak (Huldinnak), a 4. század elején az európai hunok második uralkodójának egyik fia volt Mundzuk (Mundzsuk) nagykirály, az ő fiai pedig Buda és Attila.¹⁶ Érdemes felidézni Arany János *Buda halála* című eposzának betéjtét, a *Legenda a csodaszarvasról* című költeményt: „Vadat üzni feljövének / Hős fiai szép Enéhnek: / Hunor s Magyar két dalia, / Két egytestvér, Ménrót fia.”

Zempléni *Isten kardja* című művében a Nimród változat szerepel. Halála éjszakáján „Eltűnik az ősi szent kard, / Hadisten adománya, / A szittyák drága kincse (...) Befúródott a földbe / És eltűnt a mélyben.” Évezredek múlva „Kifáradt, szerte züllött / Ős Nimród szolgasága / Elszéledt Babilonból / S a pusztán elvadult.” A vers II. részében „Attil (!) vizének partján / Mundzuk úr hunn (!) királynak / Gulyája táboroz. / A barmok legelőjén kiütközött a földből / Az ősi szent varázskard, / Mint fűszál rög alól.” Egy bika lábát megsebzí, a juhász kiveszi, de fitymálja. A III. rész így kezdődik: „Attil vizének árján / Virágos nagy hajókon / Mundzuk-fi hős Attila / Víg nászát ünnepelte / egy turk-kagán lánnyal.” Mindenkitől ajándékot kapnak, a juhász pironkodva nyújtja át a kardot, amit az udvarnép kinevet, „De Mundzuk hős fiának / E vas tekintetere / Orcája úgy kigyúladt / Mint sarki fényes éj. / Reszketve hős örömtől / Megösméré azonnal / S által vévé a kincset (...) Mikor kezében érzé / A régi csoda-kardot, / Hadisten adományát, / A szittyák drága kincsét, / Nimród-ős örökét: // Otthagytá szép aráját / És lóra ült a néppel / S ő lett a világ urává.” Hogy a „csoda-kard” legendája más országokban is ismert, igazolja Zempléni kortársa, az Arany Já-

¹⁵ <http://hu.wikipedia.org/wiki/Turanizmus>; Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest, 2017. 7–20.

¹⁶ <https://www.tortenelemutravalo.hu> > Blog; <https://hu.wikipedia.org> > wiki > Uldin

nos hun témájú műveit lengyelre fordító Antoni Lange (1861–1929) tragédiája, az *Atylla* (1898, könyvként 1910; a *t* után nem állhat *i* betű, illetve hang, hanem csak az *i* és *ü* közötti hangot jelölő *y*). A lengyel költő, dráma- és prózaíró más mondanivalójának megfelelő legendát is belevett alkotásába: a német Loreley-történetet, a szirénét, aki a halálba csalja az őt csodáló hajósokat. „Ó, Atilla, elvesztetted Mundzuk véres kardját. / Loreley csalt csapdába, / Az ő csábos dala. / Ómiatta ejtetted a kékeszöld Rajnába” (D. M. I. fordítása) – olvasható a IV. jelenetben. Az a kard, amit egy földműves talál, hamis, Atilla nem hódíthatja meg Rómát, és a *Véres nász* című utolsó jelenetben valaki, lehet, hogy a házasságra kényszerített frank királylány, meggyilkolja.¹⁷

Zempléni reménykedik nemzete szép jövőjében, de a *Nimród fiaihoz* (*Régi magyar siralom*), különösen pedig a *Keletre, magyar!* című költeményben már nem így van. Az előbbiben: „Idegen nemzetek, / Hamis hitetlenek / Ősi fészked feldőlnek: (...) jószágodat prédálják; Vitézi nevedet, / Régi hős híredet / Méltatlanul gázolják. // Ébredj önézetre, / Sorakozzál tette / Búban élő magyarság (...) Megfojt ez a szolgaság! Nyílj ki szebb hazából, / Nimród ágyékából / Származott szép virág.” Az utóbbiban, súlyos szavakkal ad programot nemzetének: Keletre, magyar! / Tekints keletre! / Itt lelsz te dicső, nagy / Rokon felekre! // Nem lenézéssel / Fogadnak ott. / Hagyd önmagának Napnyugatot (...) Véred-del védted / Nyolc századon át / Nyugat épségét, / Hitét, honát (...) Letiltanak szádról az ősi szót. / Hazugok, gyávák, / Rágalmazók! (...) Keletre, magyar! / Tekints keletre! / Ha élni kívánsz / Új ezredekre!” Az utolsó két versszakban kéri: „Keletre, magyar! Fordulj keletre! / Ott lelsz segítő / Rokon kezekre. // Testvéreid közt / Napkeleten / Keress barátot / Hős nemzetem!”

A magyarság és más népek turáni eredetéről szóló elmélet a német születésű oxfordi orientalista professzornak, Friedrich Max Müllernek (1823–1900) a 19. század közepén közölt írásai nyomán terjedt el, aki egyébként külső levelező tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának.¹⁸ A „turáni átok” kifejezés korábbi, Vörösmarty Mihály *Az átok című*, 1832-ben keletkezett epigrammájának tulajdonítható: „*Férfiak!* így szólott Pannon vérszistene hajdan! *Boldog földet adok, víjatok érte, ha kell:* / S víttanak elszántan nagy bátor nemzetek érte, / S véresen a diadalt kivítta a magyar. / Ah de viszály maradott a népek lelkein: a föld / Boldoggá nem tud lenni ez átok alatt.” A turáni átok legendája így szól: „Legyen sorsuk a széthúzás és belviszály, soha, semmiben ne egyezzenek, belső féreg rágja a nemzetet, lassú pusztulás végezen vele. a magyarok közötti széthúzás, ellenségeskedés ezer éven át tartson.” A viszálykodás ősi átok következmé-

¹⁷ Az idézett és említett versek forrásai: <https://magyar.versek.hu/koltok/zempleni-arpad>; <https://www.eternus.hu> > szerzo > zempleni-arpad; <https://kibraryhungaricana.hu/> > www.szozat.org/index.php/értekek/tartalommutato/8287218; Lange, Antoni: *Atylla*.
Warszawa, 1910., IV. és VII. jelenet

¹⁸ <https://hu.wikipedia.org> > wiki > Friedrich_Max_Muller

nye, vagy a Szent István által üldözött táltosoktól származik, vagy korábbi. Zempléni több művéből kiolvasható, aki újjá akarta teremteni a pogány magyar mitológiát. A *Turáni dalok* előhangja *A táltos*. Benne vannak *Az Isten kardja*, az *Árpád sírja*, a *Nimród fiaihoz*, a *Keletre, magyar!* és az *Örök magyar* című versek. A kötetben emléket állított már dokumentált történelmünk hőseinek is. Ilyenek a *Hunyadi*, a *Rákóczi Tiszabecsnél*, a *Csokonai*, a *Wesselényi emlékezete*, a már magyarnak számító Bemet idéző *Szeben alatt*, a *Petőfi*, a Kazinczy Ferenc és társai börtönéről szóló *Kufsteini madarak* és *Az ör* című Kossuth-legenda. Feltehetően nem véletlen, hogy a verseiben megelevenített történelmi személyiségek többsége szoros kapcsolatban állt Sárospatakkal, illetve Zemplénnel.

Ugyancsak 1910-ben adták ki *Istár és Gilgamesz. Babiloni rege* című művét, amely a mezopotámiai ősmítosz felfedezésének hatására keletkezett. Az első magyar fordítás volt a sumér-akkád költészetből.¹⁹ A költő 1912 és 1919 között is sokat dolgozott, írta nagyobb vagy kisebb terjedelmű elbeszélő költeményeit. Utolsó éveiben betegeskedett. *A halál-vőlegény* című *Elbeszélő költeményéhez* nem sikerült hozzájutnunk. *Mogyoróbél herceg. Vogul hőse* után *A hermelin* következett, amelyet szintén nem ismerhettünk meg. A Nádasy-díjjal jutalmazott *Vasfő és Ime. Vogul rege* (1918) az utolsó kiadott műve.²⁰

Élete során több értékes esztétikai jellegű írása jelent meg: Lavotta János zeneszerző-hegedűművész, a költő és író Pálóczi Horváth Ádám, évekig a debreceni református Kollégium diákja, valamint Mikszáth Kálmán életrajza. Próbálkozott színműírással is. Számos műve kéziratban maradt. Sokat és nagyszerűen fordított elsősorban korának francia és olasz költészetéből. A magyar szellemi életben betöltött szerepének jele, hogy a fővárosi Fiumei úti sírkertben temették el. Munkássága halála után évekig érdeklődést váltott ki, aminek bizonyítéka „táltos éneke”, *A Rimánóczy gyémántok*. (1930). Sárospatakon látott napvilágot a *Zempléni Árpád hátrahagyott verseiből halálának huszadik évfordulójára* című válogatás. Gulyás József tudós tanár nem kevés gyűjtő munkával, valamint a költő Anikó nevű feleségének húga, Wagnerné Révész Elza zeneművész és zeneszerző rendezte sajtó alá. (A nők apja, Riszdorfer-Révész János korábban Nyíregyháza főjegyzője volt.) Már második éve tartott a világháború, amikor az egyébként Debrecenben született Rubinyi Mózes irodalomtörténész és nyelvész, akadémikus *Zempléni Árpád emlékezete* (1940) címmel kis füzetet adott ki. Az *Előszó* egy, a költő korábban meg nem jelent verseit dicsérő mondata figyelmet érdemel: „*Finnugor magyarsággal és európai szellemben.*” Vikár Bélának, a

¹⁹ Zempléni Á.: *Istár és Gilgamesz. Babiloni rege*. Budapest, 1912; <https://bookline.hu> > ... > Magyar irodalom > Klasszikus...; <http://www.magtudin.org> > Komoroczy_Geza_... PDF

²⁰ Zempléni Á.: *A halál-vőlegény*, 1912; *Mogyoróbél herceg. Vogul hőse*, 1913; *A hermelin*, 1914; *Vasfő és Ime. Vogul rege*. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1918-as évfolyamából, külön kiadás 1919; mind Budapesten

Kalevala fordítójának megnyitója után szót kapott a költő sógornője, Rubinyi pedig előadást tartott. A füzetben olvasható a költő kortársa, Kozma Andor ódája, a *Zempléni halálára*, és a kiadó La Fontaine Társaság Zempléni-ünnepségének programsorozata.²¹

A költőhöz a finnugor rokonságban kételkedők gúnyosan, vállveregetéssel vagy jóindulatú sajnálkozással viszonyultak, de több nála fiatalabb kortársa nagyra értékelte életművét. Nem kritikátlanul. „Az Arany-epigonok közepes, selejtes műveket írtak (...) Ennek a kevés dicsú korszaknak a költői neveltje Zempléni Árpád is, akinek *vogul regéje* most jelent meg (...) noha magán hordja a jellemzett korszak némely bélyegét, meglepő bizonyosságot tesz Zempléni Árpád költői jelességeiről, melyek régebbi műveiben nem nyilvánultak meg ily közvetlen és meggyőző erővel (...) Zempléni írói egyénisége azóta körvonalazható tisztábban, mióta különös *vogul* témáival bíbelődik. Régebbi *turánkodásai* meglehetősen színtelenek voltak, naív sovinizmus, száraz régészkedés, pepecselő terjengősség unalmasította el őket. *Vogul* mondákból készült újabb elbeszélő versei ellenben frissek, erőteljesek és plasztikusak” – írta Tóth Árpád 1919-ben a *Vasfő és Ime* c. alkotásról szóló recenziójában.²²

A költő temetésén Móricz Zsigmond így búcsúzott tőle: „Zempléni Árpád szemmel látottan emelkedett fel a mélykultúra kincseivel megrakva a magas kultúrába. A mélykultúrát azonban tanulni nem lehet: abba a lélek fejlődésének első korát kell eltölteni, másképp nem tehet szert rá senki (...) a társadalmi rétegződés mélyéről kellett, hogy jött légyen. Zempléni Árpád ott állott és ott él. Táltos szépségében és megrendítő magában: és ott marad a magyar irodalom legfőbb becsei közt.” Krúdy Gyula *Zempléni Árpád, az utolsó romantikus költő* című „írói arcképében” (1921) ezt olvassuk: „Zempléni Árpád szívében mindvégig kuruc maradt, mégpedig olyan kuruc, akinek voltaképpen csak napjainkban jött el a maga ideje, amikor a turanizmus gondolataért különböző társadalmi és irodalmi egyesületek alakulnak, amikor leszegényedésünkben, leégettségünkben, árságunkban leginkább szükségünk volna a magyar rokonainkra, mint annak az embernek, aki valahol valamerre tönkrement, és elindult a nagyvilágba keresni valami atyafit, akinek segítségével talpra állana (...). Zempléni a népnemzeti stílust megújítani kívánó, összetettebb formaeszményt követő, a szubjektivitás modernebb aspektusainak is hangot adó szándékokat mutat költészetében. Érde-

²¹ [www.szozat.org/...](http://www.szozat.org/... zempleni-arpad-leveltaros-kolto-mufordito) zempleni-arpad-leveltaros-kolto-mufordito;
<https://intezet.nori.gov.hu> > zempleni-arpad-imrey-arpad; <https://epa.oszk.hu> > html
> vgl > index_cedula > Nyírvidék_1939_11;

<https://www.antikvarium.hu/konyv/zempleni-arpad-zempleni-arpad>
²² <https://epa.oszk.hu> > ... : Nyugat, 1919. 7. szám

kes törekvése az ősinek és az újnak szintézise, elbeszélő költészetének mitikus archaizmusa és ennek beolvasztása a korszerűbb látásmód kereteibe.”²³

1926-ban jelent meg a *Zempléni Árpád* című, tudomásunk szerint első tanulmány, amelynek szerzője Gábor Géza. Részletesen ismerteti a költő pályáját. Helyét így látja a 19–20. század fordulójának magyar irodalmában: „Ebben az új szellemben lassan háttérbe szorul a nemzeti feladat, sőt az emberi élet hazug nemzetköziségével szemben meg is hal s így a költészet is (...) Ezekből a mozgólódásokból emelkedik ki Zempléni Árpád alakja. Két élesen elkülönített részből álló költészete érdekes képét mutatja egyénisége és kora vajúdasának. Forrongó lelke, hevülékeny véralkata, álmodozó alaptermészetébe belevegyült megalkuvást nem tűrő függetlensége, emberi, politikai szabadságvágya, élete körülményei belekergették a romboló irány árájába, keményveretű hazaszeretete, kora nemzeti irányú áramlásai, magáraébredése azonban kiragadja az árból és a nemzeti hagyományokhoz sodorja.”²⁴ Szó sincs fajelméletről, hiszen az idézetben háromszor is a „nemzeti” szó szerepel. A két „rész” ifjúkori lírája és turáni dalai. Hol lemondás, kétségbeesés, hol „rózsaszínű ködben” keresi a „szép jelenést”. Verseinek változatos témavilága, költői hangjának sokfélesége ellenére „Az élet miért-jére nem tud feleletet találni” – állapítja meg Gábor, majd így folytatja: „Azt hitte, hogy a magyar költészet ősforrásaira bukkant és a rokon népek énekeiben a magyar költészet őseredetisége lüktet (...) Csalódását nem akarta észrevenni és lelke egész hevével élesztette az áldozati tüzet, mely köré kicsi, de lelkes tábor verődött. Csalódásával új tettekre, értékekre – a finn-ugor szövegkiadványok értékes költői anyagára – fordította a figyelmet. Különös és sajátosság próbálkozásában (15 évig) a képzelet és az ihletettség kezét fog és sokszínű fátyollá szövik ábrándképeit, melyek szálai visszanyúlnak az ismeretlen múlt csodás világába (...) Álom, hit, hazaszeretet érdekes öntvénye turáni költészete (...) Kisebb költeményeiben az ázsiai rokonnépek egyszerű világa tükröződik éles világitással” – fogalmaz a kutató, megjegyezve, hogy a költő csapongva visszavisszatér hazájába. Valóban, hiszen a turáni kötet számos verse kizárólag hazai témájú. „Hirdeti, hogy az ezeréves harc aggasztja a nemzetet, forduljon hát Keletre, mert az árja népek támadása előbb-utóbb elnyeli.” A gondolatsort Széchenyi István szavai nyomán patetikusan így zárja: „Alkotni fel, történelem tanúja. / Táplál a szerszám és megvéd a kard, / Míg a föld újra csodálni tanulja / A munkás szittyát, az örök magyart.”

²³ Krúdy Gyula: *Írói arcképek*, I. Budapest, 1957; www.szozat.org/index.php/ertekeink...zempleni-arpad-zempleni-arpad-emlekezete-...

²⁴ <http://epa.oszk.hu> > pdf > EPA02518_irodalom...; Gábor Géza: *Zempléni Árpád*. Irodalomtörténet, 15. évf. (1926), 3–4. sz. 136–143.

Egyik életrajzírója, Lakatos Pál már 1934-ben „panaszolta, hogy nagytehetségű költőnk, aki életében széles körben vívott ki magának elismerést, halála után hamar ködbe, feledésbe merült. És ez a félhomály tart napjainkig is.”²⁵

Akkor még nem felejtették el az irodalomkutatók, hiszen, tanulmányokról nem tudunk. Ugyanebben az évben látott napvilágot Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténetének* 7. kötete, *A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában*, amelynek szerzője, mint a *Költészet* című rész rövid megjegyzéséből kiderül, példás gyorsasággal tudta meg, hogy Zempléninek már az 1890-es években volt három verseskötete, és mind ő, mind még néhányan „a millennium idején már az ifjabb nemzedék első soraiban foglaltak helyet, írói jellemképük azonban csak azután alakult ki új meg új értékes vonásokkal”. A 8. kötetben (*A magyar irodalom a XX. század első harmadában*, 1941) a *Hagyományörző költők* között Zempléninek már közel egy oldalnyi jutott. Pintér felhasználta Gábor Géza tanulmányát és Lakatos említett írását is, a költő műveihez pedig olyan kiegészítő megjegyzéseket fűzött, amelyek az olvasók számára újat jelentenek. A *halál-vőlegény* témája az amerikai Edgar Allan Poe *Lenore* című versének feldolgozása, másrészt egy palóc népmese az alapja. A halott lányt nem kell gyászolnia a vőlegénynek, mert új világba emelkedett fel. A *Mogyoróbél herceg* „párviadalokkal szőtt csodás történet”. A *hermelin* kivételesen magyar tárgyú, mivel Salamon királynak és a hercegeknek a mogyoródi síkon vívott harcáról szól. A *Vasfő és Ime* a Kalties-monda egyik fejezetén alapul, amelynek eredetije és fordítása benne van Munkácsi Bernát vogul népköltészeti kötetében. Az obi-ugor mitológia főalakja, az Atyaisten csak fia, Világügyelő Férfi közvetítésével szokott kapcsolatba lépni az emberi világgal, és a nagyhatalmú Kalties-asszony a testvére, vagy a felesége.²⁶

A világháború után nézetei miatt – még az 1956-ban bekövetkezett változások után is –, sokáig nem akartak rá emlékezni. A Sötér István főszerkesztésében készült *A magyar irodalom története* IV. kötetében (1965) a líra megújulását, és az új társadalmi tudat megjelenését tárgyaló részt Komlós Aladár írta. Zemplénit a „lélekölő nyomorban élők között” említi, amiről más források nem tudnak. Hasonló a helyzet következő megállapításával: „Zempléni Árpád a Vajda János-i intellektuális költészet hirdetésétől a vogul medvedalok átdolgozásáig, a szocializmussal való rokonszenvtől a turanizmusig bolyong.” *A közélet költői* című részben több mint egy oldalnyi terjedelmet szentelt Zempléni munkásságának, szóba hozva, hogy Vajda mellett az olasz veristák álltak hozzá a legközelebb. Megtanulta, „hogya a dicsőséget, melyre életét tette föl, nem érheti el népieskedő epigon versekkel, s hogya a költőnek az új Európa és az új magyarság problémáit

²⁵ www.szozat.org/index...

²⁶ <https://www.arcanum.com> > online-kiadványok > magyar...;

[https://hu.frwiki.wiki/wiki/Lenore_\(Poe\)](https://hu.frwiki.wiki/wiki/Lenore_(Poe)); <https://hu.wikipedia.org/wiki/Numi-Tórem>

és eszméit kell kifejeznie”. Sikeresnek tartja Zempléni műfordítói tevékenységét, különös tekintettel arra, hogy nagyrészt modern költők verseit ültette át magyarra. Amit más forrásokból nem tudunk: „(...) rajongó híve volt a demokráciának és bátran küzdött a zsidó emancipációért, harcolt a főrendiház és a klérus ellen; szabadság, műveltség és szeretet volt a jelszava; filozófiai problémákkal viaskodott (...)” Vitathatatlan, hogy „Kereső, fejlődő szellem, ám vitatható, hogy Istent és a vallást a műveltséggel, tudománnyal akarja helyettesíteni”. Hangsúlyozza, hogy „boldogan köszönti a forradalmi leányt, és kéziratban van *Munkásvezér* című drámája. Elfogadható az a megállapítása, hogy a költő „Lassan távolodik az okoskodó, retorikus versírástól. Prózai pontossággal közli a tényeket, amelyek közt a vers tárgyát adó érzelem felfakadt benne.” Komlós is dicséri Zempléni költészetének érzéletes nyelvét, néha frappáns, gyakran elmés epigrammáit. Igaz, hogy a költő „Mintha érezte volna, hogy nem igazi lírikus”, 1905 után szinte csak elbeszélő költeményeket írt. Találó megállapítás, hogy a rokon népek költészetének ismeretében „ősibb rétegekből meríthetett, mint Arany (...), pótolni akarta a hiányzó pogány mitológiánkat, fel akarta rázni a turáni népeket (...), mert úgy gondolta, hogy csak egy turáni szövetség menthet meg minket és rokonainkat az árják ellen”. Ezt „káros ábrándnak” tartja, de elismeri, hogy „legeredetibb költeményei: *Bosszú, A kalapács, A szent-galleni kaland, Vasfő és Ime*. Sajnálja, hogy nem írta meg folytatásukat, a táltos énekeket. Komoly elismerés a következő: „A naiv pogány környezetet és gondolkodást Zempléni oly művészi plaszticitással idézi fel, néha archaikussá stilizált, de mindig gyökeresen, ízesen gazdag nyelve, továbbá remeklő verselése és humora meg felvillanó realiztikus életképei oly elbűvölőek, hogy elbeszélő költészetünkben Arany János óta nem olvastunk hasonlót.” Az irodalomtörténész, mint ha a dicséretet túlzónak érezné, megjegyzi: ez a költészet csak a 20. század elején volt divatos és tetszhetett modernnek.²⁷

Hegedűs Géza méltónak tekintette Zemplénit arra, hogy *A magyar irodalom arcképcsarnokában* (1976) száz jelentős írónk közé sorolva megrajzolja alkotói portréját. „Egy igazán tehetséges, kitűnően felkészült költő, aki élete néhány évében igen népszerű volt az olvasók körében, testi halálától kezdve úgy kiesik az irodalmi köztudatból, hogy nemsokára a szakembereken kívül azt sem tudják, hogy élt, és költeményeit – amelyek nemcsak irodalomszakmailag jól megcsináltak, hanem a tömegek számára is nagyon érdekes olvasmányok, évtizedekig nem adják ki újra, nem olvassa senki” – írja. Joggal állapítja meg, hogy a Nyugat folyóirathoz képest konzervatív, „Mégis: élete végső évtizedében hirtelen nagyon népszerű lett (...) Előbb-utóbb igazságot kell szolgáltatni senki másra nem emlékeztető, izgalmas költészetének.” Hangsúlyozza Zempléninek „filozófiától

²⁷ Sötér István (főszerk.): *A magyar irodalom története*, IV. kötet. Budapest, 1965. 593–596, 667–668.

nyelvészetileg terjedő éhes műveltségszeretetét”. Következő, az 1970-es években még nem meglepő mondata aligha őszinte: „Szocialista sohasem lesz belőle, de igényli a haladó polgári erők együttműködését a munkásmozgalommal.” A *Turáni dalok* kivételes sikerét említve „Nagyon is indokoltan félti nemzetét a német hódító törekvésektől, de fajelméletre fajelmélettel válaszol. Úgy látja az egész földkerekséget, mint fajok kíméletlen élethalálharcát (...)”, figyelmeztet, hogy csak egy emberi faj van. (Talán nem tévedünk, ha úgy gondolunk a „faj” másik jelentésére, ami a „fajta”). E kifogás után egyértelmű dicséret következik - mintha nem is említette volna a fajelméletet: „Zempléni Árpád azonban széles látókörű, mélységesen humánus, ősmondákat látomásosan idéző költő volt, egész művészi alkatában idegen a későbbi fasizmus embertelenségétől (...) sokkal fontosabb az a költői törekvés, amellyel a figyelmet a távoli rokon népek hagyományai felé fordította.”²⁸

Az irodalomkutatók 1990 után sem jelöltek ki nagyobb helyet Zempléninek a magyar irodalomban. Nemeskürty István alig több, mint ezer oldalas, *A magyar irodalom története. 1000–1945* (1993) című könyvében természetesen csak a sokkal ismertebb alkotóknak juthatott több hely, mint Zempléni költészetének. Meglepő módon *A századvég költőinek* egyikeként nemzedéktársaival együtt ír róla: „A kor társadalmi indulatait Palágyi Lajos (...), Inczédi László (...), Szentessy Gyula (...), Zempléni Árpád (...) képviselte sok közül úgy, hogy verseiket ma is esztétikai és gondolati gyönyörűséggel olvashatjuk. De még bennük is több a merész, előremutató, bátor gondolat, mint egy Ady tehetsége – akinek fellépését mintegy előkészítették (...) Nemzedékének tétováságát, a kitűzött célok és az odavezető út különbözőségeit Zempléni Árpádnak sikerült legáltalában megfogalmaznia: „Bizonytalan költők vagyunk mi, / Nagyon könnyű minket megünni, / Hogy mit szeretnénk, mi sem tudjuk. // szakítani kell itt mindenáron, / Határon állunk, nagy határon! / Fordulatán az új időnek / S a múlt nem kulcsa a jövőnek (...) Akit valóság ihletett / Csak az nyer örök életet. (*Bizonytalan költők*)” Itt hozzuk szóba, hogy Nemeskürtynek van *Hunok és magyarok* című könyve is.²⁹

Bori Imrének jelent meg *Zempléni Árpád* címmel tanulmánya (1999), pontosabban annak bevezető része. Új elnevezéssel illeti azt az irányzatot, amelyet a költő képviselt: „Zempléni Árpád a szecessziós-magyaros irányok egyik legsajátosabb útján járt, amikor azokat az epikus műveit írta, amelyeknek egyik foglalta *Turáni dalok* című kötete volt (1910). Nem a XIX. századi népies irány szellemében és felfogásában írta verseit.” Említést tesz arról, hogy Komlós Aladár a „moderneket” közé sorolta, amire a költő törekedett, és hogy Imre László szerint

²⁸ Hegedűs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Budapest, 1976. 286–288.

²⁹ Nemeskürty István: *A magyar irodalom története, 1000-1945*. Budapest, 1993. 693–695. (Az 1961-es kiadás nem állt rendelkezésünkre.); *Hunok és magyarok*. Budapest, 1994.

„újszerű mű”, a mából visszatekintve már akkor premodernnek vagy posztmodernnek nevezhető. Bori találóan „kuruc balladának” nevezi a *Didó* című műnek Andrassy generálisról szóló „betétjét”. Egészen modernnek tartja zempléni keleti témáit: „Valójában a magyar szecessziós művészet filozófiájának a megfogalmazását látjuk – részben a naiv parasztszemlélet hirdetésében”. Eredeti gondolat az is, hogy Zempléni „a nép és nemzet irreálisan tökéletes történelmen kívüli azonosulásának időtlen lelki és szellemi igazságaival vágyik a művészetet és a világot megváltani”. Érdekes, hogy a turanizmus „peremén” germán és japán eredetű ihletgócokat talál. Szerinte Várkonyi Nándor zárta le Zempléni háború előtti méltatásának sorát – állapítja meg befejezésül: „A népi vagy inkább faji lélek költészetének keresésében új utat, új területet nyitott (...) Az ősmagyar költészet lelkivilága, tárgyköre, a rokon népek mondáinak kerülő útján át, az ő művében mintegy megelevenedett és közelebb került hozzánk, művészi és élvezhető előadásban, minden tudományos, filológiai íz nélkül.” A tanulmányíró hozzáteszi: „magányos költészet a Zemplénié.”³⁰

Zemplénit biztosan kevesen olvassák, de emlékét legalább Tállyán ápolják, vagy legalábbis őrzik. A településen Vaszary László szobrásznak köszönhetően 1922 óta áll a helyi híres emberek emlékoszlopa, rajta a *Turáni dalok* kötet első lapján látható, lovast és egy általa tartott nőt ábrázoló, rovásírásos dombormű és a költő versének részlete: „Magyar múltnak és jövőnek / Táltosa, dalnoka, / Rajtad a múlt időnek / Nem fog a vasfoga, / Sem foga, sem moha. / Ősi nép szanaszéjjel, / Sorsa bánat, sorsa éjjel. / Mostoha Golgota, / De fiai nőttön-nőnek / És tanulni hozzád jönnek / Leckéjét a jövendőnek.” Az emlékoszlop egyik oldalán Lavotta János zeneművész és zeneszerző domborműve van, és részlet a költő *A magyar Orpheus* című verséből: „Árva néped nagyregöse. / Ahol felsír a magyar dal, / Ott vagy édes vigaszoddal.” A túloldal Bernáth Béláé, „a hegyaljai szőlők újjáteremtőjé”, ugyancsak versidézettel. Lavotta, a verbunkos kiváló képviselője 1797–1799 között Miskolcon élt, nemesi kúriákban zenélt. Debrecenben volt zeneműboltja. 1820-ban Tállyán halt meg.³¹ A településen Zempléni nevét viseli az általános iskola, valamint az óvoda és művelődési ház. Az interneten tájékozódhatunk Zempléni Árpádról, és antikváriumokban sok kötete megtalálható.³²

³⁰ Bori Imre: *Zempléni Árpád*. Híd, 1999.11.05.; pdf is

³¹ https://hu.wikipedia.org/wiki/lavotta_János

³² www.hegyaljakapuja.hu/magyar/oldalok/tokaj-hegyalja_zempleni_omrey_arpad
<https://hu.wikip>

Szabó Magda és a római szépségápolás

Molnár-Tamus Viktória

főiskolai docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Az egyetemi oktatók tevékenységének egyik legkönnyebben vizsgálható mutatója bármely korszakban, az általuk előadott téma alapján készült hallgatói dolgozatok száma, tárgya és értékelése, ezért doktori tanulmányaim kutatómunkáját kiterjesztettem a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtár (DE ENK BTK és TTK) Kézirattárának ilyen jellegű dokumentumaira. Az eredményeket disszertációm¹ egyik alfejezetében foglaltam össze. Megállapításaimat az összes 1914–1949 között született bölcsészkar-i dolgozat figyelembevételével tettem. Egyik legmeglepőbb felfedezésem a hazai és nemzetközi hírnévvel egyaránt rendelkező Szabó Magda író, költő és műfordító, magyar–latin szakos tanár, egykori debreceni egyetemi hallgató szakdolgozata, egyben bölcsészdoktori disszertációként megvédett írása, mely(ek) részletes elemzését mutatom be ebben a tanulmányban.²

Szabó Magda egyetemi dolgozatai

Igazi különlegességet hordoz Szabó Magda (1917–2007) *De medicaminibus faciei apud Romanos usitatis* (A római szépségápolás) című szakdolgozata nemcsak szerzőjének kiléte, hanem témaválasztása miatt is.³ A később neves, és sokat fordított író nő egyetemi diplomászerző munkájából ugyanezzel a címmel, egy évvel később doktori értekezés született. Témaválasztását azzal indokolja, hogy

„[...] a női lélekben feltétlenül, már az ősi időktől kezdve benne él a vágy, hogy szép legyen, s ha szép, lehetőleg még szebb, sokkal szebb a többi asszonyoknál. [...]”⁴

¹ Tamusné Molnár Viktória: Művészeti nevelés az egyetem falai között és azon túl. A debreceni egyetem bölcsészettudományi kara oktatóinak művészeti, művészetelméleti és művészetpártoló tevékenysége 1914–1949

² A kutatás támogatója a Debreceni Református Hittudományi Egyetem kutatásfinanszírozási pályázata volt.

³ A Módis László által szerkesztett bibliográfia (1955) egy Szabó Magdolnát említ négy dolgozattal, pedig két személyről van szó: egyikük a latin–magyar szakon, 1939-ben diplomázott közismert író nő, másikuk egy történelem–földrajz szakon 1933-ban végzett hallgató.

⁴ Szabó M, 1939, 3–5.



1.k ép: Szabó Magda debreceni egyetemistaként; forrás: Borbély (2020)



2. kép: Érdekességek a szépségápolás történetéből; forrás: (sz.n.) (2017)
<https://24.hu/élet-stilus/2017/11/20/erdekességek-a-szepsegapolas-tortenetebol/>

Miután kifejti, hogy a nő ugyanaz a szépségre törekvő lény volt már az ókorban is, mint a modern korban, kitűzi dolgozata célját:

„S nekünk az a feladatunk, hogy megvizsgáljuk: hogy szépítette magát az ókor asszonya. Ott, ahol a kor lazult erkölce a férfiak szépségápolását is magával hozta, arra is ki fogunk terjeszkedni, hiszen ez is a rómaiak szépségápolásához tartozik.”⁵



3. kép: Öltözködés és szépségápolás a császárkori Rómában; forrás: Hughes (2020)
<https://mult-kor.hu/ltzkdes-es-szepsegapolas-a-csaszkori-romaban-20200717>

Ezután tisztázza az alapvető fogalmakat, amiből kiderül, a szépségápolás szoros összefüggésben áll a higiéniával, vagyis a testkultuszból fejlődött ki, a teljes testápolásból, nem csak az arcápolásból. Körülhatárolja feladatait, vagyis a római szépítkezésen belül meg kívánja magyarázni, mi ösztönözte a nőt arra, hogy szépítőszeret alkalmazzon, mit használt, és mennyi munkát jelentett ez neki naponta. Azt ígéri, hogy mire eléri célját, teljes egészében feltárja a NŐ-t, aki nem sokban különbözik huszadik századbeli társától, csupán kevésbé finomabb kozmetikai cikkek lesznek.⁶

⁵ Szabó M, 1939, 5–6.

⁶ Szabó M, 1939, 9.



4. kép: Napi szépségápolás római módra; forrás: (sz.n.) (2014)

https://trendmano.blog.hu/2014/10/26/napi_szepsegapolas_romai_modra

A szépségápolásról írók irodalmi egyéniségére is kitér, például Horatius és Ovidius esetében. Előbbi csak azért említ néha illatos olajat, kenőcsöt, balzsamot, hogy aláfesse velük versei hangulatát. Utóbbi tankölteményt írt kifejezetten nőknek a női arc szépítőszereiről,⁷ amiből csak alig százsoros töredék maradt ránk, amit Szabó Magda részletesen elemez dolgozatában sok más, a témához szorosan kapcsolódó sajátosság feltárásával. A testkultusz egyszerű tisztálkodási vágyból indult el, amíg a magánélet szerves és elengedhetetlen része lett. Ennek eszközei a hajápolás ezer fortélyja, a bőr üdén tartásának mesterfogásai, az unguentum⁸ szétágazó szerepe, a színes festékek és kozmetikai szerek sokasága; és helyszínei, a fürdőszoba, az ebédlőterem, az élet minden élettere.

⁷ Medicamina Faciei Feminae.

⁸ Gyulladáscsökkentő bőrápoló.



5.k ép: Pipere, wellness és fitness az antik nőknél; forrás: Vágási (2015)
https://romaikor.hu/a_romaikok_mindennapi_elete/romai_nok/romai_szepsegapolas/szepi_tkezes/cikk/hajapolas_hajfestes

Bemutatja a női divatot, arc- és hajfestést, és az ehhez társuló férfi szépségápolást, elsősorban a színházakban. Harc indult a szép arc, a szép külső elérésére.

„Láttuk a kozmetika forrongó uralmát, mely lassan és alázatosan elenyészik a kereszt árnyéka alatt.”

⁹ Szabó M, 1939, 109.



6. kép: Egy kb. Kr.u. 150-ből származó, 5 cm magas és 6 cm átmérőjű fém tégelyben talált krémet mutat be Liz Barham, a Museum of London konzervátora;
forrás: Tóth (2020)

<https://www.noklapja.hu/aktualis/2020/09/13/okori-szepsegpraktikak-otthoni-szepsegapolas/>

A befejező részben kifejti, hogy a római testkultuszhoz számos jelentős kulturális, etikai, történelmi, sőt még közgazdasági kérdés is kapcsolódik. Újra azt állítja, hogy az ókori római ember hasonló életet élt, mint a modern kor embere. Párhuzamba állítja szépségápolás és kultúra fogalmát, mert szerinte elválaszthatatlanok egymástól.

„A szépségápolás fejlődése a kultúra haladását hiánytalanul visszatükrözi. [...] a kultúra magával hozza a szépségápolást, viszont a test ápolása elképzelhetetlen kulturális alapok nélkül.”¹⁰

Nagyon mély társadalmi, gazdasági, politikai és vallási összefüggéseket mutat ki a római polgár életterének, szokásainak fokozatos bővülése következtében, melynek fontos összetevője éppen a test kultusza volt.

„És nem csodálkozhatunk, ha a birodalom, százados világhatalma után lassan inogni kezd, mert a festék és a túlságba vitt testkultusz öl és pusztít, s az állam gyökereit támadja meg, mely a családok közt rejlik.”¹¹

¹⁰ Szabó M, 1939, 102.

¹¹ Szabó M, 1939, 104.



7. kép: Modern módszer vagy ősi szépségpraktika? forrás: Tóth (2020)

<https://www.noklapja.hu/aktualis/2020/09/13/okori-szepsegepraktikak-otthoni-szepsegapolas/>

Vallja, hogy témájának kutatása közben ébredt rá arra, hogy a testkultusszal járó társadalmi változások egyenesen vezettek a Római Birodalom bukásához. Egy új területet is megnyit a római testkultusz kérdése, mégpedig a közgazdaságtanét. Ami hozzá vezet, az a szépségápolási receptek, az anyagbeszerzési leírások, a luxuscikkek világa.

„A római közgazdaság szempontjából fontos tény, hogy a szépségápolási cikkek¹² új pénzforrást nyitnak meg a birodalom számára.”¹³

A dolgozat végéhez közeledve levonja a következtetéseket is, melyek szerint az ókori római szépségápolás hozzájárult a gazdasági fellendüléshez, a széperzék és közizlés fejlődéséhez, de ugyanakkor az erkölcsi-etikai lesüllyedéshez, és végül a Római Birodalom bukásához. A magyar-latin szakos bölcsészhallgató, a később híres és igen népszerű magyar író az alábbi mondattal fejezi be különleges témájú szakdolgozatát:

¹² Szíriai balzsam, egyiptomi dióolaj, illíriai írisz, líbiai árpa stb.

¹³ Szabó M, 1939, 105–106.

„Talán sikerült rámutatnunk arra a fontosságra, melyet a szépségápolás a római életben képviselt.”¹⁴



8. kép: Ilyen volt a szépségideál az ókori Rómában; forrás: Simon (2021)
<https://femina.hu/szepseg/okori-roma-szepsegapolas/>

„A római szépségápolás” bírálata és jelentősége

A bíráló professzor, Darkó Jenő szerint a dolgozat teljes képet ad a római szépségápolásról az irodalmi források alapján, melyeket a legszélesebb körben felhasznált a jelölt egészen a legapróbb részletekig, a szépítkezési receptek összeállításáig. A kutatás kiterjed a szépségkultusz fizikai és esztétikai alapjaira, valamint közgazdasági vonatkozásaira és a kereszténység reakcióira is e kultusszal szemben.

„Nem mulaszt el egyetlen szempontot sem s csak a monumentális források felhasználásában lehetett volna többre mennie, ha archeológiai tanulmányai ezt lehetővé tették volna.”¹⁵

Néhány gépelési hibától eltekintve Szabó latinságát jónak ítéli meg Darkó, így összességében dicséretes eredménnyel fogadta be tanári szakdolgozatát, amit a szerző doktori értekezésékként is megvédett.¹⁶ Rajta kívül senki nem doktorált művészeti témával ebben a tárgykörben.

¹⁴ Szabó M, 1939, 109.

¹⁵ Szabó M, 1939, utolsó oldal.

¹⁶ Szabó M, 1940. Szabó Magda szellemiségében egész életében hű maradt szeretett szülő- és iskolavárosához, Debrecenhez. Itt töltött életének és iskolás éveinek emlékeit számos művében megörökítette. Irodalmi közéleti indulása is e városhoz kötö-



9. kép: Doktoravatás, 1940. május 4. (Szabó Magda a frissen avatott doktorok között); forrás: <http://hdl.handle.net/2437/83770>
<https://dea.lib.unideb.hu/bitstreams/c394bc8e-4639-4968-bd68-4b09fb38a0f9/download>

Az ókori kultúrák világába kalauzolt(ak) bennünket Szabó Magda dolgozata(i), mely(ek) jelentőségét így összegzi Bózsza Anikó 2016-ban benyújtott doktori értekezésében:

„[...] máig minden magyar nyelven születő publikáció gondolatiságának irányát kijelölő munka Szabó M. A római szépségápolás c. doktori disszertációja, amely a felsoroltakon túl részletesen kitér a kortárs auktorok különböző szellemi irányzatok, világnézetek által befolyásolt, római testápolási szokásokról alkotott ítéletére.”¹⁷

A római kori szépség- és testápolást többféle, közvetlen és közvetett forrás alapján vizsgálták a kutatók. Vannak köztük kifejezetten a szépítkezésre vonatkozó tanácsadó, ún. „nevelő” célzatú írások, melyek száma kevesebb, mint a csak közvetett módon informáló forrásoké. Ezek egyrészt tudományos munkák, másrészt irodalmi alkotások. A szerzők által közölt adatokból kirajzolódó kép nagyjából tükrözi a kor testápolási szokásait, szereit, ezek kereskedelmét mindamellet, hogy a rendelkezésre álló források köre térben, időben és társadalmilag korlátozott (Bózsza, 2016, 299).

tő, mivel 1937-ben Oláh Gábor író mutatta be a Csokonai Körben az új debreceni költők között az akkor pályakezdő irodalmárt (Bakó, 1986, 347).

¹⁷ Bózsza, 2016a, 38.



10. kép: Szabó Magda fiatal tanárként

forrás: <https://images.gr-assets.com/authors/1321090910p8/5168929.jpg>

Felhasznált irodalom

- BAKÓ Endre (1986): Irodalmi élet a két világháború között. In: *Debrecen története 4. 1919–1944.* Debrecen, 1986. Szerk. Tokody Gyula 329–360.
- BORBÉLY Zsuzsa (2020): *Szabó Magda Abigéljét kell olvasni a karanténban a Guardian szerint* <https://fidelio.hu/konyv/szabo-magda-abigeljet-kell-olvasni-a-karantenban-a-guardian-szerint-154921.html> – letöltés: 2023. 01. 02.
- BÓZSA Anikó (2016a): *A szépségápolás tárgyi emlékényaga Pannonia Magyarországra eső részén.* Doktori (PhD) értekezés. 1. kötet. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Régészeti Program. Budapest, 2016.
<https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/32398/di>

- [ssz_bozsa_aniko_tortenelemtud_kotet1.pdf?sequence=1&isAllowed=y](#) – letöltés: 2023. 01. 08.
- BÓZSA Anikó (2016b): *A szépségápolás tárgyi emlékegyháza Pannonia Magyarországra eső részén*
https://romaikor.hu/a_romaiak_mindennapi_elete/a_romai_divat/szepsegapolas_es_testkultura_a_romai_korban/cikk/szepsegapolas_es_testkultura_a_romai_korban – letöltés: 2023. 01. 02.
- EGYETEMTÖRTÉNETI fotótár. <https://hdl.handle.net/2437/6284> – letöltés: 2023. 01. 02.
- HUGHES, John (2020): *Öltözködés és szépségápolás a császárkori Rómában* <https://multkor.hu/ltzkdes-es-szepsegapolas-a-csaszarkori-romaban-20200717> – letöltés: 2023. 01. 02.
- MÓDIS László (1955, szerk.): *A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemkönyvtárának évkönyve 1954. 2. rész. Kézirat – A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karához benyújtott pályamunkák, tanári szakdolgozatok és doktori értekezések bibliográfiája 1914–1950*. DE ENK Kézirattára.
- SIMON Dorina (2021): *Ilyen volt a szépségápolás az ókori Rómában: sokszor igen bizarr szerekkel építkeztek a nők* <https://femina.hu/szepseg/okori-roma-szepsegapolas/> – letöltés: 2023. 01. 02.
- SZABÓ Magda (1939): *De medicaminibus faciei apud Romanos usitatis (A római szépségápolás)*, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- SZABÓ Magda (1940): *A római szépségápolás*. Beke Zoltán könyv- és lapkiadóvállalata, Debrecen.
- TÓTH Orsi (2020): *Modern módszer vagy ősi szépségpraktika?*
<https://www.noklapja.hu/aktualis/2020/09/13/okori-szepsegpraktikak-otthoni-szepsegapolas/> – letöltés: 2023. 01. 02.
- VÁGÁSI Nóra (2015): *Pipere, wellness és fitness az antik nőknél c. BA szakdolgozatának Rómára vonatkozó, hivatkozások nélküli kivonata*.
https://romaikor.hu/a_romaiak_mindennapi_elete/romai_nok/romai_szepsegapolas/szepsegapolas/cikk/hajapolas_hajfestes – letöltés: 2023. 01. 02.
- (SZ.N.) (2014): *Napi szépségápolás római módra*
https://trendmano.blog.hu/2014/10/26/napi_szepsegapolas_roma_modra – letöltés: 2023. 01. 02.
- (SZ.N.) (2017): *Érdekessegek a szépségápolás történetéből* <https://24.hu/elestilus/2017/11/20/erdekessegek-a-szepsegapolas-tortenetebol/> – letöltés: 2023. 01. 02.
- (SZ.N.) (É.N.): Magda Szabó. <https://images.gr-assets.com/authors/1321090910p8/5168929.jpg> – letöltés: 2023. 01. 02.

Hajdú-Bihar megye demográfiai helyzete a 2022-es népszámlálási adatok alapján

Vida Viktória közgazdász, **Madai Hajnalka** közgazdász
Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar

Hajdú-Bihar vármegye, az Észak-Alföldi Régió gazdasági, oktatási, tudományos és kulturális szerepkörrel bíró központja, egyike az ország tényleges, teljes körű regionális központjainak. Adottságai kedvezőek a nagytérségi szerepkör betöltéséhez, gazdasági, oktatási, kereskedelmi, kulturális, egészségügyi kapcsolatai az országhatáron túl is jelentősek. A térség a szomszédos országok gazdasági életében is fontos szerepet játszik, kapcsolatai jelentősek, így a vármegye hatása határon túlra is átível (Vida – Szűcs, 2020). Ezért kiemelten fontosnak tartjuk, hogy közelebbről is megvizsgáljuk jelentőségét, elsősorban demográfiai szempontból. Hajdú-Bihar vármegye székhelye Debrecen város, amellyel kapcsolatban első helyen kell említeni – a gazdag történelmi hagyományokból táplálkozó – kimagasló oktatási szerepkörét, amely kisebb mértékben már a középiskolák szintjén is jelentkezik, de igazán a felsőoktatásban teljesedik ki. A Debreceni Egyetem, és más felsőoktatási intézmények országos, sőt számos esetben (pl. orvosképzés esetében) nemzetközi vonzáskörzettel is rendelkeznek. A kutatás területén is erősek a vármegye pozíciói, hiszen a Debreceni Egyetem mellett több jelentős kutatóintézet is működik. A sport kiemelkedő szerepet játszik a mai modern társadalomban, jelentős társadalmi és gazdasági súlya van (Nagy et al., 2014). A város már régóta a hazai kulturális és sportélet egyik meghatározó központja, amely szerepköre a beruházásoknak (Kölcsey Központ, MODEM, Főnix Csarnok, Nagyerdei Stadion, DEAC pálya) és a számos kulturális és sportrendezvénynek (pl. Campus fesztivál, Campus Sportfesztivál, gasztronómiai rendezvények) köszönhetően még tovább bővült (Fenyves et al., 2020; Internet 1). Napjainkban Debrecen nemcsak az ország második legnépesebb városa, hanem a Tiszántúl legnagyobb lélekszámú városa. Emellett Debrecen egyéb címekkel is büszkélkedhet: központja a Kelet-Magyarországi régiónak és az Észak-Alföld statisztikai régiónak, Hajdú-Bihar vármegye és a Debreceni járás székhelye.

Hajdú-Bihar Magyarország harmadik legnépesebb vármegyéje, Borsod-Abaúj-Zemplén (619 ezer fő) és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyék (529 ezer fő) után. Az Észak-Alföldi régió második legnépesebb megyéje, népességét és népsűrűségét tekintve is második az Észak-Alföldi régiót adó három vármegye közül. A lakónépessége a Népszámlálás 2022-es adatai szerint 519 ezer fő volt

(a KSH Tájékoztatási adatbázisában ez az érték 524 ezer fő 2022-ben), amely 5,1%-kal kevesebb a 2011-es népszámlálás adataival összehasonlítva. Magyarország teljes lakónépességéhez viszonyítva, az ország lakosságának 5,4%-a él itt.

A kettős nevű megye mai formájában viszonylag új, a 20. század közepén kialakult közigazgatási egység. A múltbéli adatokkal való összehasonlítás érdekében azonban statisztikáinkban a vármegye mai területével, és a rajta ma található települések adataival számoltunk. A történeti előzményekre a kettős név is utalhat. Hajdú megye az 1876. XXXIII. törvénycikk alapján jött létre, nagyjából az addigi kiváltságos Hajdú Kerületből. Pontos területét az 1877. évi I. törvénycikk határozta meg, amely szerint hozzátartoztak: a volt Hajdú városok, úgymint Nánás, Dorog, Böszörmény, Hadház, Szoboszló, Vámos-Pércs; továbbá Szabolcs megyéből Csege, Balmaz-Ujváros, Téglás, Egyek, Nádudvar, Püspök-Ladány, Szováth, Tetétlen, Földes és Józsa-Szt.-György kertész község; Bihar megyéből pedig Kaba, Mike-Pércs, Sámson.

A trianoni békeszerződés Hajdú megyét nem érintette, Bihar megyét viszont erősen megcsonkította (nevében is Csonka-Bihar lett). A II. világháború után újabb változások következtek, már az 1945-ös rendezés során Hajdúhoz csatolták Szabolcs megyétől Fülöp, Nyírábrány és Nyírmártonfalva községeket. A kettős nevű megye 1950-ben alakult meg, mikor a tanácsrendszer bevezetésével egy időben Hajdú vármegye és Csonka-Bihar vármegye egy részéből, valamint néhány Szabolcs megyéből átcsatolt községből alakították ki, Debrecen központtal (MTA, 2023). Ezzel a 74 éves önálló Hajdú vármegye története befejeződött, és megkezdődött a mai Hajdú-Bihar megye/vármegye története, amelynek településeit azóta két újonnan alapított község gyarapítja: Ebes (1952), Hortobágy (1966). A jelenlegi Hajdú-Bihar vármegye területe 6211 km², településeinek száma 82.

Az 1. táblázat Hajdú-Bihar megye népességét és népsűrűségét mutatja be, a népszámlálások különböző éveiben. A népességadatokat az 1870–1970 közötti időszakban a jelenlévő népességre, az 1980–2022 között a lakónépességre vonatkoznak. Az adatok 1870–1890 között csak a polgári, 1900–2022 között pedig az összes népesség számát foglalják magukban.

Az 1. táblázat adataiból leolvashatjuk, hogy az elmúlt 150 évben a megye lakónak száma jelentősen megváltozott, az 1870-es évekhez képest majdnem megduplázódott. A népsűrűség már árnyaltabb képet mutat, de az 1870-es 45,3 fő/km² a 2001-es év végére ugyancsak majdnem kétszeresére emelkedett. A legnagyobb lélekszáma a megyének 2001-ben volt (közel 553 ezer fő), azóta csökkenő tendencia tapasztalható, mind a népesség létszámában, mind a népsűrűségben. Ezt mutatják az 1870-es évek bázisán számolt adatok is, hiszen 2001-ig szinte töretlen a növekedés a népesség létszámában, akkorra majdnem megduplázódott a megye lakosainak száma.

I. táblázat: Hajdú illetve Hajdú-Bihar vármegye népessége és népsűrűsége a népszámlálások különböző éveiben (1870-2022)

Népszámlálás évei	Népesség (fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	A népesség aránya az 1870. évi népszámláláshoz viszonyítva (%)	A népesség aránya az előző népszámláláshoz viszonyítva (%)
1870	281 350	45,3	100,0%	-
1880	289 311	46,6	102,8%	102,8%
1890	322 286	51,9	114,5%	111,4%
1900	364 908	58,8	129,7%	113,2%
1910	406 290	65,4	144,4%	111,3%
1920	426 465	68,7	151,6%	105,0%
1930	467 257	75,2	166,1%	109,6%
1941	496 009	79,9	176,3%	106,2%
1949	498 271	80,2	177,1%	100,5%
1960	522 787	84,2	185,8%	104,9%
1970	531 508	85,6	188,9%	101,7%
1980	551 448	88,8	196,0%	103,8%
1990	548 728	88,4	195,0%	99,5%
2001	552 998	89,0	196,6%	100,8%
2011	546 721	88,0	194,3%	98,9%
2022	519 000	84,0	187,7%	96,6%

Forrás: saját készítés a Népszámlálás, 2022 adatai alapján

Ha az előző népszámlálás adataihoz képest vizsgáljuk meg a megye lakosainak számát, akkor szintén növekedés figyelhető meg az 1990-es évekig, viszont így a növekedés üteme is jól látszik. A legnagyobb növekedés az 1890-es népszámlálásról az 1900-as évekre történt (13,2%), ezt követően az előző évhez képest folyamatos növekedés tapasztalható, de a növekedés üteme évről évre lassult. Ezt mutatja az 1949-es népszámlálás is, miszerint a növekedés inntől kismértékben növekvő. Csökkenés a népesség arányában az előző népszámláláshoz viszonyítva csak az 1990-es években figyelhető meg, mely nagyon csekély (0,5%), majd 2011-ben újra csökkenés tapasztalható (1,1%-os), de a legnagyobb csökkenés a legfrissebb népszámlálás adataival összehasonlítva mutatható ki, ennek mértéke 3,4%.

A megyeszékhely lakosainak száma az elmúlt 30 évben alig változott, hiszen 1990-ben 212 ezer fő volt, 2001-ben 211 ezer fő volt, ez alig változott 2011-re, amikor Debrecen lakosainak száma 211 320 fő volt. A legfrissebb, 2022-es népszámlálási adatok szerint Debrecenben 199 ezer fő él, amely közel 6%-os népességcsökkenést jelent az előző 2011-es népszámláláshoz képest. A

népességszám változását befolyásoló tényezők: a természetes fogyás, amely az élveszületések és a halálozások egyenlegeként alakul (-4 ezer fő), és a nemzetközi és belföldi migrációs folyamatok egyenlege (-8 ezer fő) volt Debrecenben. Jól látszik, hogy a csökkenés okai között a belföldi és nemzetközi elvándorlás kétszer olyan jelentős, mint a természetes fogyás. A vármegye nagyobb lélekszámú települései esetében szintén hasonló tendencia figyelhető meg például Hajdúböszörmény, Balmazújváros, Hajdúnánás és Berettyóújfalu esetében. Hajdúböszörményben a 2011-es adatokhoz képest (32 ezer lakos) 5%-os csökkenés következett be 2022-re (30,3 ezer lakos), Balmazújváros esetében ugyanezen időszak alatt 3%-os népesség csökkenés, Hajdúnánáson és Berettyóújfaluban szintén 6-6%-al csökkent a lakosság száma 2022-re 2011-hez viszonyítva. A vármegye többi településének népessége is kisebb-nagyobb mértékben csökken, ellentétes tendencia, azaz növekedés figyelhető meg Hajdúsámson, Hajdúhadház, Ebes, Létavértes, Biharkeresztes és Hajdúszoboszló esetében. Míg Hajdúhadház, Hajdúszoboszló esetében 2–2%-os a növekedés, addig Ebesen 4%-al, Hajdúsámsonban 11%-al, Mikepércsen 19%-al növekedett a lakosok száma 2011-hez képest. Ennek oka elsősorban az lehet, hogy a debreceni ingatlanárak és lakhatási feltételek jelentősen megemelkedtek, így sokan az agglomerációba, a környező kisebb településekre költöztek.

Országosan a népességváltozás eltérő módon érintette az egyes vármegyéket. A legutóbbi népszámlálás óta két vármegyében (Pest és Győr-Moson-Sopron) nőtt, a többiben csökkent a népesség száma. Ennek oka egyértelműen az említett megyékbe történő pozitív elvándorlás, hiszen a kedvezőbb munkalehetőség miatt ebbe a két megyébe a leggyakoribb a belső migráció. A legnagyobb növekedés (10%) Pest, míg a legnagyobb csökkenés (13%) Békés vármegyében történt (Népszámlálás, 2022).

Hajdú-Bihar vármegye népességét még megvizsgálhatjuk a *nemek szerinti összetétel* tekintetében is. A 2011-es népszámláláson Hajdú-Biharban az 547 ezer lakosból 261 ezer volt férfi és 285 ezer nő. A 2022-es népszámláláson az 519 ezer lakosból 250 ezer volt férfi és 269 ezer nő. A férfiak és a nők aránya a teljes lakosságból körülbelül ugyanannyi mindkét vizsgált időszakban, a férfiak aránya 48% a nőké pedig 52% a teljes népességből.

A 2. táblázat az egyes vármegyékben mutatja be a férfiak és nők születéskor várható átlagos élettartamát és átlagéletkorát. Az adatokól látható, hogy a nők és férfiak születéskor várható átlagéletkora jelentős különbségeket mutat. 2021-ben a férfiak esetében ez az érték 70,69 év, a nők esetében 77,52 év, tehát egy átlagos magyar nő 10%-kal tovább él, mint férfitársai. Vármegyei összehasonlításban azt a megállapítást tehetjük, hogy a legmagasabb a születéskor várható átlagos élettartam Zala (72,18 év) és Győr-Moson-Sopron megyében (72,03 év), a legalacsonyabb Nógrád (67,85 év) és Borsod-Abaúj-Zemplén (68,14 év) megyében.

2. táblázat: Születéskor várható átlagos élettartam, átlagéletkor nem és vármegye szerint (évek)

Vármegye	Születéskor várható élettartam, Férfi 2021	Születéskor várható élettartam, Nő 2021	Átlagéletkor Férfi 2022	Átlagéletkor Nő 2022
Pest	71,50	77,94	39,2	42,7
Fejér	70,32	76,93	40,8	44,7
Komárom-Esztergom	69,36	76,97	40,4	44,7
Veszprém	71,45	78,23	42,1	46,0
Győr-Moson-Sopron	72,03	78,44	40,2	43,7
Vas	71,57	78,18	42,1	45,8
Zala	72,18	77,72	43,5	47,8
Baranya	70,85	77,89	41,8	46,0
Somogy	69,84	76,90	42,5	46,7
Tolna	69,64	77,47	42,1	46,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	68,14	75,64	39,6	44,3
Heves	69,16	76,81	41,1	46,0
Nógrád	67,85	75,23	41,6	46,2
Hajdú-Bihar	70,44	77,73	39,9	43,9
Jász-Nagykun-Szolnok	69,21	76,35	41,1	45,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	68,81	76,49	39,2	43,2
Bács-Kiskun	70,44	76,95	41,2	45,6
Békés	69,44	76,67	42,9	47,1
Csongrád-Csanád	71,07	78,07	41,6	45,8
Országos átlag	70,69	77,52	40,8	45,0

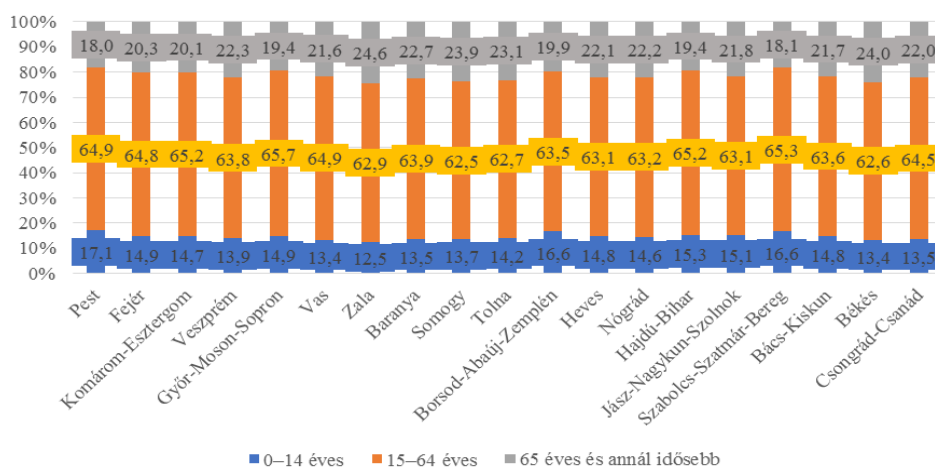
Forrás: saját készítés KSH, 2023a adatai alapján

Hajdú-Bihar vármegye a születéskor várható élettartam esetében teljesen átlagosnak tekinthető, a férfiak esetében ez az érték 70,44 év, a nőké pedig 77,73 év. Ezek az értékek az országos átlagtól a férfiak esetében enyhén alacsonyabbak, a nők esetében enyhén magasabbak. Hasonló tendencia figyelhető meg az átlagéletkor esetében is, azaz a férfiak értéke 10%-kal alacsonyabb a nők értékénél, hiszen 2022-ben a férfiak átlagéletkora 40,8 év, a nőké 45 év. Vármegyei összehasonlításban az átlagéletkor Zala vármegyében a legmagasabb (férfiak: 43,5 év, nők: 47,8 év), a legalacsonyabb a férfiak esetében Szabolcs-Szatmár-Bereg és Pest megyében (39,2 év), a nők esetében szintén Pest megyében (42,7 év). A Hajdú-Bihar vármegyei lakosok átlagéletkora valamelyest a magyar átlag alatt

találhatók, a férfiak (39,9 év), és a nők (43,9 év) esetében is. A KSH adatait alapul véve, a korábbi évekkal összehasonlításban azt mondhatjuk, hogy a születéskor várható átlagos élettartam a férfiak és a nők esetében csökkent 2011-hez képest, az átlagéletkor pedig emelkedett országos átlag és Hajdú-Bihar vármegyei összehasonlításban is.

A népesség lélekszámának elemzése után érdemes megvizsgálni a *korcsoportok szerinti* megoszlását, amelyben jelentős változások figyelhetők meg. Az 1. ábrán a lakónépességet 0–14 éves (gyermek), 15–64 éves, és 65 év feletti (nyugdíjas) korosztályra osztottuk fel, így ki lehet számolni az úgynevezett öregedési rátát is. A KSH által közölt legfrissebb, 2022-es teljes Magyarországra vonatkozó adatok szerint a 0–14 korosztály aránya 14,6%, a 15–64 éves korosztály aránya 64,9%, a 65 év felettek aránya 20,5%, az öregedési index 141,1% (KSH, 2023b). Az Európai Unióban az egyes korosztályok részaránya a társadalomból szintén hasonló: a 0–14 éves kor között található a népesség 15,1%-a, a 15–64 év közöttiek aránya 64,1%, és a 65 év felettek 20,8%-ot tesznek ki a teljes társadalomból (KSH, 2023c).

1. ábra: A népesség megoszlása az egyes vármegyékben a főbb korcsoportok szerint (2022)



Forrás: saját készítés a Népszámlálás, 2022 adatai alapján.

Az 1. ábrából kiderül, hogy a Hajdú-Bihar vármegyei adatok közül az első két korcsoport adatai meghaladják az országos átlagot (0–14 éves korosztály 15,3%; a 15–64 éves korosztály 65,2%), ugyanakkor a 65 év felettek aránya alacsonyabb (19,4%) az országos átlaghoz viszonyítva. A többi vármegyével való összehasonlításból megállapítható, hogy a 14 év alatti gyermekek aránya Pest, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legmag-

sabb (16–17%), ez utóbbi két megye esetén ez a kedvezőtlenebb gazdasági és esetleg társadalmi helyzettel magyarázható. A legtöbb időskorú (24–25%) Zala vármegyében él, de Békés és Somogy vármegyében is magas a 65 éves vagy annál idősebb népesség részesedése.

A társadalmi-gazdasági folyamatok eredményeként a népesség kormegoszlását legjobban leíró öregedési ráta (a 65 éves és annál idősebb népesség a 14 éves és annál fiatalabb gyermeknépesség százalékában) jelentősen megemelkedett, azaz az időskorúak száma jóval meghaladta a 0–14 éves korosztály nagyságát. Ha kiszámoljuk az öregedési indexet Hajdú-Bihar vármegyére, akkor az országos átlagtól valamelyest kedvezőbbet kapunk, 127,6%. Az előző népszámlálások adataival összehasonlítva (2001: 73,4%; 2012: 99,6%) láthatjuk, hogy az öregedési index jelentősen megemelkedett, tehát növekedett a 65 év felettiek részaránya a teljes vármegyei népességből. Kiszámolható az ábrából a gyermeknépesség eltartottsági rátája is (a 14 éves és annál fiatalabb gyermeknépesség a 15–64 éves népesség százalékában), amely 2022-ben meghaladja a 23%-ot Hajdú-Bihar vármegyében.

A Tájékoztatási adatbázis adatai szerint 2022-ben Hajdú-Bihar vármegye lakosainak száma 524 272 fő volt. Ha *településtípus szerint* vizsgáljuk meg Hajdú-Bihar vármegye különböző korosztályú lakosait, akkor jól láthatjuk, hogy a megyeszékhelyen (Debrecenben) laknak a legtöbben, ebből a legnagyobb részarányt (31,7%) a 15–39 éves, illetve a 40–59 éves korosztály (28,4%) képviseli. Hasonló tendencia figyelhető meg a városok esetében is, azaz ez a két korosztály teszi ki a helyi lakosok 60%-át. A községek esetében magasabb valamelyest a 14 év alattiak aránya (16,3%), mely annak tudható be, hogy ezek a fiatalok még általános iskolai tanulmányaikat végzik, így nem vándoroltak el az adott községből, de akár ezeken a településeken lévő nagyobb gyerekvállalási hajlandóság is okozhatja ezt. A 60 év feletti aránya minden településtípus esetén 25% körüli, azaz a sokaság negyede. Mindez megtekinthető a 3. táblázatban.

3. táblázat: Hajdú-Bihar vármegye lakosai a településtípus szerint

Korosztály	Megyei jogú város (fő)	Megyei jogú város (%)	Város (fő)	Város (%)	Község (fő)	Község (%)
0-14 éves	27 957	14,0%	34 397	15,7%	17 045	16,3%
15-39 éves	63 344	31,7%	67 153	30,6%	32 395	30,9%
40-59 éves	56 702	28,4%	62 218	28,3%	29 375	28,0%
60 év feletti	51 722	25,9%	55 971	25,5%	25 993	24,8%
Összesen	199 725	100,0%	219 739	100,0%	104 808	100,0%

Forrás: saját készítés a Tájékoztatási adatbázis adatai alapján, 2023

Végezetül a *képzés szerinti* megoszlást kívánjuk bemutatni a vármegyében a KSH adatai alapján (4. táblázat). A 3–5 éves népességből az óvodások aránya

92,7%, mely az országos átlag (91,9%) feletti érték. Az óvodások számára Hajdú-Bihar vármegyében 208 feladatellátási hely áll rendelkezésre, melyben 1698 óvodapedagógus dolgozik, és 18 685 óvodás korú gyermek jár.

Így az egy óvodapedagógusra jutó gyermekek száma 11 fő. Az általános iskolai oktatás esetében a vármegyében 196 feladatellátási hely található (országos szinten az ötödik legmagasabb érték), melyben 4095 pedagógus tanít 39 548 diákot. Az egy pedagógusra jutó általános iskolai tanulók száma Hajdú-Bihar vármegyében 9,73, mely az országos átlag (9,84 fő) alatti érték. A feladatellátási helyek, a pedagógusok és a tanulók száma is az országos értékek 5,5%-a, amely összhangban van azzal a korábbi megállapítással, hogy a vármegye lakossága az ország népességének 5,4%-át adja. A szakiskolai és készségfejlesztő iskolai oktatás esetében 5 feladatellátási helyen 44 pedagógus tanít 163 nappali képzésben résztvevő tanulót a vármegyében, azaz egy pedagógusra 3,7 diák jut. Hajdú-Bihar vármegyében 24 szakképző oktatási intézmény található 336 pedagógussal, akik 3680 diákot tanítanak, így az egy pedagógusra jutó diákok száma 11 fő. A gimnáziumi oktatás esetében 50 feladatellátási helyen 983 pedagógus oktat 10 240 diákot, azaz egy pedagógusra jutó diákok száma 10,41 fő. Technikumi, szakgimnáziumi oktatás 41 helyen zajlik 1019 pedagógus és 10 757 diák bevonásával. A felsőoktatásban a 2022/2023-as tanévben 2 intézmény 2203 oktatója tanít 23 289 nappali tagozatos hallgatót, levelező tagozattal együtt a hallgatói létszám 29 777 fő. A teljes hallgatói létszámból több mint 7 ezer külföldi hallgató tanul a Debreceni Egyetemen összesen 133 országból. Az Egyetem vonatkozásában az egy oktatóra jutó hallgatók száma 13,5 fő, amely a 2021/2022-es tanévben még 10,62 fő volt (4. táblázat). Mindkét adat az országos szinten a legmagasabb érték, az átlagot is jelentősen meghaladja. A felsőoktatási intézmények száma egyedül Pest (4 db) és Veszprém (3 db) vármegyében magasabb a hajdú-biharinál.

A 4. táblázatban megfigyelhető, hogy a vármegyében 526 feladatellátási helyen folyik az oktatás, 10 347 fő pedagógus bevonásával, akik több mint 106 ezer tanulót, hallgatót tanítanak.

Összefoglalva a fentebb említetteket, azt a megállapítást tehetjük, hogy az alapfokú nevelésben az egy pedagógusra jutó tanulók száma 9,7 fő, mely hasonló eredményeket mutat az előző tanévek értékével, de hosszú távon vizsgálva elmondható, hogy 2007-től 2013-ig 11 fő volt ez az érték, és azóta évről évre csökkenő, majd stagnáló tendenciát mutat. A középfokú nevelésben ez az érték magasabb (10,4 fő), amely a 2009-es legmagasabb értékhez képest (12,7 fő) majdnem 20%-os csökkenést jelent.

Magyarországon a 2022/2023-as tanév előzetes adatai alapján országosan 1 millió 852 ezren vesznek részt a köznevelés, a szakképzés és a felsőoktatás különböző szintű képzéseiben, az adatok alapján nincs érdemi változás a gyermekek, a tanulók és a pedagógusok számában (KSH, 2023e).

4. táblázat: A feladatellátási helyek, a pedagógusok, a tanulók/hallgatók száma és az egy pedagógusra/oktatóra jutó tanulók/hallgatók száma 2021/2022 tanévben, Hajdú-Bihar vármegyében

2021/2022 tanév	Feladatellátási helyek száma (darab)	Pedagógusok száma (fő)	Tanulók, hallgatók száma (fő)	Egy pedagógusra, oktatóra jutó diákok száma (fő)
Óvodai nevelés	208	1 698	18 685	11,0
Általános iskola	196	4 064	39 548	9,7
Szakiskola	5	44	163	3,7
Szakképző iskola	24	336	3 680	10,9
Gimnázium	50	983	10 240	10,4
Technikum, szakgimn.	41	1 019	10 757	10,5
Felsőoktatás	2	2 203	23 406	10,6
Összesen	526	10 347	106 479	9,5

Forrás: saját készítés a KSH, 2023d adatai alapján

Összefoglalás

Jelen tanulmány célja az volt, hogy áttekintést nyújtson Hajdú-Bihar vármegye társadalmi helyzetének alakulásáról, különösen a 2022-es népszámlálási adatokat figyelembe véve. Jelen tanulmányban Hajdú-Bihar vármegye társadalmi viszonyaira összpontosítottunk, és ennek elemzéséhez, alátámasztásához a helyi és az országos statisztikai adatokat alapul véve készítettünk számításokat. A társadalmi hatásokat elsősorban demográfiai szempontból vizsgáltuk meg (népesség száma, nem, kor és iskolai képzés szerinti összetétele) a korábbi évekkel és országos népszámlálási adatokkal összehasonlítva. Megállapításra került, hogy Hajdú-Bihar vármegye népessége 3,4%-al csökkent, Debrecen város pedig közel 6%-os népességcsökkenést könyvelhet el az előző 2011-es népszámláláshoz képest. A többi település esetében is inkább csökkenő tendencia figyelhető meg, kivéve Hajdúsámson, Hajdúhadház, Ebes, Létavértes, Biharkeresztes és Hajdúszoboszló esetében. A születéskor várható élettartam a vármegyében a férfiak esetében enyhén alacsonyabb, a nők esetében enyhén magasabb az országos átlagnál, míg az átlagéletkor a magyar átlag alatt található valamelyest, a férfiak (39,9 év), és a nők (43,9 év) esetében is. A korcsoportok szerinti összehasonlításban a Hajdú-Bihar vármegyei adatok az országos átlaghoz képest kedvezőbbek, a 0–14 éves korosztály és a 15–64 éves korosztály aránya magasabb, a 65 év felettiek aránya alacsonyabb az országos átlaghoz viszonyítva. A képzések szerinti vizsgálat során megállapításra került, hogy a vármegye feladatellátási helyek, a pedagógusok és a tanulók száma szerint is az országos értékek 5,5%.

Irodalomjegyzék

1877. évi I. törvénycikk: némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. tc. rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei?docid=87700001.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D30>
- Debreceni Egyetem (2023): Hallgatói statisztikák. <https://unideb.hu/hallgatoi-statisztikak>
- Internet 1.: Euro- Régió Ház Közhasznú Nonprofit Kft. és INNOVA Észak-Alföld Regionális Fejlesztési és Innovációs Ügynökség Nonprofit Kft. (2014): „Debrecen Megyei Jogú Város Településfejlesztési Koncepciója És Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2014–2020.” <https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/4821/debrecenmjv-its-megalapozo-vizsgalat-melleklettel.pdf>
- Fenyves V., Bácsné B. É., Nagy A. Sz. (2020): Közösségben jobb sportolni! A debreceni Campus Sportfesztivál résztvevőinek vizsgálata. *Debreceni Szemle*, 28 (1), 112–127.
- KSH (2023a): Születéskor várható átlagos élettartam, átlagéletkor nem, vármegye és régió szerint [év]. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0039.html
- KSH (2023b): A népesség összetétele főbb korcsoportok szerint, eltartottsági ráták, öregedési index. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0004.html
- KSH (2023c): A népesség korcsoportok szerint, 2021 [százalék]. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0053.html
- KSH (2023d): Oktatás. <https://www.ksh.hu/oktatas>
- KSH (2023e): Oktatási adatok, 2022/2023. <https://www.ksh.hu/s/kiadvanyok/oktatasi-adatok-2022-2023-elozetes-adatok/index.html>
- MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete Debreceni Osztálya (2023): <https://hbmo.hu/portal/a-megye-tortenelme/>
- Nagy A., Tobak J., Fenyves V. (2014): Lakossági sportolási és sportfogyasztási szokások vizsgálata. *Magyar Sporttudományi Szemle* 15 (58). 47.
- Népszámlálás (2022): Előzetes adatok - A népesség és a lakások száma. https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/elozetes_adatok/nsz2022-elozetes-adatok-tablamelleklet.xlsx
- Tájékoztatási Adatbázis (2023): <https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/themeSelector.jsp?lang=hu>
- Vida V., Szűcs I. (2020): Hajdú-Bihar megye társadalmi helyzetének bemutatása a számok tükrében. *Régiókutatás Szemle*, 5 (1). DOI: 10.30716/RSZ/20/1/3

Adalékok a kárpátaljai kórházi ellátórendszer tevékenységéhez a második világháború éveitől¹

Orbán Melinda

abszolvált PhD-hallgató, Debreceni Egyetem

Az állam a betegségmegelőzés és gyógyítás kétirányú tevékenységét közegészségügyi intézményeken keresztül valósítja meg, ezek közé tartoznak a kórházak. A működésüket törvények, kormány- és miniszteri rendeletek, szabványok és más előírások szabályozták a múltban is. A szakmai tevékenységét, működési területét és ellátási kötelezettségét az engedélyekben foglaltak határozták meg. A kórházak felügyelete a vizsgált időszakban a belügyminisztérium hatáskörébe tartozott. A fenntartó alapján csoportosítva elsőként említhetők az állami kórházak, amelyekhez kapcsolódtak az egyetemi kórházak és a bábaképzők. Ezek az úgynevezett közkórházak, amelyek minden beteg fogadására kötelezettek, legyenek azok más körzethez tartozók vagy külföldi állampolgárok. A második a törvényhatóságok és községek által fenntartott kórházak, amelyek minősülhettek köz- és magánkórháznak is. A harmadik a községi, törvényhatósági, egyesületi, egyházi fenntartású, közkórházi jelleggel nem bíró magánkórházak. Valamint az általános kórházi rendszer részét nem képező szükségkórházak, amelyek járványok idején kerültek felállításra.²

Az 1930-as évek végén a kórházak eloszlása, valamint az orvosellátottság Magyarországon területi egyenlőtlenséget mutatott. Az 1938–40 között lezajlott területváltozásokat követően a magyarországi kórházak száma 38 intézménnyel bővült, amelyek részben már működtek 1918 előtt, illetve újabb létesítményekkel, amelyek a csehszlovák közegészségügyi politika keretében jöttek létre. Ezeket integrálták a magyarországi közegészségügyi rendszerbe, állami kórházi besorolást kaptak, és az adott körzetek betegellátását biztosították. 1939-ben az ország 304 gyógyintézetében mintegy 46 922 betegágygal számoltak. A közegészségügy átszervezéséhez kapcsolódott a kórházak számának a növelése. 1940-ben 335 kórházból 67 rendelkezett 100 ágynál nagyobb befogadóképességgel. Jellemzően a 300 és annál nagyobb ágyszámú kórházakban belgyógyászat és sebészet, szülészeti-nőgyógyászat, fertőzőbeteg, bőr- és nemibeteg, elmebeteg, gyermek- és tüdőbeteg, szemészet és fül-orr-gégészeti osztályok mű-

¹ A kutatás és a tanulmány elkészítése a *Visegrad Fund Scholarship Program* támogatásával valósult meg.

² Pálvolgyi Balázs: *A magyar közegészségügyi közigazgatás intézményrendszere, 1867–1914*. Budapest, 2011. 93–94.

ködték. Az ennél kisebb kórházak kevesebb szakosztállyal rendelkeztek. A diagnosztikai és terápiás osztályok szétválasztását az anyagi nehézségek és a szakember hiány hátráltatta. A kórházak igazgatói a közegészségügyi személyzet tapasztalatai alapján a nem megfelelő belsőépítészeti berendezésre panaszkodtak, például, hogy nem volt elkülönítve a férfi és a női WC, valamint nem működött felvonó vagy lift az épületben, ami megnehezítette a közlekedést a felsőbb emeletekre. Hasonló kérdések merültek fel azoknál a kórházaknál is, amelyek az újabban tervezettek közé tartoztak.³

A korábbi csehszlovák összeírás szerint a kassai 737, az ungvári 392, a rozsnyói 643, a beregszászi 385, a munkácsi 357, a rimaszombati 341, a komáromi 280, a lévai 295, az érsekújvári 153, a rozsnyói 130, a kassai elme- és idegklinikai 125, az ungvári elme osztály 202 ágygal rendelkezett. A kisebb ágyszámúak között megemlétték a munkácsi Rosner-szanatóriumot 7 ágygal. A m. kir. minisztérium a visszacsatolt felvidéki területeken a kórházügyi kérdések rendezése tárgyában az 1938. XXXIV. tc. 4.§-ban foglaltak alapján az alábbiakat rendelte el. Az említett közkórházak további rendelkezésig az állami kórházakra vonatkozó jogszabályok hatálya alá estek. Az 1938. november 2-től származó bevételek (ápolási díjak, alapítványi jövedelmek stb.) a rendelet hatálybalépésétől kezdve a további rendelkezésekig az államkincstárhoz tartoztak. A magánkórházaknál és magángyógyintézeteknél igazgató-főorvosi (vezető-főorvosi), osztályvezető-főorvosi (laboratóriumvezető-főorvosi, boncoló-főorvosi), rendelő-főorvosi, rendelő-orvosi, alorvosi és segédorvosi állást tölthettek be azok, akik a visszacsatolt területen az 1938. november 2-ig hatályban volt jogszabályok szerint az ezekhez az állásokhoz szükséges képzettséggel rendelkeztek.⁴

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Belügyminisztériumi Levéltár (BM), K 150. Általános iratok. 4276. csomó, XVI. kútfő, 6. tétel. Közkórházak költségvetése és fejlesztése; Sikovics Mátyás – Sandner Zoltán: *A magyar kórházak évszázadai 1727–1987*. Budapest, 1989. 15., 40.; *A magyarországi közegészségügy szakterületeinek történetéből 1876–1944*. Szerk.: Kapronczay Károly. Budapest, 2010. 132.; Gyáni Gábor: *A szociálpolitika múltja Magyarországon*. Budapest, 1994. 18.; Scholtz Kornél: Az intézeti betegellátás fejlődése. *Magyar Kórház*, 1942. XI. évf. 3. sz. 75.; Szn: Gyógy intézmények névjegyzéke. *Magyar Kórház*, 1942. XI. évf. 1. sz. 22–30.; Scholtz Kornél: Magyarország kórházai és más gyógyintézetei. Budapest, 1942. 97-98.; *Tájékoztató. A belügyminiszter főhatósága alá tartozó állami (állami igazgatás alatt álló) kórházak szervezetéről, ügyviteléről, pénzkezeléséről, számviteléről és gazdálkodásáról*. Kiadta az M. Kir. Belügyminiszter a 350.000/1941. számú rendeletével. Budapest, 1941. 1–6.; Johan Béla: *A magyar közegészségügy területi kérdései*. Budapest, 1943. 7–22.

⁴ Magyarországi Rendeletek Tára 1867–1945. *A m. kir. minisztérium 1939. évi 1.600. M. E. számú rendelete, a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken a kórházügyi kérdések rendezéséről*. 421–422.; Szn: Felvidék. A visszacsatolt terület-

A távozó csehszlovák személyzet a kórházak műszereinek és berendezéseinek jelentős részét magával vitte. Közvetlenül a területrendezéseket követően ezeknek a pótlása jelentette az elsődleges feladatot a betegek ellátásának biztosítása érdekében. A szükséges berendezési tárgyak javítása és pótlása mellett, fontos volt a munkácsi, a beregszászi és a nagyszőlősi kórházakban megkezdett bővítések befejezése és az osztályok felszerelése. Az egyébként is kevés orvos létszáma még alacsonyabbra csökkent. Korábban a területen magánpraxist folytatók többsége izraelita vallású volt, ezen orvosok 98,8%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A *Központi Statisztikai Hivatal* adatai szerint a trianoni Magyarországon 100 ezer lakosra számítva kb. 117 arányszámával szemben a Felvidéken 65, Kárpátalján 23, a keleti és Erdélyi területeken 48 orvos jutott. Ezekből az adatokból kitűnt az orvosképzés fokozásának szükségessége, hogy közel azonos szintre hozzák az ország egyes régióit. Az egyetemi közegészségtani intézményekhez vagy nagyobb városok kórházaihoz kapcsoltan 15 laboratóriumi vizsgáló állomást létesített a *Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet*. Ezek a fertőző betegségek mintáinak laboratóriumi és ivóvíz vizsgálatait végezte. Az egészségügyi intézmények kötelessége volt bejelenteni a fertőző vagy arra gyanús betegeket a járványok kialakulásának megelőzéseként. Ezért a beteg környezetében élők védelmének elősegítéseként a kényszergyógykezelés lehetősége is felmerült. Ennek a kivitelezése nem volt egyszerű, egyrészt a kórházi ágyak alacsony száma miatt, másrészt az ápolási költségek viselése szempontjából. Számos esetben az otthoni elkülönítés maradt a megoldás. 1944-ben a kórházakban, klinikákon és egyéb gyógyintézetekben az ápolásról szóló rendeletek szerint csak a legszükségesebb betegápolásra szoruló egyéneket lehetett felvenni és bent tartani, azokat, akik nem szorultak haladéktalan ápolásra elbocsátották. Emellett a háború előre haladtával növekedett a katonai szolgálatra behívott orvosok száma, ezzel arányosan csökkent mind a kórházakban, mind a közegészségügyi körökben dolgozóké. Levéltári iratok tanúsága szerint ezért izraelita vallású orvosok kinevezését vagy helyben hagyását kérvényezték a kárpátaljai törvényhatóságok előljárói, mert nem láttak egyéb lehetőséget a katonai szolgálatra behívott orvosok pótlására. Továbbá a háború következményeinek köszönhetően egyes gyógyszerek és készítmények nem voltak kaphatóak, vagy nem a megfelelő mennyiségben.⁵

részek közegészségügyi viszonyai. *Orvosi Hírlap*, 1938. 3. évf. 41–42. sz. 1–2.; Szn: A visszatért Felvidék közegészségügyi viszonyai. *Magyarság*, 1938. 13. évf. 247–270. sz. 19.

⁵ MNL OL, BM, K 150. Általános iratok. 4226. csomó, XIII. kútfő, 1. tétel. Szakorvosi és orvosképzési ügyek (1938–1944, +év nélkül); BM, K 150. Általános iratok. 4241. csomó, XIII. kútfő, 8. tétel. Kórházak háborús személyi szükségleteinek biztosítása (1939–1944); BM, K 150. Általános iratok. 4278. csomó, XVI. kútfő, 7. tétel. Köz-kórházak szervezési, működési, építési és ingatlanügyei; BM, K 150. Általános ira-

Kárpátalján a betegellátást segítő intézményi rendszer az alábbi létesítményeket foglalta magába. A vidék lakosságát az ungvári, a beregszászi, a munkácsi, az aknaszlatinai és a nagyszőlősi intézményekben tudták ellátni, ezek mellett a felsővisói és a máramarosszigeti kórházak is megemlíthetők (érthető okokból a többszöri területrendezést és a közigazgatási felosztást nem részletezve). Továbbá Ungváron bábaképző intézet, Munkácson gyermekmenhely, Máramarosszigeten és Munkácson magánszanatórium, Remetevasgyáron szülő- és gyermekgondozó működött. A kórházakban belgyógyászati, sebészeti, gyermekgyógyászati, bőr- és nemi betegek, elmebetegek, fertőző- és tüdőbetegek elhelyezésére szolgáló férőhelyek voltak kialakítva. Igény lett volna új kórház építésére Huszt székhellyel. Korábban a *Csehszlovák Vörös kereszt* 1920-ban a városban egy 60 ágyas járványkórházat létesített, amelyet a járvány megszűnése után felszámoltak. A csehszlovák egészségügyi hatóságok 1936-ban fogadták el az új kórház építési tervét a központi fekvésű és a hegyvidéki települések számára jobban megközelíthető városban. Azonban – hasonló módon a magyarországi tervekhez – a politikai helyzet felülírta az elképzeléseket, így nem valósultak meg. A tbc-felülvizsgáltra jogosított beteggyógyintézetek névsorának módosítása tárgyában kiadott rendeletben 1942 januárjától a munkácsi, a nagyszőlősi és az ungvári kórházak tbc-osztályai is szerepeltek. A kórház és orvos ellátottság területi egyenlőtlenségei Kárpátalján éppen annyira jellemzőek voltak, mint országosan. A közigazgatási beosztás szerint az ungi, a beregi és a máramarosi kirendeltség területén – egy gondozóotthon kivételével – nem működött kórház vagy egyéb gyógyintézet. Ennek a területnek a lakosai a földrajzi és közlekedési viszonyokat figyelembe véve Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros vármegyék völgyekben fekvő városainak intézményeibe utalhatták betegeiket. A helyzet megváltoztatására mind az első Csehszlovák Köztársaság, mind Magyarország esetében az

tok. 2792. csomó, I. kútfő, 8. tétel, 8-f. Kórházak, gyógyintézetekkel kapcsolatos rendelkezések, 1944; *Körlevél. A fertőző betegségek esetén végzendő laboratóriumi vizsgálatokra vonatkozóan*. Kolozsvár, 1941; *Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék közigazgatásának állapotáról a cseh uralom alól történt felszabadulástól az 1939. évi június hó 1-ig terjedő időről*. Beregszász, 1939. 16.; Johan Béla: *A fertőző betegségek elleni küzdelem utolsó 10 éve Magyarországon*. Budapest, 1941. 688.; Szn: Orvosi viszonyok a visszacsatolt északi területeken. *Orvosi Hírlap*, 1939. 4. évf. 9–10. sz. 1–2.; Lőrincz Ferenc: Országos Közegészségügyi Intézet. *Egészség*, 1943. 57. évf. 6–7. sz. 187.; Somogyi Zsigmond: Új magyar törvény a népbetegségek leküzdésére. *Egészség*, 1941. 55. évf. 2. sz. 60–62.; Palotai Tivadar: Fertőző beteg szállítás a gyakorlatban. *Népegészségügy*, 1943. 4. sz. 1–2.

egészségügyi közigazgatás fókuszában a kárpátaljai közegészségügy felzárkóztatása állt.⁶

Jelen vizsgálódás nem törekszik teljes és lezárt képet nyújtani a kárpátaljai kórházak tevékenységéről, egyrészt még zajlik a levéltári anyagok feldolgozása, másrészt a tanulmány terjedelmi korlátai sem engedik meg. Azonban betekintést enged a kórházfejlesztés akkori lehetőségeibe és akadályába. A vidék legnagyobb kórháza Ungváron működött, amely minden szakosztállyal és a korszaknak megfelelő gyógyászati berendezésekkel rendelkezett. A kórházban csak a szem-, orr-fül- és gégebetegyek ellátására nem volt betegágy fenntartva. A kórházteleppel közvetlenül határos volt a *Bábaképző Intézet*, amely a csehszlovák közigazgatás alatt épült. A szülönöket és nőgyógyászati betegeket a 80 ágyas bábaképző látta el.⁷

A munkácsi kórház 1940-ben belgyógyászati és sebészeti osztállyal bővült. A háromemeletes épület túlnyomó részét a sebészet foglalta el. A súlyosnak talált tbc-betegek a közkórházban nyertek elhelyezést, valamint 1941-től a szifiliszos betegek is. Aknaszlatinán egy 41 ágyas kórház épült 1932-ben, mint a munkácsi kórház fiókintézete. A kórház 3 épületrészből állt, felszerelve orvosi műszerekkel és berendezésekkel. A földszinten sebészet, szülészeti, belgyógyászat helyezkedett el. Az alagsorban a konyha és egyéb gazdasági helyiségek voltak kialakítva, és külön épületben az orvosi lakások. A harmadik épület a

⁶ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), 162. fond. A máramarosi közigazgatási kirendeltség iratai, 1938–1944; MNL OL, BM, K 150. Általános iratok. 4257. csomó, XIV. kútfő, 9. tétel. Közegészségügyi körök beosztása (1940–1944); BM, K 150. 2792. cs. I. k. 8. t. 8-f. 1944; BM, K 150. Általános iratok. 4267. csomó, XV. kútfő. Tüdő- és nemibeteg gondozó intézet, tüdőbetegotthon, tüdőgyógyintézet létesítése, fenntartása (1941–1943); Ortutay Tivadar: *Cseh világ a Kárpátokban*. Ungvár, 1941. 159–160.; Szn: Huszt kórház ügye az országos képviselőtestületben. *Verchovina*, 1934. III. évf. 26. sz. 1.; Kótyuk Erzsébet: Kórházépítés Kárpátalján a két világháború között 1919–1939. In: *A természettudományok, a technika és az orvoslás, és a természetes és épített környezet*. Szerk.: Vámos Éva és Vámosné Vigyázó Lilly. Budapest, 2007. 101–106.; Jäger Gyula: A visszacsatolt Felvidék kórházai. *Magyar Kórház*, 1938. VII. évf. 12. sz. 351–362.; Szabó Katalin: Egészségügy a trianoni Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények*, 2014. 60. évf. 1–4. sz. 189.; Scholtz 1942. 50–51.

⁷ MNL OL, BM, K 150. 4278. cs. XVI. k. 7. t.; Scholtz 1942. 50–51.; *Az utas könyve. Kárpátalja. Bereg és Ugocsa k. e. e. és Ung vármegyék*. Szerk.: Kaffka Károly. Budapest, 1940. 7.; Szn: Felvidéki kórház-tanulmányutunk 1940. május 10–13. *Magyar Kórház*, 1940. IX. évf. 7. sz. 191–192.

fertőző betegek elkülönítésére szolgált. A betegforgalma jelentősnek mondható, az ágyak kihasználtsága rendszerint teljes volt.⁸

Beregszászon működött északkelet Magyarország egyik legmodernebb közkórháza szanatóriummal, szülészettel, 4 gyógyszerházzal és 5 drogériával. 1939 júliusában a *Városok és Vármegyék Országos Mentőegyesületének* kötelekében mentőállomás is megkezdte tevékenységét. 1942-ben a házasság előtti kötelező vizsgálatok tovább folytak. Ezeket a beutalók alapján a beregszászi és a munkácsi nemi- és tüdőbeteg gondozók végezték. Megszervezték a városi iskolafogászatot, melynek vezetését a kórházi főorvos vállalta el. 1943-ra az állami kórház új bőrgyógyászati és szemészeti osztállyal bővült. A férőhelyek száma a két osztály megnyitásával növekedett, amely jelentősnek bizonyult, mivel korábban kénytelenek voltak több beteget a szomszédos kórházak egyikébe átküldeni. 1944-ben a kórház alorvosát munkaszolgálatra hívták be. A rendszeresített alorvosok száma ideális esetben 8 hely, ezek közül 4 betöltetlen volt. Az alorvosok közül egy katonai szolgálatra már korábban bevonult, a másik kétoldali nyílt tüdőgümőkór miatt tartós betegszabadságon volt. A harmadik községi orvosi állás elnyerésére adott be pályázatot, amelyet elnyert, ezért kivált az intézet kötelekéből. A fent említettek miatt alorvos hiány alakult ki.⁹

⁸ *Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék állapotáról az 1939. október hó 1-től 1940. március hó 1-ig terjedő időről.* Beregszász, 1940. 17.; *Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék állapotáról az 1940. március 1-től 1940. szeptember 1-ig terjedő időről.* Beregszász, 1940. 17.; *Bereg vármegye alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a vármegye állapotáról az 1941. évi március hó 1-től 1941. évi szeptember hó 1-ig terjedő időről.* Beregszász, 1941. 16.; *Az utas könyve.* 1940. 16.; Jäger Gyula: *A visszacsatolt Kárpátalja kórházügye.* *Magyar Kórház*, 1939. VIII. évf. 7. sz. 182.; Sholtz 1942. 50–51.

⁹ MNL OL, BM, K 567. Orvosi munkaerők felhasználásának kormánybiztosa. 1–11. csomó, XVI. kútfő. Orvosoknak honvédelmi munkára kötelezése, felmentése, elbocsátása. Zsidó orvosok gyógyászati eszközeinek felhasználása; *Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a k. e. e. vármegyék állapotáról az 1939. évi június hó 1-től 1939. október hó 1-ig terjedő időről.* Beregszász, 1939. 11.; *Bereg vármegye alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a vármegye állapotokról az 1941. évi szeptember hó 1-től 1942. évi április hó 1-ig terjedő időről.* Beregszász, 1942. 19–21.; *Bereg vármegye alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a vármegye állapotokról az 1942. évi április hó 1-től 1942. évi augusztus hó 1-ig terjedő időről.* Beregszász, 1942. 15.; Hermann Viktor: *Kórházak és az országos mentők.* *Magyar Kórház*, 1943. XII. évf. 10. sz. 259.; *Az utas könyve.* 1940. 13.;

A nagyszőlősi kórház belgyógyászati, sebészeti, bőrgyógyászati és fertőző-beteg osztályból állt. A magyar adminisztrációra való áttéréskor a csatornázás még nem volt megoldva, a szennyvízderítés szintén, és az épület nagy részét lápszerű terület övezte. Az épületegyüttes háromemeletes 140 ágyas sebészeti osztályának építése befejezésre várt. A 60 ágyas belgyógyászat az újabb épületrészben nyert elhelyezést. A kórházterület hátsó részében kápolna, ravatalozó, boncterem volt kialakítva. A betegápolást 26 világi és 3 apáca ápolónő látta el. A beutalt fertőző betegeket helyhiány miatt gyakran nem vették fel, ezért a közigazgatási kirendeltség vezetője arra kérte a körorvosokat, hogy csak azután küldjenek betegeket a kórházba, miután előzőleg telefonon helyet biztosítottak számukra.¹⁰

A máramarosszigeti kórház egyike volt azoknak, amelyből a nagy távolság miatt a felszerelési tárgyakat a román adminisztráció a távozás során nem tudta elszállítani. A gondnoki kimutatás szerint bel-, fertőző, bőr- és nemi beteg, sebészeti, nőgyógyászat-szülészeti osztályokra és a kiegészítő röntgen-kezelő intézetre oszlott. Minden osztály és intézet élén egy főorvos állt, melléjük 4 másod orvosi állást rendszeresítettek. A gondnoki és irodai személyzet 6 tagból, az ápolói személyzet 17 Szent Vince rendi szerzetesnőből és 5 világi ápolóból állt, ehhez járult később még 24 szerzetesnő és világi gazdasági alkalmazottak. A magyarországi integráció részeként az épületek egyes részei felújításon estek át, például a kopott lépcsők új felületi kiképzést kaptak, csempéztek, a WC-eket átalakították, a bútortzatot és az orvosi felszereléseket kiegészítették. Ehhez kapcsolódóan megemlíthető a felsővisói kórház, amely Máramarosszigettől mintegy 50 km-re feküdt. A kórházban 30 ágy volt kialakítva betegelhelyezésre, a műszeres felszereltsége kifogástalan volt és „elavult” külseje ellenére jól működött.¹¹

A további aspektusok kutatása újabb eredmények feltárását teszi lehetővé, melyek segítségével a témáról eddig szerzett ismeretek tovább bővíthetők. Néhány következtetést már most is meg lehet fogalmazni. Kárpátalja egészségügyi viszonyainak alacsony színvonala peremvidéki státuszának volt köszönhető. A közegészségügyi infrastruktúra fejlesztésére fordított költségvetési összegek ráfordításának nagysága még mindig nem érte el a megfelelő szintet, főként,

¹⁰ KTÁL, 340. fond. A huszti járás főszolgabírójának iratai, 1939–1944; Jäger 1939. 182.; Scholtz 1942. 50–51.

¹¹ MNL OL, BM, K 150. Általános iratok. 4275. csomó. XVI. kútfő, 6. tétel. Közkórházak költségvetése és fejlesztése, 1938–1941.; BM, K 150. 2792. cs. I. k. 8. t. 8-f. 1944; Szarka Ödön: A visszatért Erdély kórházai. *Magyar Kórház*, 1940. IX. évf. 10. sz. 282-283.; Szarka Ödön – Petres Antal: Kórházak a visszatért területen. *Orvostársadalmi Szemle*, 1940. XVII. évf. 12. sz. 166-167.; Sholtz 1942. 50-51.; Venkei Tibor: A máramarosi közkórház jelen helyzetéről. *Magyar Kórház*, 1941. 10. évf. 1. sz. 1–3.; Vajda Ákos: A máramarosszigeti m. kir. állami kórház. *Magyar Kórház*, 1943. XII. évf. 12. sz. 299–306.

amikor dúlt a második világháború. Az 1930-as években a nemzetközi trendeket figyelemmel kísérve alakította közegészségügyi politikáját számos közép-európai állam, így a politikai akarat már kezdett látszódni a kórházépítési, a vidék felzárkóztatási, az egészségnevelési stb. programok kidolgozásában. A kórházak ágyszámát részben a bővítésekkel és újak építésével szerették volna fokozni. Kisebbség létesítését vették számításba Perecsenyen, Szolyván, Rahón és Kőrösmezőn. A magyar kormány rendelkezéseinek megfelelően a kincstári erdőgazdaságok központjában, tehát Kárpátalján Kőrösmezőn és Rahón a munkások számára 5–6 ágyas kórház fenntartását írták elő, hasonló kislétszámú kórháza volt Nagybecskón az ottani vegyészeti gyárnak. A kórházakkal kapcsolatos fejlesztések, bővítések fokozatosan alábbhagytak 1944-re, a meglévő állapot fenntartása is nehézségekbe ütközött. A háború alatt és közvetlenül utána a kórházak nagy része leromlott.¹²

Bibliográfia

Levéltári források

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL)

340. fond. A huszti járás főszolgabírójának iratai, 1939–1944

162. fond. A máramarosi közigazgatási kirendeltség iratai, 1938–1944

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Belügyminisztériumi Levéltár, K 150. Általános iratok. 2792. csomó, I. kútfő, 8. tétel, 8-f. Kórházak, gyógyintézetekkel kapcsolatos rendelkezések, 1944

Belügyminisztériumi Levéltár, K 150. Általános iratok. 4226. csomó, XIII. kútfő, 1. tétel. Szakorvosi és orvosképzési ügyek (1938–1944, +év nélkül)

Belügyminisztériumi Levéltár, K 150. Általános iratok. 4241. csomó, XIII. kútfő, 8. tétel. Kórházak háborús személyi szükségleteinek biztosítása (1939–1944)

Belügyminisztériumi Levéltár, K 150. Általános iratok. 4257. csomó, XIV. kútfő, 9. tétel. Közegészségügyi körök beosztása (1940–1944)

Belügyminisztériumi Levéltár, K 150. Általános iratok. 4267. csomó, XV. kútfő. Tüdő- és nemibeteg gondozó intézet, tüdőbetegotthon, tüdőgyógyintézet létesítése, fenntartása (1941–1943)

Belügyminisztériumi Levéltár, K 150. Általános iratok. 4275. csomó. XVI. kútfő, 6. tétel. Közkórházak költségvetése és fejlesztése, 1938–1941

Belügyminisztériumi Levéltár, K 150. Általános iratok. 4276. csomó, XVI. kútfő, 6. tétel. Közkórházak költségvetése és fejlesztése

¹² *Trianon és a magyar köz- és egészségügyi szolgálat*. Szerk. Kapronczay Károly. Budapest, 2021. 61.; Scholtz 1942. 74–75.; Kocsis Piroska: Pillanatfelvétel a második világháború utáni közegészségügyi helyzetről. *Levéltári Közlemények*, 2015. 86. évf. 1–2. sz. 126–127.; Jäger 1939. 182–183.; Kótyuk 2007. 101–106.; Székely Miklós: *A kórházügy időszerű kérdései*. Budapest, 1947. 3–10.; Hámori Péter: Kísérlet a viszszaacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. *A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938–1940)*. *Századok*, 2001. 135 évf. 3. sz. 570–571.

- Belügyminisztériumi Levéltár, K 150. Általános iratok. 4278. csomó, XVI. kútfő, 7. tétel. Közkórházak szervezési, működési, építési és ingatlanügyei
- Belügyminisztériumi Levéltár, K 567. Orvosi munkaerők felhasználásának kormánybiztosa. 1–11. csomó, XVI. kútfő. Orvosoknak honvédelmi munkára kötelezése, felmentése, elbocsátása. Zsidó orvosok gyógyászati eszközeinek felhasználása

Irodalom

- A magyarországi közegészségügy szakterületeinek történetéből 1876–1944.* Szerk.: Kapronczay Károly. Budapest, 2010
- Az utas könyve. Kárpátalja. Bereg és Ugocsa k. e. e. és Ung vármegyék.* Szerk.: Kaffka Károly. Budapest, 1940
- Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék közigazgatásának állapotáról a cseh uralom alól történt felszabadulástól az 1939. évi június hó 1-ig terjedő időről.* Beregszász, 1939
- Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a k. e. e. vármegyék állapotáról az 1939. évi június hó 1-től 1939. október hó 1-ig terjedő időről.* Beregszász, 1939
- Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék állapotáról az 1939. október hó 1-től 1940. március hó 1-ig terjedő időről.* Beregszász, 1940
- Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék állapotáról az 1940. március 1-től 1940. szeptember 1-ig terjedő időről.* Beregszász, 1940
- Bereg vármegye alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a vármegye állapotáról az 1941. évi március hó 1-től 1941. évi szeptember hó 1-ig terjedő időről.* Beregszász, 1941
- Bereg vármegye alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a vármegye állapotokról az 1941. évi szeptember hó 1-től 1942. évi április hó 1-ig terjedő időről.* Beregszász, 1942
- Bereg vármegye alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a vármegye állapotokról az 1942. évi április hó 1-től 1942. évi augusztus hó 1-ig terjedő időről.* Beregszász, 1942
- Gyáni Gábor: *A szociálpolitika múltja Magyarországon.* Budapest, 1994
- Hámori Péter: Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938–1940). *Századok*, 2001. 135 évf. 3. sz. 570–571.
- Hermann Viktor: Kórházak és az országos mentők. *Magyar Kórház*, 1943. XII. évf. 10. sz. 259.
- Jäger Gyula: A visszacsatolt Kárpátalja kórházügye. *Magyar Kórház*, 1939. VIII. évf. 7. sz. 182–183.
- Johan Béla: *A fertőző betegségek elleni küzdelem utolsó 10 éve Magyarországon.* Budapest, 1941
- Johan Béla: *A magyar közegészségügy területi kérdései.* Budapest, 1943

- Jäger Gyula: A visszacsatolt Felvidék kórházai. *Magyar Kórház*, 1938. VII. évf. 12. sz. 351–362.
- Kocsis Piroska: Pillanatfelvétel a második világháború utáni közegészségügyi helyzetről. *Levéltári Közlemények*, 2015. 86. évf. 1–2. sz. 126–127.
- Kótyuk Erzsébet: Kórházépítés Kárpátalján a két világháború között 1919–1939. In: *A természettudományok, a technika és az orvoslás, és a természetes és épített környezet*. Szerk.: Vámos Éva és Vámosné Vigyázó Lilly. Budapest, 2007
- Körlevél. A fertőző betegségek esetén végzendő laboratóriumi vizsgálatokra vonatkozóan*. Kolozsvár, 1941
- Lőrincz Ferenc: Országos Közegészségügyi Intézet. *Egészség*, 1943. 57. évf. 6–7. sz. 187.
- Magyarországi Rendeletkötet Tára 1867–1945. *A m. kir. minisztérium 1939. évi 1.600. M. E. számú rendelete, a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken a kórházügyi kérdések rendezéséről*. 421–422.
(https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939/?pg=560&layout=s&query=a%20visszacsatolt%20felvid%C3%A9ki%20ter%C3%BCleteken%20a%20k%C3%B3rh%C3%A1z%C3%BCgyi%20)
- Ortutay Tivadar: *Cseh világ a Kárpátokban*. Ungvár, 1941
- Palotai Tivadar: Fertőző beteg szállítás a gyakorlatban. *Népegészségügy*, 1943. 4. sz. 1–2.
- Pálvölgyi Balázs: *A magyar közegészségügyi közigazgatás intézményrendszere, 1867–1914*. Budapest, 2011
- Scholtz Kornél: Az intézeti betegellátás fejlődése. *Magyar Kórház*, 1942. XI. évf. 3. sz. 75.
- Scholtz Kornél: *Magyarország kórházai és más gyógyintézetei*. Budapest, 1942
- Sikovics Mátyás – Sandner Zoltán: *A magyar kórházak évszázadai 1727–1987*. Budapest, 1989
- Somogyi Zsigmond: Új magyar törvény a népbetegségek leküzdésére. *Egészség*, 1941. 55. évf. 2. sz. 60–62.
- Szabó Katalin: Egészségügy a trianoni Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények*, 2014. 60. évf. 1–4. sz. 189.
- Szarka Ödön – Petres Antal: Kórházak a visszatért területen. *Orvostársadalmi Szemle*, 1940. XVII. évf. 12. sz. 166–167.
- Szarka Ödön: A visszatért Erdély kórházai. *Magyar Kórház*, 1940. IX. évf. 10. sz. 282–283.
- Székely Miklós: *A kórházügy időszerű kérdései*. Budapest, 1947
- Szn: A visszatért Felvidék közegészségügyi viszonyai. *Magyarság*, 1938. 13. évf. 247–270. sz. 19.
- Szn: Felvidék. A visszacsatolt területrészek közegészségügyi viszonyai. *Orvosi Hírlap*, 1938. 3. évf. 41–42. sz. 1–2.
- Szn: Felvidéki kórház-tanulmányutunk 1940. május 10–13. *Magyar Kórház*, 1940. IX. évf. 7. sz. 190–192.
- Szn: Gyógy intézmények névjegyzéke. *Magyar Kórház*, 1942. XI. évf. 1. sz. 22–30.
- Szn: Huszt kórház ügye az országos képviselőtestületben. *Verchovina*, 1934. III. évf. 26. sz. 1.

- Szn: Orvosi viszonyok a visszacsatolt északi területeken. *Orvosi Hírlap*, 1939. 4. évf. 9–10. sz. 1–2.
- Tájékoztató. A belügyminiszter főhatósága alá tartozó állami (állami igazgatás alatt álló) kórházak szervezetéről, ügyviteléről, pénzkezeléséről, számviteléről és gazdálkodásáról.* Kiadta az M. Kir. Belügyminiszter a 350.000/1941. számú rendeletével. Budapest, 1941
- Trianon és a magyar köz- és egészségügyi szolgálat.* Szerk.: Kapronczay Károly. Budapest, 2021.
- Vajda Ákos: A máramarosszigeti m. kir. állami kórház. *Magyar Kórház*, 1943. XII. évf. 12. sz. 299–306.
- Venkei Tibor: A máramarosi közkórház jelen helyzetéről. *Magyar Kórház*, 1941. 10. évf. 1. sz. 1–3.

A hazai távoktatás megszületéséről és intézményesüléséről

T. Kiss Tamás

főiskolai tanár, Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest

A távoktatás az oktatás olyan formációja – tartja a szakmai közvélemény –, amelyben a tanár/oktató és a diák/hallgató nem egy helyen, helyiségben tartózkodik. A tanuló a képzési idő nagyobbik részében egyedül, önállóan sajátítja el az ismereteket, tanul, kisebb részében pedig konzultációkon vesz részt. Az otthoni tanuláshoz a tananyagot az intézmény bocsátja a hallgató rendelkezésére a konzultációkon, amelyekhez a kapcsolattartás bármely formái használhatók: internet, telefon stb. A szakirodalom szerint a távoktatás mintegy kétszáz éves múltra tekint vissza. Nagy vonalakban áttekintve a távoktatás történetét, látható, hogy segítségével a hallgatók az idők folyamán mind szélesebb körben és egyre kifinomultabb módszerekkel juthattak hozzá az új ismeretekhez és sajátíthatták el azokat. Az USA-ban már a 18. században megkezdődött a távoktatás, amely nyomtatott alapú levelező tanulás volt. Nagy-Britanniában 1840-ben Isaac Pitman levelezőlapon tanította a gyorsírást. A 19. század közepén Európában is megjelent a *távoktatás*. Langen Scheidtsche német és Charles Toussaint francia professzorok 1856-ban Berlinben közösen írt kiadványt is megjelentettek. Még ebben az évben a berlini Berlin-Schöneberg Langen Scheidtsche Verlagsbuchhandlung kiadó 13 országban védette le nyelvoktatásra készített oktatóanyagait és terjesztette el Európa-szerte, köztük Magyarországon is. Az anyagot Karl Schmidt a berlini Kaiser-Wilhelms Reálgimnázium tanára 1905-ben átdolgozta.

Az első levelező iskolát Charles Toussaint alapította Berlinben 1856-ban. Még ebben az évben a Londoni Egyetem olyan diákokat is felvett, akik levelező módszerrel sajátították el a szükséges ismereteket, majd az iskola falai között vizsgát tettek.

A 20. század elejére Európában már általánosan elterjedt a *távoktatás*. Az 1920-as években az új találmány, a rádió is bekapcsolódott a távoktatásba. Először a BBC tesz 1927-ben kísérletet arra, hogy rádión keresztül sugározza az iskolarádiós műsorokat, az adás azonban kiegészítő jellegű marad. 1939-ben az USA-ban telefon segítségével oktatják a mozgássérülteket és otthonfekvőket, a franciák pedig Európában létrehozták az első Országos Távoktatási Központot. Az 1960-as évek második felében, Franciaországban a rádiós adások bekapcsolódnak az egyetemi szintű levelező oktatásba, majd az 1960-as és 1970-es években a televízió is belép a távoktatási eszközök soraiba. Az 1980-as,

illetve 1990-es években a számítógépek elterjedése az élethosszig tartó tanulás (lifelong learning) jegyében kiterjeszti a távoktatás eszköztrendszerét. A 2020-as években, különösen a Covid-19 vírus okozta világhárvány idején, az oktatási rendszerekben robbanásszerűen terjedt el az online használata, a munka világában pedig meghonosodott a home office, az otthoni munkavégzés.

Rádiós távoktatási kísérletek Magyarországon a két világháború között

A távoktatás gondolata Magyarországon, már a rádió 1924/25-ben történő megjelenésével együtt felmerült. Amikor Kéthly Anna, a szociáldemokraták parlamenti képviselőjének „kulturális referense” 1925-ben interpellációt nyújtott be az iskolán kívüli népművelés tárgyában, Klebelsberg Kuno kultuszminiszter válaszában hangsúlyozta (Klebelsberg, 1927), hogy a Rádió – szerinte – „egy nagy tanteremmé tudja alakítani az országot. Budapestről az egész országnak lehet előadást tartani, mert a Rádió folytán egész Magyarország jóformán egy tantermet képez, és az oktatásnak oly lehetőségei nyílnak meg, melyeket elődeink nem ismertek”. Néhány évet azonban várni kellett, hogy a Magyar Rádió tevékeny részt vállaljon az oktatásban. 1928 januárjában Nevelős Gyula miniszteri tanácsos tájékoztatta Kozma Miklóst, a Magyar Rádió elnökét, hogy Klebelsberg Kuno miniszter *Szabad Egyetem* címen a falusi lakosság részére műsort állíttat össze (Püski L., Barta R., Gyarmati Gy., 2000). Kozma hosszú levélben válaszolt a miniszternek, melyben elismerte a fontos kultúrpolitikai programot, de hetenként kizárólag kétszeri délutáni adást javasolt a következő indokkal: „Az esti időpontokat nem tudjuk rendelkezésre bocsátani, mert a rádióknak mégis elsődleges feladata, hogy zenét szolgáltatson a fizető publikumnak, akiknek napközben elfoglaltságuk nem engedte meg, hogy zenét hallgassanak”.

Kozma kevésbé fogadta örömmel Klebelsberg „ötletét”, mert a *Szabad Egyetem*től nem remélt sikert, egyúttal az előfizetők csökkenésétől is tartott. Nem utasíthatta vissza a miniszter kezdeményezését, hiszen Bethlen István után a második embernek számított a kormányban, és nem is akarta megsérteni az általa nagyra becsült kultuszminisztert, így hát némi kompromisszummal engedett a kérésnek. Klebelsberg, rá jellemző módon minden tőle telhetőt megtett az általa meghirdetett program sikeréért, hogy a rádiós szabadegyetemet minél többen hallgathassák. Több száz rádiókészüléket adományozott a falusi és tanyai népiskoláknak. Kozma a Naplójában írja: *A program úgy néz ki, hogy a tisztelt parasztoknak énekel Basilides Mária egyet, utána beszélnek a trágázásról, azután jön valami a Walkürből, és a végén egy előadás arról, hogyan kell a pöcegödröt rendben tartani* (T. Kiss T. 1987/88., T. Kiss T. 1987). A minisztériumban e célra alakult szakbizottság olyan előadókat hívott meg, akik közül egyesek új fogalmak és idegen szavak halmazával tették

élvezhetetlenné az adásokat. A másik véglet az emberek képességeinek lebecsülése, a magától értetődő dolgok felesleges magyarázgatása volt.

Szőts Ernő, a Magyar Rádió ügyvezető igazgatója referátumában (Püski L., Barta R., Gyarmati Gy., 2000., Balás B.D., 2009) kifejtette, hogy a műsor címével sem ért egyet, mivel a program elsődlegesen parasztnak, tanyákon élőknek szólt, akiknek érdeklődése, gondolat- és érzésvilága más, mint a példaképpül felhozott, az angol BBC-ben elhangzó *Szabad Egyetem* adásait hallgató, ottani ipari munkásságé. Szerinte az ismereteket ennek megfelelően kellett volna kiválogatni. Hibáztatta a műsorszerkesztés egyenetlenségét; szerinte a félig szórakoztató, félig közművelődési sorozat nincs központi gondolat köré csoportosítva; így a hallgatók néha meglepő asszociációkkal találkozhattak. Pl. Poldini: *Farsangi lakodalom* c. operájának részlete után „a háziállatok okszerű táplálkozását” ismertették. Csernák kesergője után gúnyosan hatott a következő tájékoztatás: „Hogyan lehet az adóívből megállapítani a kivezetés helyességét?”

Szőts Ernő egyszerűbb, közvetlenebb stílust, logikus szerkesztést, a dolgok gyakorlati megvilágítását követelte. A *Szabad Egyetem* című, ún. magazinszerű műsor – Klebelsberg halála után – 1932-ben megszűnt. Felváltotta a *Közművelődési Előadásorozat*, mely kimerítően egyetlen témát tárgyalt; irodalmi, természettudományi, történelmi, földrajzi, egészségügyi stb. ismereteket.

Németh László is nagy lehetőséget látott a Magyar Rádió nyújtotta távoktatásban. „A Magyar Rádió feladatai” és „Célok és emberek” c. tanulmányaiban – melyek a Tanú 1934. novemberi és decemberi számában jelentek meg –, foglalkozott részletesebben az új műsorok bevezetésével (Németh L. 1934). Abból indult ki, hogy a rádió részben néplap, részben előkelő revue, az előbbi funkcióját Bp. I., az utóbbit Bp. II. tölti be. Mivel a műsorok különböző műveltségű és felkészültségű embereknek szólnak, úgy kell szerkeszteni, hogy azok mindenki számára közérthetőek legyenek, a műveltek ne tartsák „selypítésnek”, az egyszerű emberek érthetetlenek. A népművelés érdekében a *Rádióegyetem* gondolatát vetette fel, amely gyökeresen különböző volt Klebelsberg féle *Szabad Egyetem*től (Tertinszky 1967).

Németh László szerint a korabeli műsorszerkesztés koncepciótlanságának a hibája volt, hogy ebben a 30 perces összeállításban logikátlanul, minden vezérfonál nélkül legkülönbözőbb témákkal foglalkoztak (trágyázásról szakelőadás; Ave Maria éneklése; színdarab részlet stb.). A műsor heterogén szerkesztése pofonként érte a hallgatókat, szétaprózta figyelmüket, maradandó élményt nem nyújtott. Németh László a maga alkotta Rádióegyetemét úgy képzelte el, hogy egy témakörön belül több előadásra is sor kerüljön. Nem iskolás oktatásra, folytatásos lecke feladásra gondolt, hanem egy-egy korszak jellemző jegyeit akarta kiragadni, és több előadáson belül sűríteni megfelelő

szemelvényekkel (pl. görög irodalom, vagy régi magyar irodalom tárgyalása stb.). Súlyponti kérdésekre való koncentrálással az összeállítások mind külön-külön egy kerek egészet, önálló műsort alkottak volna. A *Rádióegyetem*, mint önálló műsor, nem jött létre.

A rádiós távoktatás intézményesülése Magyarországon

A *Magyar rádió 1956-tól* című történeti összefoglaló alapos részletességgel mutatja be a magyarországi rádiós távoktatás széles körű, színes tematikájú intézményesülését, amely az 1960-as évek közepétől kezdődött (Püski L., Barta R., Gyarmati Gy., 2000). A *Rádióiskola* tantárgyai: gazdasági földrajz, asztronautika, történelem, irodalom és zene. Az ifjúság számára szerkesztett *Iskolarádió* tematikája művészettörténettel, irodalmi és zenei melléklettel bővült. 1965 szeptemberétől műsort kaptak az iskolai napközi otthonokban tartózkodó gyerekek. Sugárzásra került a *Rádióiskola*, a *Rádióegyetem*, a *Rádió Szabadegyetem* és a *Munkásakadémia* is.

Az 1966-os *Iskolarádió-tanév tananyaga* a 20. századi történelem, orosz társalgás, új francia nyelvsorozat, és a kisiskolásoknak szóló vers-mese műsorok adásával bővült. A program 1967-ben Hegedüs Géza új történelmi-irodalmi sorozatával, a *Magyar Századokkal* egészült ki. A *Rádiólexikon* 1967-től vidéken is tartott nyilvános felvételeket, melyek során a hallgatók kérdéseket is feltehettek a különböző helyszíneken megjelent tudósoknak. A felnőttek oktatását szolgáló *Rádióiskola* évada kémiával és zenei ismeretekkel gazdagodott. A *Rádióegyetemen* 1968-tól irodalomtörténetet is oktattak. A *tudományos rovat* riportere 1969 júniusában szívműtétet közvetített az Országos Kardiológiai Intézetből. Ugyanebben az évben a Nemzetközi Rádióakadémia közgyűlése az Állandó Bizottság tagjává választotta Simonffy Gézát, a tudományos rovat vezetőjét. 1972-től a *Rádiólexikon* automata hangpostáládát rendszeresített a hallgatók kérdéseinek rögzítésére. Christiaan Barnard professzor előadását a szívatültetések problémáiról az URH-sávon közvetítették. Az ismeretterjesztő rovat 1972-ben kapott először lehetőséget, hogy távkapcsolással megszólaltathassa az USA-ban élő Szent-Györgyi Albertet a rákkutatás helyzetéről. 1975-ben az oktató műsorok Prix Japon nemzetközi versenyén az *Iskolarádió* hang-játék-sorozatának egyik adása díjat nyert (szerkesztő-játékvezetője: Dimény Judit). Idehaza nagy visszhangot keltett Eke Károly *Titkon innen, titkon túl* c. egészségügyi felvilágosító sorozata. Az *Iskolarádió* az osztályfőnöki órákat és a családi életre nevelést segítette, beszéd- és stílusgyakorlatokat tartott; oktatott 19. századi irodalmi hangképeket oroszul és modern újságnyelvet angolul. 1976-ban két új műveltségterjesztő program indult: a *Könyvpárbaj* c. vetélkedő és a művészettel, tanulással, életmóddal foglalkozó *Művelődés* c. sorozat. 1976-ban nagy jelentőségű műsorvállalkozás kezdődött, az általános iskolát be nem fejezett felnőttek tanulását segítő

Mindenki iskolája. 1977-ben a *Mindenki iskolája* keretében magánvizsgára előkészítő tanfolyamokat szerveztek művelődési házakban és munkásszállásokon. Olyan vizsgavételkedőt is kezdeményezett a rádió ifjúsági osztálya, amely után hallgatói akár a teljes középiskolai végzettséget is megszerezhették.

A *Rádióegyetem 1982-ben* megindította *Lélek és test* c. sorozatát, az ún. pszichovegetatív orvoslásról. Nemeskürty István sokéves tanfolyamot kezdett *A magyar művelődés századai* címmel. 1983-ban *Az emberlakta tér* c. sorozat a modern földrajz szemléletével és módszereivel, a nagyvárosok növekedésével, az emberiség vándorlásaival, a fejlett és elmaradott régiók elkülönülésével, a sivatagok terjeszkedésével foglalkozott. 1984-ben a tudományos rovat riportere elkísért egy orvoscsoportot a Szovjetunióba, Mongóliába és Kínába, hogy tanulmányozzák az ún. keleti gyógyászatot. 1985-ben sorozat készült *Hogyan vesztette el a tudomány az ártatlanságát?* címmel. Helyszíni riportok hangzottak el a japán „tudományvárosból” a Tsukuba Science City-ből. Aktuális dokumentumműsor volt a Gén-etika. Biológiai tárgyú programjaiban Pataki Béla szerkesztő rendszeresen számot adott a növény- és állatvilág kutatásainak újdonságairól. A szerkesztőség munkatársai a világon elsőnek közvetíthettek egy agyműtétet a budapesti Amerikai úti Idegsebészetről, ahol ökolnyai daganatot távolítottak el egy idős asszony fejéből. A mikrofon a műtét egész ideje alatt jelen volt, majd hat héttel később visszalátogatott az időközben felgyógyult beteghez.

A Rádió arra törekedett, hogy sokoldalúan mutassa be az embert, mint a kutatás tárgyát. A tudományos ismeretterjesztés mindig az információ forrását igyekezett megszólaltatni: magukat a tudósokat, művészeket, írókat kérte magyarázatra, közülük több Nobel-díjast is, pl. Alfred Kastler fizikust. Interjú készült többek között Bakey professzorral (akit Jelcin szívűtétje kapcsán ismerhettünk meg, de korábban hazánkban is operált), és Eberhard Forth-tal, aki a bionika tudományáról nyilatkozott. *A kutatás tárgya az ember* sorozat – mindig 50 perces – adásai: *A bölcs ember; Úrrá válik-e a technika az ember felett?; A játékos ember; A művészetek örök tárgya és alanya; Az Én; A társadalom és az Én a társadalomban; A műveltség és a modern ember; A tevékeny ember; Tudósok és emberek.*

Másik jelentős sorozat volt a *Mit rejteget a szürkeállomány?* Témái: *Műszív, vagy szívatültetés?; Emberi szervrészek műanyagból; Az agyvelő titkai; Mikroelektródák az emberi agyban; Neuropszichológia; A beállítódás magyarázata; Homo morális; Többlépcsős oxigénterápiával az öregedés ellen; Az emberi életkor határa; Auto-transzplantáció; Egy új tudományról, a bionikáról.* Mindkét említett sorozatot Eke Károly szerkesztette és vezette, hallgatottsága a milliós nagyságrendet is elérte. Tapasztalati tény, hogy nem csökken az érdeklődés a tudományok, a technika újdonságai iránt, s mind többen

igénylik a tudományos ismereteket. A kutatások és a róluk közzé tett információk emberi énkünk lényegéhez is egyre közelebb visznek... A rendszerváltás után megváltozott a rádió távoktatási programja. Pontosabban megszűnt létezni!

A távoktatás megjelenése és jelenléte a magyar televízióban

Dunavölgyi Péter (Kelemen Endrével készített interjúja) historikus pontossággal tekinti át a televízió 1970-es években kezdődött távoktatásának történetét és intézményesülését (Kelemen, 2023). Kelemen Endre szerint a döntés 1963-ban született, a főhatósággal folytatott egyeztetések és a viták azonban elhúzódtak. A vita elsősorban arról folyt, hogy ki legyen az induló Iskolatelevízió gazdája? A minisztériumban néhányan azt szerették volna, ha közvetlenül a főhatóság szakemberei készítik és felügyelik a műsorokat, mint Franciaországban. A vita során azonban világossá vált, hogy ennek a modellnek a követése kevésbé lenne szerencsés. A kísérleti adás 1964 februárjában Lugossy Jenő művelődésügyi miniszterhelyettes köszöntőjével indult.

Az igazi távoktatási tanév azonban szeptemberben kezdődött, a tantárgyak: környezetismeret, földrajz, orosz, élővilág, tanulmányi kirándulás az általános iskolának, fizika, kémia a dolgozók középiskolájának, angol nyelvlecke a középiskolák nappali tagozata számára.

A tanárok egy része lelkesen fogadta az *Iskolatelevíziót*, főleg a rossz körülmények között dolgozó és a jobbat akaró pedagógusok, akik felismerték az Iskolatelevízióban rejlő lehetőséget, de voltak, akik tartózkodtak, mert úgy gondolták, ha a program állandósul, akkor rájuk már nem lesz szükség. A kép aztán idővel árnyalódott. A városi iskolákban olyan vélemény kezdett kialakulni, hogy a jó tanár nem adja át órájának egy részét az *Iskolatelevízió*nak.

Nagy Andor – az egeri Tanárképző Főiskola tanára és a távoktatás lelkes híve – úgy fogalmazott: az Iskolatelevízió egyik problémája, hogy az iskolákban gyakran televízióznak, és nem televízióval tanulnak (Nagy A., 1969,1979). Sok tanár ugyanis inkább szórakoztató eszközként tekintett a televízióra. A tanulók előkészítés és feldolgozás nélkül nézték az adásokat. A problémák felvetették a tv-pedagógia kidolgozásának szükségességét, amely nyomán módszertani műsorok, kiadvány-sorozatok készültek.

A technikai lehetőségek korlátozottak voltak. Kelemen Endre szerint a hazai adások minőségben nem közelítették meg a nyugati televíziók hasonló műsorainak színvonalát. Az adások pedagógiai szempontból viszont előnnyel rendelkeztek, a jó színvonalú televíziós didaktika és a kötelező tantervekhez igazodás miatt. Az iskolák előre nyomtatott információkat, sok ezer műsornaptárt, a műsorokhoz ismertető füzeteket és módszertani útmutatást kaptak. A kultúrpolitika is elégedett volt az eredményekkel, erről tanúskodik Mihályfi Ernő felszólalása az országgyűlésben (O. Napló, 1966). „*A televízió*

által előidézett, s talán még nem is eléggé tudatos kulturális forradalmon belül beláthatatlan jelentőségű az iskola-televízió megindulása. Ebben a tanévben már hetente négy napon jelentkezik az iskola-televízió. Ennek és az ehhez kapcsolódó ismeretterjesztő munkának, a természettudományok népszerűsítésének óriási a jelentősége, hatalmas lehetőségeket ad a nevelésre, a minden szinten való művelődésre. Megállapíthatjuk, hogy a televízió minden elismerésre méltóan oldja meg nagyon nehéz feladatát, amelynek módszereit is sajátos viszonyainkra, a közönség széles skálájú rétegződésére való tekintettel, menet közben kell kidolgoznia. Nagy öröm a képviselőnek, hogy ilyen eredményekről számolhat be”.

Mihályfi felszólalása nem említette a problémákat, melyek a hátrányos helyzetben élőket érintették. Elsősorban a tanyasi iskolákról van szó, ahol kezdetben sem áram, sem televízió-készülék nem volt. A televízió hiába sugározta az Iskolatelevíziós órákat, pontosan azokhoz nem jutott el az üzenet, akik a legjobban rá voltak szorulva. A probléma orvoslása érdekében meghirdetésre került a *Televíziót minden iskolának* mozgalom, amivel elindult egy országos akció. A munkahelyeken a szocialista brigádok sorra jelezték, hogy a „kommunista műszakuk” után járó bérüket televíziók vásárlására ajánlják fel. A mozgalomhoz üzemek, intézmények csatlakoztak, még az OMEGA Együttes is. A tanyasi iskoláknak, pedig, ahová így jutott tv-készülék, gyakran vásároltak aggregátort, hogy a készülékhez legyen áram. Az 1970-es évek közepére minden iskolában lett televízió.

A szakemberek szerint az *Iskolatelevízió* történetét két, többé-kevésbé elkülöníthető korszakra lehet osztani. Az első, amikor a televízió megpróbál az oktatási tantervekben szereplő tananyagokhoz mozgóképes háttéranyagot biztosítani. A második korszak, amikor a szerkesztőket a minisztérium már a tantervek elkészítésébe is bevonja, tehát a televízió lehetőségei integrálódhatnak a tantervekbe, amely lehetővé tette az iskolákkal való jó együttműködést. Az 1980-as években az általános iskola szinte valamennyi tantárgyában voltak adások. A középiskolai tananyagok sugárzása mellett egyre több idegen nyelvi óra is közvetítésre került. A televíziós nyelvoktatás sikerességét az osztályban lévő tanár aktivitása nagyban befolyásolta. Sok helyen az adást hangmagnóra is rögzítették, később mikor már volt VHS akkor arra vették fel. A szerkesztőség, hogy segítse a távoktatást a nyelvoktatási műsorokhoz is adott ki kísérfüzeteket.

A hazai televíziós távoktatás történetében külön fejezet illeti a *Mindenki iskolája* programot. Jelentős gondot okozott, hogy – főleg vidéken – sok olyan ember élt, aki nem fejezte be az általános iskolai tanulmányait. Ezek az emberek még olyan szakmához sem tudtak jutni, mint gépkocsivezető, vagy traktoros. A politika a statisztikák alapján nehezményezte, hogy kevés munkás-parasztszármazású fiatal jut be az egyetemekre. Igényként fogalmazódott meg,

hogy induljon olyan oktató műsor, amely segíti felzárkóztatni ezeket a fiatalokat. Meg is született a program *Irány az egyetem!* címmel, amely igazán ott volt eredményes, ahol a tanár is segítette az ismeretek feldolgozását.

1983-ban a pedagógia-elméleti felkészültséggel, és gyakorlati tapasztalatokkal is rendelkező Kornidesz Mihály lett a Magyar Televízió elnöke, aki elődeihez képest jobban felismerte a televízió távoktatásban betöltött szerepét. Jóllehet az MSZMP Pártközpontból érkezett, de oktatott a Budapesti Felsőfokú Tanítóképző Intézetben, neveléstörténészként pedig elsősorban a II. világháború utáni iskolapolitika történetével, a középiskolai reformok politikai, gazdasági és szervezeti kérdéseivel és a középfokú oktatás cél- és feladatrendszerének vizsgálatával foglalkozott.

Kornidesz Mihály a távoktatást „távol kívánta tartani” az MSZMP határozataitól és intelmeitől, de az 1980 közepén született döntést nem tudta megváltoztatni, hogy a televízió műsorait, amelyeket este sugároznak a két műszakban dolgozó munkásoknak – akik este nem tudták nézni éppen –, délelőttönként meg kell ismételni. A döntés negatívan hatott az Iskolatelevízió kialakult műsorrendjére. Az adások tömörítve egy blokkban kerültek sugárzásra. Igaz, hogy ebben az időszakban jelent meg a VHS képmagnó, lehetőség nyílt a műsorok esetleges rögzítésére, de erre csak kevés iskola volt képes.

Kelemen Endre szerint az előrelépés akkor következett be, amikor az Iskolatelevízió szerkesztősége és az *Országos Oktatástechnikai Központ* között együttműködés jött létre. A szakemberek vállalták, hogy sokszorosítják az Iskolatelevíziós műsorokat, jóllehet kapacitásuk nem tette lehetővé, hogy országos igényeket tudjanak kielégíteni. A szerkesztőség a probléma orvoslására integrált programokat készített és indított a Televízió Hármas csatornáján, ami nem igényelte, hogy az adásokat a diákok és pedagógusok együtt nézzék az osztályteremben, de később jól fel lehetett használni a látottakat. Ezek az ún. „horizonttágító” műsorok voltak: *A látás hatalma, Deltácska, Juli Suli, Közlekedj okosan!, Képmagnósok figyeltem!, Anyák iskolája, Ki miben tudós, Nemzeti értékeink...* A televízió segítségével történő távoktatás legnagyobb sikerei közé tartoztak Czeizel Endre orvos-genetikus előadásai, aki 1975-ben a *Születésünk titkai*, majd 1981-ben a *Jövők titkai* címen tartott előadássorozatot. Kiderült, hogy a távoktatás eredményessége mennyire függ az előadó személyiségétől, vizuális megjelenésétől, közérthető beszédképességétől.

A magyar *Iskolatelevízió* az 1970-es évek elején bekapcsolódott a távoktatás nemzetközi „vérkeringésébe”. A szerkesztőség által készített filmek az EBU bázeli szemináriumain, majd a tokiói Japán Díj nemzetközi iskolatelevíziós versenyen is részt vettek, néhány közülük díjat is kapott. A sikerek nyomán *Nemzetközi Oktató televíziós Szeminárium* került megszervezésre Egerben, amely azt a célt szolgálta, hogy a magyar pedagógusok és a televíziósok is profitálhatnak abból, ha közvetlenül kicserélik

tapasztalataikat. A konferencia az Organisation Internationale de Radiodiffusion et de Télévision (OIRT) biztatása nyomán nemzetközivé sikerült. Az volt az alapvető cél, hogy a hazai Iskolatelevízió szerkesztői találkozzanak olyan szakemberekkel, akik nyugaton és más kontinenseken szerkesztenek Iskolatelevíziót.

Rendhagyó távoktatási kísérletre került sor 1976 októbere és 1977 júniusa között (T. Kiss T. 1992). A médiumok összehangolt távoktatására és a jelenléti oktatás összekapcsolására került sor. A Magyar Televízióban természettudományi filmsorozat került bemutatásra vasárnaponként a „HÉT” műsora előtt, mintegy 40 alkalommal, előadásoként 50 perces időtartamban. A programhoz csatlakozott a Magyar Rádió is összesen 9 alkalommal, az előadásokhoz kiadványokat jelentetett meg a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. A megyeszékhelyeken – így Szegeden is – és Budapesten konzultációs központok szervezésére került sor. A központokban 2–5 tévéműsort követően konzultációkra került sor, amelyeken a konzultáció vezetője nemcsak vázlatosan elevevitte fel és foglalta össze a látottakat és hallottakat, hanem lehetőséget teremtett a felmerült kérdések, problémák megvitatására is. A országosan egységes tematika és tartalom alapján folyt konzultációktól azonban jelentősen eltértek a szegedi összejövetelek. A fórum vezetői a Gabonakutató Intézet és az Újszegedi Biológiai Kutatóközpont munkatársai közül kerültek ki. A jelenlévők megragadták a lehetőséget, hogy arról is kérdezzék a konzultáció vezetőit: milyen kutatások folynak az intézetekben? Különösen nagy érdeklődés kísérte a Biológiai Kutatóközpont munkatársa, Venecziáner Pál konzultációit.

Az 1990-es évek elején a távoktatás figyelme a felsőoktatás irányába fordult. Az informatika területén sikeres programnak számított a TV-BASIC, amelynek segítségével – tankönyv és konzultáció kiegészítéssel – több ezren tehettek eredményes vizsgát és kaphattak végzettséget igazoló oklevelet. Ilyen volt még a DIGIT-ALK, a PC ABC, az Európai Üzleti Asszisztens és a Számítógép Jogosítványra felkészítő műsor is.

A rendszerváltás után Antall József miniszterelnök kinevezi a Magyar Televízió elnökének Hankiss Elemér szociológust, aki produceri irodákat hoz létre, ezek egyike a Studium produceri iroda, vagyis az Iskolatelevízió. Nahlig Gábor ügyvezető, a televízió elnöke létrehozza az Oktatási és Családi Műsorok Stúdióját. A szerkesztőségek, lehetőséget kaptak hazai és külföldön forgatott műsorokra, támogatást kaptak az angol OPEN UNIVERSITY-től is. A produceri irodák azonban kaotikusan működtek. A problémák sokasodásai következtében az Iskolatév 1994 második félévében megszűnt.

Valóság és lehetőségek. Távoktatási kísérletek, távoktatási kezdeményezések oktatási intézményekben

A távoktatás gondolata a hazai oktatási rendszerben az 1960-a években fogalmazódott meg. Meghonosodására az *Országos Pedagógiai Intézet* felnőttoktatási részlege jóvoltából került sor. Az OPI „műhelyként” dolgozó munkatársak az ún. *levelező oktatás* didaktikai bírálatoként indították meg az 1970-es években a kísérletekkel egybekötött kutatásaikat. A hazai felnőttoktatás hallgatóinak mintegy fele ugyanis olyan képzési formában, ún. *levelező oktatásban* részesült, amelynek egyrészt nem voltak meg a megfelelő módszerei, másrészt sokszor az oktatás legelemibb tárgyi és személyi feltételei is hiányoztak. Már maga a levelező oktatás elnevezés is megtévesztő, ugyanis semmiféle „levelezésre”, levelezgetésre nem került sor. A postának egyáltalában nem volt szerepe az oktatásban.

Az 1972–1980 közötti magyarországi oktatási rendszerben megvalósult kezdeményezéseket és próbálkozásokat, a távoktatásról alkotott gondolkodásmódot és szemléletet foglalja egybe Kovács Ilma, évtizeddel később, 1992-ben megjelent, szerkesztett válogatása (Kovács I. 1992). A szerzők közül írásával kiemelkedett a neveléstudomány (andragógia) jeles alakja, Csoma Gyula, aki (napjainkban is) következetesen kiáll és érvel a távoktatás mellett. Csoma Gyula lényegre törően mutatja be és foglalja össze a távoktatási kezdeményezéseket, azok alakulását az 1980-as évek végéig. A szerző nemcsak tagja, de 26 éven keresztül „motorja” is volt az Országos Pedagógiai Intézet – különböző szervezeti formában –, létező felnőttoktatási egységének. A „szellemi műhelyként” működő csoport munkája az 1945 óta szervezett *dolgozók iskoláinak* korszerűsítésének igényével kezdődött. Az OPI szakemberei úgy vélték, hogy a feladatnak csak úgy felelhetnek meg, ha tisztázásra kerülnek a távoktatás, általános, elméleti vonatkozásai, majd átgondolva a felnőttoktatás iskolai keretek közti alkalmazását, kísérleteket is tudnak indítani.

A *Tihanyi Távoktatási Konferencia* 1974-ben, az OPI műhelyének előterjesztésében megtárgyalta a távoktatás értelmezését, a tanulási-tanítási didaktikai sajátosságokat, azok hazai alkalmazásának lehetőségeit. A következő fontos *Távoktatási Szakértői Tanácskozás* megszervezésére 1976-ban, Sopronban került sor, ahol különös figyelem irányult a távoktatás kiterjesztésének lehetőségére az iskolán kívüli felnőttoktatás területeire, különös tekintettel a rádió és a televízió részvételére. A vita során nyilvánvalóvá vált, hogy tévesek azok a nézetek, melyek a távoktatásban a rádiónak és a televízióknak kizárólagos, vagy a távoktatást távoktatássá tévő, domináns szerepet tételeztek fel, illetve megoldani vélték a távoktatást a megfelelő műsorok sugárzásával. A tanácskozás hozzájárult ahhoz, hogy az OPI felnőttoktatási műhelye kapcsolódott a rádió-televíziós *Mindenki iskolája* című program kidolgozásába. Az OPI álláspontja az volt, hogy a programot nem lehet távoktatásként meghatározni, s nem volt várható tőle, hogy a távoktatás által ellátható feladatokat teljesítse, arra azonban alkalmas, hogy meghatározott

rétegek számára segítse a művelődést, hozzájáruljon az alapműveltséghez. A konferencia ugyanakkor elismerte, hogy a rádió- és televízió-műsorok alkalmasak lehetnének távoktatási programnak is, ha Magyarországon erre alkalmas, ezt megkívánó távoktatási programok lennének.

Az 1978-ban Budapesten megrendezett *III. Országos Távoktatási Tanácskozáson* gyakorlatias témakörök tárgyalására került sor, többek között a pedagógusok továbbképzésére alkalmas távoktatási továbbképzési programok kidolgozásának szükségességéről és a megvalósításukban kulcsszerepet játszó megyei pedagógiai intézetekről esett szó.

Az elméleti viták mellett az 1972 és 1980 között több távoktatási próbálkozásra is sor került, melyek anyagi fedezetét az MSZMP 1972-es párthatározata biztosította. Mintegy 50 pécsi oktató és közel 50 külsős megbízott vett részt a kutatómunkában. *A kutatók abból indultak ki, hogy a középfokú képzésben, a szakmunkásképzésben, valamint a felsőoktatás terén folytatott levelező oktatás hatékonysága fokozható korszerű didaktikai módszerek, eszközök, felnőttoktatási rendszerek bevezetésével.*

A pécsi *dolgozók gimnáziumában* végzett kísérlet távoktatási modelljének lényege az volt, hogy a hallgatók a tankönyv, a konzultáció mellett a munkalapok (tanulási egységcsomagok), és a részletes tanulási útmutató alapján sajátítsák el egy-egy tantárgy tantervi anyagát. Az eredmények mellett a pécsi dolgozók gimnáziumában folyt kísérlet azt bizonyította, hogy a működő oktatási mechanizmus a töle idegen, újszerű elemeket nem vagy csak nehezen fogadja be. A gyors és gyökeres változások gyorsan rombolnak, és lassan építenek. A kísérlet eredményei a szervezési kapacitások és a pénzügyi keretek szűkössége következtében eltávolodtak a „kvázi” távoktatás modelljétől és a hagyományos levelező oktatási elemekkel dúsított változatává alakult át.

Kísérlet indult a *szakmunkásképzés és a mezőgazdasági ágazat* felnőttoktatása terén is. Az utóbbi lényegesen különbözött az iparban folyó képzésektől, ezért a személyi és tárgyi feltételeket a területileg elszórtan és viszonylag kisebb létszámú munkaerővel működő termelőüzemek speciális továbbképzési követelményeinek függvényében lehetett meghatározni. A két felnőttképzési területen ugyan kidolgozásra kerültek az egyéni tanuláshoz összeállított módszertani útmutatók, amelyhez a képi és hangosított eszközök is társultak, azonban domináltak a (bentlakásos) tanfolyamok keretében folyó konzultációk, a számonkérés, az új anyag elméleti és gyakorlati feldolgozásának osztály-tanóra szerkezetben történő kivitelezése, a hallgatók beküldött dolgozatainak értékelése.

A *Pécsi Tanárképző Főiskolán* is politikai döntés értelmében indult képzési kísérlet, mintegy tíz tanszék közreműködésével. A szakmai irányítást a főiskola, a *Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont* és a tanárképző által létrehozott *Kabinet* látta el. A főiskola – kísérletben részt vevő – oktatói, a pesti kutatók

kérésének megfelelően, ún. *változtatásokat* hoztak létre a működő levelező tagozati képzés helyi gyakorlatában. A kísérlet célja a főiskolai tanárképzés területén olyan oktatóanyag, írásos, hangosított (hangszalag) és képi (diasor) oktatási módszer, útmutató (tanulásirányítási, módszertani javaslatok, ötletek...), valamint pedagógiai modell kidolgozása, amely elsősorban az egyéni tanulást kívánta vezérelni, irányítani és biztosítani az ellenőrzést. A tulajdonképpen zárt didaktikai rendszerű távoktatási kísérlet oktatási folyamatát néhány napos foglalkozás vezette be, amelyet időnként az oktató-hallgató személyes találkozásával is segíteni kellett. Az oktatók és kutatók *szakértői segítségével* megfogalmazták a *tantárgyak tartalmától elvonatkoztatható és általánosítható* távoktatási jellegzetességeket, módszereket és szerkezetet. A kutatást politikai döntés kezdeményezte és az is szüntette meg. A felettes szervek úgy vélték, hogy a hatékonyság úgy is elérhető, ha a szervezeti keretek érintetlenül maradnak. A döntés azzal járt, hogy új „fogaskerekeket” kellett beépíteni egy megkövesedett rendszerbe.

A távoktatási törekvések a rendszerváltás utáni években erősödtek fel ismét. Az 1990-es évtizedben megszorodó publikációk jelezték, hogy szükség van „új útra az oktatásban”, amire Kovács Ilma 1997-ben megjelent könyvének címében és tartalmában is felhívta a figyelmet (Kovács I., 1997). A Művelődési és Közoktatási miniszter, Andrásfalvy Bertalan – a nemzetközi távoktatási közösség kezdeményezését is figyelembe véve, a hazai távoktatási tevékenység ösztönzésére, támogatására és koordinálására – 1991-ben létrehozta a *Nemzeti Távoktatási Tanácsot* (NTT). A Tanács feladata a nemzetközi távoktatási együttműködések kialakítása és koordinálása, a távoktatással összefüggő szakmai tevékenység ösztönzése, a távoktatás képviselőinek ellátása a kormány és az érintett szaktárcák vonatkozásában. Megalakultak regionális távoktatási központok is. A Magyar Köztársaság 1027/1992.-es (V. 12.) Kormányhatározata alapján, alapítványi intézményként megkezdte működését: a *Gábor Dénes Informatikai és Műszaki Főiskola*. (ma, Gábor Dénes Egyetem)

Az e-learning képzésekről

Az 1990-es évek második felében az e-learning a tömegesedő felsőoktatás első számú megújulási lehetőségének tűnt világszerte. A virtuális egyetem eszméje elsősorban az élethosszig tartó tanulás miatt felértékelődő távoktatás megújulását célozta, míg az e-learning és a blended learning kurzusok terjedése vagy az IKT-technológia részleges, de folyamatosan növekvő mértékű alkalmazása a felsőoktatás és az egész oktatási rendszer modernizációját vetítette előre.

Az 1990-es években a technológia sokat lendített a távoktatáson, különösen az internet, amely felgyorsította a fejlődést, lehetővé tette az e-learning tanfolyamok, online képzések szervezését (Harangi L., Kelner G., Csoma Gy., 2003). A képi és hanganyagok elektronikus úton való tárolási és továbbítási

módszerei újabb lehetőségeket kínálnak a távoktatásban, vagyis az e-learning tanfolyamokon, online képzéseken résztvevők számára.

A *multimédia csomagok* nem csak a szükséges tananyagot, hanem megfelelő szemléltetőeszközt is biztosítottak az e-learning tanfolyamok, online képzések résztvevőinek, vagyis tényleg úgy érezhetik magukat a tanulók a virtuális világban, mintha egy igazi iskolában sajátíthatnák el ismereteiket. Külföldi példák álltak a rendelkezésre, az online tananyagok (tartalmak) előállításához a tudásbázis megteremtésére, az eszköz-ellátottság biztosításához, az oktatási, tanulási módszerek változtatásához.

Az e-learning leginkább elfogadott megfogalmazása azt emeli ki, hogy az elektronikus tanulás (e-learning) az ismeretszerzésnek olyan módja, amely technológiai támogatással (számítógép útján) és digitális tananyagok segítségével működik. Az e-learning tehát az információs társadalmak által életre hívott olyan tudatos oktatási rendszer, mely az információs és kommunikációs technológiák újszerű formáit ötvözi a gyakorlatban, a tanulás és az oktatás terén.

Az elektronikus tanulást sokféleképpen lehet csoportosítani. Az alábbi típusait lehet egyértelműen elkülöníteni: tanuló által irányított képzés (a tanuló a böngészőt használja és csak az oktatóanyag alapján dolgozik); elősegített e-learning (a tanuló más tanulókkal / facilitátorral léphet kapcsolatba és kérhet segítséget, de az oktató személye itt sem jelenik meg); beágyazott e-learning (a segítségnyújtást egy számítógépes program biztosítja); oktató által irányított e-learning (valós idejű kommunikáció, valamilyen csatornán keresztül); telementoring és e-coaching (mentori/konzulensi kapcsolat).

Az e-learning képzéseket lehet csoportosítani úgy is, hogy a konkrét képzés esetében a tanár és a tanuló egy időben részt vesz-e a folyamatban, azaz kialakul-e közvetlen interakció a szereplők között. A szinkron képzés esetében ez megtörténik, így a tanulónak lehetősége van azonnali kérdéseket feltenni, azonban ebben az esetben számolni kell az időbeli kötöttségekkel is. A másik típus – az aszinkron képzés – esetében pedig, az elektronikus oktatás előnyeit kihasználva, ténylegesen megvalósulhat a felek közötti időbeli és térbeli elkülönülés.

Kovács Ilma szerint „az e-learning „kaland”, amely 1990 körül kezdődött, 2000-ben már gigantikus (multikulturális) méretű szolgáltatásként jelentkezett (Kovács I., 2011). A szerző írásában egy „felnőtt-képzési világ-térképet” vázolt fel. A képzések először az angolszász országokban – Kanada, Egyesült Államok, Ausztrália, Egyesült Királyság – indultak meg, Európa, Latin-Amerika és Oroszország egyetemei csak 1994/1995 után követték az előbbieket példáját. De nem lehet megfedkezni Japánról, vagy Új-Zélandról sem. 2000-ben Vancouverben tartották meg az Első Oktatási Kiállítást és Vásárt (WEM). Ez a korszak a nagy hírverések és remények korszaka volt, amit a magánszféra túlsúlya

jellemzett. A sajtó az Auralog céget emelte ki, amely 1992 óta alkalmazta az internetet, és 1995-től már nemzetközi szolgáltatásokat is nyújtott. 2002–2003-ban 2 millió embernek biztosított off-lines on-line képzési szolgáltatást. 2000. április 27-én a francia *Libération* című napilap a „tudás 6 óriásának neten való egyesüléséről” tesz említést. Olyan amerikai oktatási és kulturális intézményekről tudósít, amelyek fizetős és ingyenes kurzusokat egyaránt ajánlanak az interneten (University of Columbia [ami mára már be is zárta kapuit], British Library, New York Library, London School of Economics, Cambridge University Press és a Musée d’histoire Naturelle de Smithsonian Washington). A társulás jelentősége: védekezni próbáltak a piacot uraló magáncégek túlsúlya ellen. Ebben az időszakban születtek meg a virtuális egyetemek – mint önálló szervezetek – az e-learningen belül. Kovács Ilma statisztikákra hivatkozva is bemutatja a virtuális egyetemek „világ-térképét”. A statisztika szerint, 1996-ban 7, 1999-ben már 33 virtuális egyetemet számláltak a világon. Közülük 49 százalék az Egyesült Államokban, 17 százalék Európában (ebből 7% Franciaországban, 3% az Egyesült Királyságban) működött. Állami intézmény 54%. Az állami és a magánszféra egyesülése folytán 44 százalék, 24 százalék oktatási intézmények egyesülése révén született. Mintegy 23 százalék dolgozott partneri kapcsolatok nélkül. Magánszektorba csupán 9 százalék tartozott. Észak-Amerikában a virtuális egyetemek 70 százaléka oktatási intézmény, Európában ez az arány 82,5 százalék. Ugyanakkor Ázsia és Dél-Amerika 100 százalékot mutat. Afrika és Izrael 50 százalékban jelez állami oktatási és 50 százalékban magánintézményt. Napjainkban mintegy 200 amerikai egyetem kínál on-line szolgáltatást.

Az on-learning kommunikációs kultúra Magyarországon fokozatosan nyert polgárjogot (Kovács I. 2005). Robbanásszerű elterjedésére 2020-ban – külső körülmények/kényszerek hatására – került sor. A Covid-19 vírus okozta világjárvány huzamos ideig karanténba zárta a polgárokat. A rendkívüli kormányzati intézkedések alapján a koronavírus terjedésének lassítása érdekében 2020.március 16-tól az általános iskolás és a középiskolás tanulók nem látogathatták a közoktatási intézményeket a tanítást távoktatás segítségével kellett megoldani (1102/2020. [III. 14.] Korm. hat.). A távoktatásnak Magyarországon volt ugyan kialakult gyakorlata, melyet elsősorban a felsőfokú képzésben, a felnőttképzésben és a továbbképzési rendszerben alkalmaztak, a közoktatásban azonban nem volt hagyománya és formája. Jóllehet *az iskolák döntő többségében megfelelő mennyiségben és technikai színvonalon rendelkezésre álltak azok az informatikai és kommunikációs eszközök, amelyek segítségével a távoktatás megszervezhető volt.*

A körülmények kényszerei miatt Magyarországon az oktatási rendszer teljes spektruma kényszerült átállni egyik napról a másikra az e-learning úton történő tanításra/tanulásra, gyökeresen átalakítva ezzel a klasszikus iskola

világát. A COVID-19 járvány idején a tanulók, tanárok és oktatók a digitális tanrendre történő átállása és a digitális tanítás, tanulás segítése érdekében az Európai Bizottság egy *online eszköztárat hozott létre*, ahol kifejezetten az online és távoktatást segítő *internetes eszközöket és segédanyagokat* gyűjtötték össze, hogy minden egy helyen legyen elérhető. Az online oktatási anyagok *magyar nyelven* is elérhetővé váltak (Koronavírus: online oktatási segédanyagok. Oktatás és képzés *ec.europa.eu* › *Európai Bizottság* › *Oktatás és képzés*).

A pedagógusok szinte kivétel nélkül rendelkeztek saját tulajdonú számítógépekkel vagy az iskolai munkájukhoz saját használatukra rendelkezésre álló laptopokkal, amelyek az internetkapcsolat segítségével lehetővé teszik a távoktatási módszerek azonnali alkalmazását. A diákok esetében ez a számítógépes ellátottság már igencsak „egészséghiányos” volt. A hátrányos, illetve a különösen hátrányos helyzetű nagy/családok nem, vagy csak alig rendelkeztek számítógépekkel. Ők kimaradtak a távoktatásból. Az online oktatás növelte ezeknek a családoknak a hátrányát, még akkor is, ha a tanárok eseti eljárásokat és módszereket próbáltak alkalmazni.

A „karantén oktatás” nem csak a pedagógusoknak és a diákoknak, hanem a szülőknek is kihívást jelentett, ugyanis egyik napról a másikra olyan élethelyzetben találta magát mindenki, amire nem volt felkészülve, és nem volt egységes elvárási rendszer sem a folytatással kapcsolatban. *Viszonylag gyorsan kiderült, hogy a távoktatás lényege nem a „távolság” és a közvetítő eszköz, hanem az alkalmazott didaktikai módszer és egy új, tanári/tutori szerep ismerete, amelyre az oktatói kar nem volt felkészítve/felkészülve.* A speciális szakmai tanári felkészültség hiányára utal akaratlanul is egy iskolaigazgató – bár a jóindulatú tanári lelkesedésről szóló – interjúrésze. Gadóné Kézdy Edit, a Deák Téri Evangélikus Gimnázium igazgatónöje nyilatkozta: *„Engem meghat az az igyekezet, amellyel mindenki, a 60 év feletti tanárok is, bármilyen szakosok, a digitális analfabéták, sőt, a gyerekek is igyekeznek dolgozni... A közvélekedéssel ellentétben, a tanárok rengeteget dolgoznak, napi 10–12 órát is a gépeknél ülnek. Egyikünk sem gondolta előre, hogy a távtanítás ilyen megterhelő lesz... Ebben a távtanításban mind kezdők vagyunk, hiába vagyunk a pályán akár 25–30 éve”* (Gadóné Kézdy E., 2023).

A kialakult helyzet tetszett a *piaci alapokon nyugvó távoktatásnak*. A felnőttoktatás széles és színes választékkal jelentkezett. Az interneten e-learning oktatási piacon tanfolyamok, online képzések sokasága kínálta magát. Felerősödött a *nem-formális* oktatás fontos változata, a kiegészítő magánoktatás egyik fajtája, a személyre szabott *árményoktatás* (Gordon Győri J. 2008), az egyéni konzultáció, vizsgára, felvételire felkészítés, korrepetálás, ismeretbővítő, tudásgazdagító, tanulási és vizsgatechnikákat fejlesztő, iskolai nyelvtanulással párhuzamos képzési forma... A Széchenyi Egészségközpont Természetgyógyász Akadémia például, az *Egészségügyi Alapismeretek Természetgyógyászoknak*

címen hirdet kurzusokat orvosi és/vagy más felsőfokú egészségügyi képzettséggel nem rendelkezők, de valamely természetgyógyászati ágazatban szakképzettségre pályázók számára. Az egészségügyi tanfolyam keretében a hallgatók vizsga-orientált képzést kapnak. Az oktatás formája: távoktatás (e-learning).

Az oktatás világa színesedett, korszerűsödött, a karantén kényszere „gyümölcsöt is eredményezett” a *tapasztalatok azonban az jelzik, hogy a rendszerváltás után, a politikai és a gazdasági környezet nem kedvezett a jó hagyományok új eszközökkel történő tovább fejlesztéséhez* (Nemes Gy., Csilléry M., 2006). *Az IKT (info communication technology, magyarul: információs és kommunikációs technológia) és az új oktatási formák terjedése nem hozott forradalmi változást az oktatásban.* A rövid tanulási ciklusok az informális tanulás esetenként zajos sikereinek kontrasztjaként a virtuális egyetemek vagy az egyes tárgyak oktatására koncentráló egyetemi e-learning és blended learning kurzusok csak részben váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. A kialakult új oktatási struktúra kérdéseket fogalmazott meg. Tényleg lecserélhető-e az osztályterem az e-oktatóteremre? Tényleg átadható-e az összes szükséges információ pusztán email váltással, chat ablakokban hozzászólással és „feltöltéssel”? S végül a legfontosabb kérdés, jogosult-e, s ha igen, milyen téren és mértékben az online oktatás?

Hivatkozások

- Az e-learning szerepe a felnőttoktatásban és képzésben. 2003 (Szerk. Harangi L. – Kelner G., olv. szerk. Csoma Gy.) Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság Felnőttnevelési Szakosztálya.
- Balás B. D. 2009 *A távirótól a rádióig – A rádiótechnika története az 1800-as évektől a II. Világháborúig.* Budapest, Ad Librum kiadó.
- Gadóné Kézdy Edit nyilatkozata.
<https://www.penzcentrum.hu/karrier/megszolalt-a-pesti-elitgimnazium-igazgatoja-igy-megy-naluk-a-digitalis-oktatas.1091824.html> (letöltve: 2023.03.16.)
- Gordon Györi J.: Tömegoktatás és kiegészítő magánoktatás-ipar. *Educatio*, 2008. 2. 263–274.
- Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Budapest, Athenaeum Kiadó, 1927. és Glatz F. 1988 *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1867–1987.* Budapest, Kossuth Kiadó, 179–224.
- Kovács I. 1997 *Új út az oktatásban? A távoktatás.* (első kiadás). Budapest. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem és a Felsőoktatási Koordinációs Iroda, 264. A papíralapú könyv első kiadásának elérhetőségei: <http://www-regi.lib.uni-corvinus.hu/docs/tavoktatas.pdf> ; www.mek.oszk.hu/02500/02584 (letöltve: 2023.03.16.)

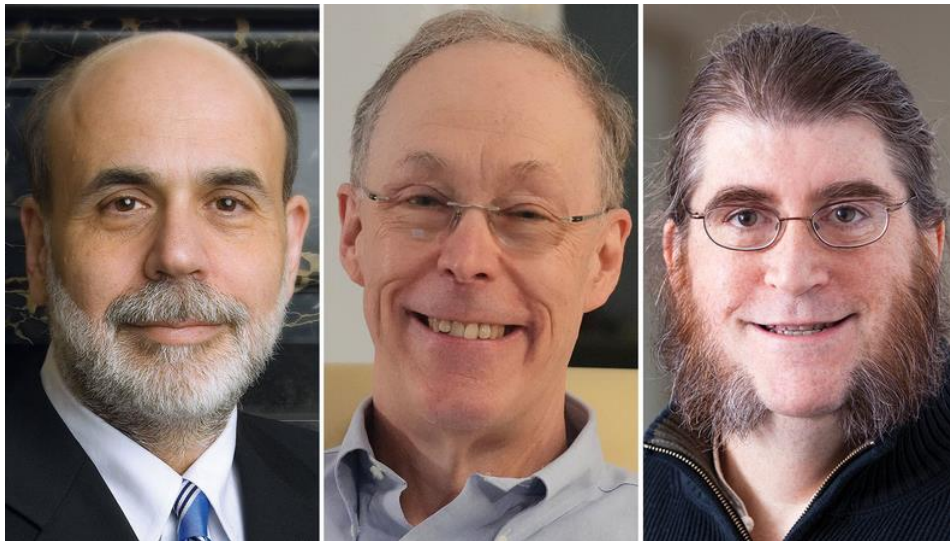
- Kovács I. 2005 *Új út az oktatásban? A távoktatás.* (második bőv. kiad.) Budapest, OKKER Kiadó, 290.
- Kovács I. 2011 *Az elektronikus tanulásról a 21. század első éveiben.* Budapest. Magánkiadás. 91.
- MTV-történet. Mi mindig valahol a periférián voltunk, de hittünk céljainkban. Jubileumi beszélgetés Kelemen Endrével.
http://www.filmeshaz.hu/mtvtortenet/interjuk/int_K/int_KelemenEndre.htm
(letöltve: 2023.03.25.)
- Nagy A. 1969 *Az oktatás technikai eszközei a szovjet tanárképzésben.* (letöltve: 2023.03.16.) Az Egri Tanárképző Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat, 7. köt.) *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis* (Nova series, Tom. 7.) Eger. Egri Tanárképző Főiskola, 417–424.
- Nagy A. 1979 *Az iskolatelevízió műsorainak optimális hatásfokkal történő beépítése a pedagógiai folyamatba.* (letöltve: 2023.03.16.) Az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat, 15. köt.) *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis* (Nova series, Tom. 15.) Eger. Ho Si Minh Tanárképző Főiskola
- Nemes Gy. – Csilléry M.: *Kutatás az atipikus tanulási formák (távoktatás/e-learnin)modelljeinek kifejlesztésére célcsoportonként, a modellek bevezetésére és alkalmazására.* Kutatási zárótanulmány. Budapest, 2006.
- Németh L. 1934 *A Magyar Rádió feladatai.* Kecskemét, Tanú.
Országgyűlési Napló, Az Országgyűlés 21. ülése 1966. január 27-én
- Püski L., Barta R., Gyarmati Gy.: Magyarország a XX. században I–V. kötet. Babits Kiadó, Szekszárd, 2000. *A Magyar Rádió hőskora (1925–1932)* MEK, <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/497.html> (letöltve: 2023.04.16.),
- T. Kiss T. 1987–1988 *A tömegkommunikáció helye és szerepe Klebelsberg Kuno kultúrpolitikájában.* (Szerk. Békési Imre) A Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Tudományos Közleményei, Szeged, 79-85. T. Kiss T. 1987 *A kultuszminiszter és a tömegkommunikáció*, Jel-Kép, 3. sz. 128–132.
- T. Kiss T. 1992 *Egy távoktatási kísérlet Szegeden. A Távoktatás Magyarországon 1970-1980.* Vál. és szerk. Kovács I. Felsőoktatási Koordinációs Iroda. Budapest, 1992. 159–166.
- Távoktatás Magyarországon 1970–1980.* (Vál. és szerk. Kovács I.) 1992 Budapest, Felsőoktatási Koordinációs Iroda.
- Tertinszky Edit 1967 Németh László kultúrpolitikai szerepe a Magyar Rádióban. *Tiszatáj*, 1. 79-85. http://tizataj.bibl.u-szeged.hu/83/1/tizataj_1967_001.pdf (letöltve: 2023.04.16.)

Megelőzhetjük a bankrohamokat!
A 2022. évi közgazdasági Nobel-émlékdíjasok
eredményeinek bemutatása

Nádasi Levente közgazdász, egyetemi adjunktus,
Szendrey Orsolya matematikus-közgazdász, egyetemi tanársegéd,
Debreceni Egyetem

A bankok sokszor jól működnek, ilyenkor észre sem vesszük őket, amikor viszont nem, akkor súlyos károk keletkezhetnek. Ez a megállapítás adja a téma jelentőségét, amiért a 2022-es közgazdasági Nobel-émlékdíjat három kutatónak megosztva ítelték oda.

Diamond a chicagói egyetem professzora, *Dybvig* a washingtoni egyetemen oktat, *Bernanke* jelenleg is a Brookings Intézet munkatársa. Mindhárman 70 év alattiak, ebben a műfajban fiatalnak számítanak. *Bernanke* jegybankelnök is volt pont a 2008-as válság idején, tehát gyakorlati szakembernek is tekinthető amellet, hogy egyébként ő is professor. A témának tehát óriási gyakorlati jelentősége van.



Ben S. Bernanke, 1953 - Douglas W. Diamond, 1953 - Philip H. Dybvig, 1955 -

Miért kapták a Nobel-díjat? Röviden összefoglalva: a bankok és pénzügyi válságok kutatásáért. A következő felsorolásban összefoglaltuk, hogy milyen nagy bankrohamok voltak eddig a történelemben.

Legjelentősebb bankrohamok a történelemben

- 1664: Stockholm
- 1866: London (Bank of England)
- 1907: USA
- 1927: Tokyo (Bank of Japan)
- 1930: USA, Tőzsdekrach
- 1994: Spanyol központi bank
- 2001: Argentín válság
- 2008: Lehmann brothers

A téma helyi (svéd) aktualitását az is adja, hogy az első bankroham, amit a történelemben feljegyeztek, az éppen a stockholmi volt a 17. században. Ezt követően még a 20. és a 21. században is voltak nagy bankrohamok, illetve bankcsődök. Egészen a huszadik század elejéig a kétszintű bankrendszer, ami a bankrohamra tulajdonképpen egyfajta megoldást hozhatott volna, nem volt jelen. Magyarországon is voltak bankrohamok 1848 előtt is, amikor már használtak papírpénzt az 1848-as forradalom előtt. A 12 pontnak egyébként a kilencedik pontja az, hogy „Nemzeti Bank”, tehát hogy legyen önálló és független Jegybank, ami végül 1924-ben meg is valósult, de Magyarországon igazán kétszintű bankrendszerrel csak 1987-től lehet beszélni.

Mindenki emlékezhet arra, hogy 1997-ben volt a Postabanknál is egy bankroham, ami csődbe vitte az intézményt. A bankrohamoknak az a sajátossága, hogy teljesen mindegy, hogy az a kijelentés, hogy a Postabank fizetéseképtelen volt, az igaz vagy nem igaz, végül az eredmény bankcsőd lett. Sőt, még a közelmúltban is a Quaeastornál, ami egyébként nem is bank, csak egy pénzügyi vállalat, de itt is gyakorlatilag bankrohamról beszélhettünk, és ugyanúgy voltak károsultjai. Még ebben az évben is az orosz Sberbank, aminek volt magyarországi vonatkozása is, a pánik miatt gyakorlatilag csődbe ment. Az egyik kulcsfogalom a kötelező tartalékráta. A kétszintű bankrendszerben a felső szinten van a jegybank, az alsó szinten pedig kereskedelmi bankok. A jegybank írja elő a kereskedelmi bankok számára, hogy milyen tartalékot kell tartaniuk.

1. táblázat
A magyar kötelező tartalékráta alakulása

Időponttól	Kötelező tartalékráta	
	általános	egyéb
1994. március 1.	13,0	6,0
1994. május 1.	12,0	6,0
1995. január 16.	14,0	7,0
1995. április 1.	15,0	7,5
1995. május 1.	16,0	8,0
1995. június 1.	17,0	8,5
1996. február 16.	16,8	8,5
1996. március 1.	16,0	8,5
1996. április 1.	15,3	8,5
1996. április 16.	13,3	8,5
1996. május 1.	12,7	8,5
1996. június 1.	12,0	8,5
1997. január 1.	12,0	8,0
1999. január 1.	12,0	4,0
2000. július 1.	11,0	4,0
2001. február 1.	7,0	4,0
2001. július 1.	6,0	-
2002. augusztus 1.	5,0	-
2008. december 1.	2,0	-
2010. november 1.	2; 3; 4 vagy 5	-
2015. december 1.	2,0	-
2016. december 1.	1,0	-
2022. október 1.	5, 6, 7, 8, 9 vagy 10	-

Forrás: MNB

A kötelező tartalékráta azt jelenti, hogy ennél kevesebbet a kereskedelmi bank nem tarthat, de többet igen. Ha megnézzük a magyar kötelező tartalékráta alakulását, akkor azt láthatjuk, hogy a 90-es években még bőven 10 százalék fölött volt, és a Postabank csődje esetén is még 12 százalék volt, de azóta voltak jóval kisebb kötelező tartalékráták is. 2008 decemberében 2 százalék volt, 2016-ban lement 1 százalékra is. Most a Jegybank egy kicsit óvatosabb (vagyis szigorúbb) monetáris politikát folytat, magasabb és többféle tartalékrátát is meghatá-

roz, ennek a mutatónak viszonylag nagy jelentősége van. Teljesen világos, hogy a bankoknak az az érdeke, hogy minél kevesebb tartalékot tartsanak, hiszen ők jelentik a pénzügyi közvetítőrendszert. A kihelyezett hiteleken tudnak keresni, mivel a hitelkamat magasabb, mint a betétek után fizetett kamat. Azonban, ha alacsony tartalékot tartanak, mert ezt a központi bank megengedi nekik, akkor a likviditás sérülhet.

Hogyha egyszerre jönnek sokan a pénzükért, akkor elképzelhető a rövid távú fizetési képtelenség. Az Egyesült Államokban jelenleg egyébként a tartalékráta 0 százalék, és tradicionálisan alacsony is. Az elmúlt néhány évtizedben is 1 százalék körül, vagy alatta volt. A technológiai fejlődés miatt egyébként ma már azért sincs szükség nagyon magas tartalékrátára, mert a tranzakcióknak nagy része a bankrendszeren belül történik. Ma már nem kell pénzt kivenni ahhoz, hogy odaadjuk valakinek, hanem egyszerűen bankon belül, vagy a bankrendszeren belül át lehet utalni. Többek között a technológiai fejlődésnek köszönhetően a készpénzigény egyre csökken, és emiatt nem szorul rá a jegybank, hogy magas tartalékrátát írjon elő.

Egy bankpánik, illetve egy bankroham a következőképpen alakulhat ki. A részleges tartalékolásból következik, hogy nem tudja mindenki egyszerre kivenni a pénzét. Egyébként valóban egy egészséges időszakban vagy békeidőben elég lenne 0,5 százalékos tartalék is, viszont amikor baj van, pánik vagy gazdasági válság, akkor sokszor még az 5–6 százalék sem elég. Egyébként a pánikra rá is lehet játszani híreszteléssel, a bizalom meginog, ilyenkor előfordulhat a bankroham, illetve szélsőséges esetben a bankszűkület is. A bankpiac nagyon speciális, erre *Diamond és Dybvig* (1983) Nobel-díjasok rá is mutatnak cikkükben. Tehát ha azt gondoljuk, amit a klasszikus közgazdaságtan (mint megközelítés) követ, akkor nagyon rossz úton járunk. A tőkéletes versenyben a csere jólétnövelő, a láthatatlan kéz mindent megold, a piaci koordináció hatékony és a piac képes önszabályozásra. Ez a gondolat a bankszektornál nagyon sok ponton sérülhet.

Ezen a területen szinte az összes létező piaci kudarc megvalósul. Sajnos nagyon speciális és veszélyes iparágról van szó. Egyrészt jellemző az információs aszimmetria, ami egy tipikus piaci kudarc. Aki hitelt vesz fel, valószínűleg jobban informált arról, hogy ezt hogyan fogja tudni visszafizetni, mint aki kölcsönad. A bank részéről is van a legtöbbször egy információ-többlet, hiszen a banki szakemberek sokkal tájékozottabbak a pénzpiaci környezetről, az apróbetűs részt pedig szinte senki nem olvassa végig. Maga a bizonytalanság is, mivel itt egy intertemporális (időszakok közötti) választásról van szó, bonyolulttá teszi a tranzakciókat. A hitelfelvétel azt jelenti egyéni szinten, hogy az egyén jövőbeli fogyasztást csoportosít át a jelenbe. Ezzel szemben a megtakarítás pont fordítva: jelenbeli fogyasztást csoportosít át a jövőbe. Mindenkinek vannak preferenciái erre vonatkozóan, tehát mindenki el tudja dönteni, hogy adott kamatláb mellett,

vagy adott körülmények között mit dönt. Hitelt vesz fel, vagy inkább megtakarít. Miópia (rövidlátás) is előfordul, mivel a jövő nagyon bizonytalan, ezért az emberek inkább csak rövidtávra terveznek. Az opportunizmus is halmozottan jelenik meg, ami azt jelenti, hogy az egyik fél csalárd módon visszaél a helyzetével. Tehát nem megfelelő szabályozás esetén előfordul, hogy valaki úgy vesz fel hitelt, hogy egyébként tudja, hogy nem fogja visszafizetni. Ehelyett kibújik valahogyan a visszafizetés alól, ez pedig egy bonyolult dinamikus probléma. A hitelközvetítők szempontjából jelentős gondot okoz az is, amikor valaki hamarabb akar hozzájutni lekötött pénzéhez. *Diamond és Dybvig* (1983) cikkükben pontosan ezt a foglydilemmának nevezett játékelméleti problémát elemzik.

A bankrendszernek az egyik sajátosságát a részleges tartalékolás jelenti. A szerzők, *Diamond és Dybvig* (1983) felhívják a figyelmet arra is, mivel a fizetési igények nem egyszerre jelentkeznek, kritikus jelentőségű a hosszú és rövid távú igények összehangolása.

Tehát akkor nincs probléma, ha nem megy mindenki egyszerre a pénzéért. Ez egyébként valószínű is, de amikor egyszerre mennek sokan, likviditási gondok keletkeznek. A vállalatoknak a beruházásokhoz tipikusan hosszú távú finanszírozásra van szüksége. A megtakarítók időnként szeretnének B tervvel is rendelkezni, tehát hamarabb kivenni a megtakarításukat, vagy hamarabb hozzájutni ahhoz a likviditáshoz, amit lekötöttek. Lehetnek pozitív és negatív események, például egy esküvő, egy betegség vagy temetés, ami miatt át kell strukturálni az egyéni pénzügyi tervet. Előfordulhat, hogy hamarabb hozzá kell jutni, de a hitelfelvevők, vagy akik ebből beruházásokat finanszíroznak, ezt nem nagyon szeretik. A kereskedelmi bankrendszer ezt hatékonyan összehangolja. Ez *Diamond és Dybvig* (1983) egyik fő megállapítása, hogy mindkét oldal jobban jár, ha van egy pénzügyi közvetítőrendszer, mintha közvetlenül próbálnának egymással üzletet kötni.

Ebből következik, hogy mivel a bank nem a saját pénzét hitelezi ki, tehát egy veszélyes üzem, ilyen szempontból nagyon sérülékeny is. *Diamond és Dybvig* (1983) cikkükben ezzel összefüggésben mutatnak be egy játékelméleti problémát. Dinamikus modellekkel, egy kétszereplős játékkal szimulálják a fenti helyzetet, ennek most egy leegyszerűsítését fogjuk bemutatni. Ha azt feltételezzük, hogy egy banknak vagy egy egész bankrendszernek csak két betétese van, akkor világos, hogy egymás döntésétől kölcsönösen függenek. Ez a stratégiai függés nagyon furcsa stratégiákat is eredményezhet. Felírtunk egy kifizetési mátrixot, itt a két betétesnek a lehetséges döntései és a stratégiapárokhoz tartozó kimenetek (kifizetések) láthatók.

2. Táblázat

Kifizetési mátrix		2. betétes	
		Tartja	Kiveszi
1. betétes	Tartja	3/2; 3/2	0; 1
	Kiveszi	1; 0	3/4; 3/4

Az a keretrendszer a történetnek, hogy mindkét betétes lekötheti a pénzét 50 százalékos hozam reményében, tehát a futamidő végén, ami nem feltétlenül egy év, 50 százalékkal több pénze lesz. Például azt is elképzelhetjük, egy mai jó példa lehetne, hogy államkötvényt vásárol, és akkor öt év múlva akár ötven százalékkal több pénze is lehet nominálisan. Ha a futamidő alatt kiveszi a pénzét, akkor elveszti a felgyűlt kamatot. *Diamond és Dybvig* (1983) feltételezései szerint, ha mindketten tartják, akkor a futamidő végén másfélszer annyi pénzük lesz. Ha az egyik idő előtt kiveszi a pénzét, azzal – mivel csak két szereplő van, és az egyik itt ötven százalékát kiveszi a betéteknek – ezzel csődbe viszi a bankot. Ha viszont mindketten kiveszik, akkor valamekkora részét tudják kompenzálni.

Ha ennek a játéknak megnézzük a kifizetési mátrixát, akkor láthatjuk, hogy két Nash-egyensúlyi pontja van. Az egyik az, hogy mindketten tartják a befektetéseket a futamidő végéig. Egyébként a játéknak ez lenne a legjobb kimenete. Ha mindketten kiveszik, az is egy Nash-egyensúly. A Nash-egyensúly egyébként azt jelenti, hogy az egyik játékos döntése optimális a másik játékos adott döntése mellett és fordítva. Vagyis senki sem akar egyoldalúan változtatni a stratégiáján. Hiszen, ha az első betétes változtat, akkor neki háromnegyed helyett nulla lesz a kifizetése.

Itt a számok tehát tényleges kifizetéseket jelentenek, viszont ezek a pénzáramlások nem egyidőben jelentkeznek. A pénznek viszont van egy időértéke, ami az egyének szempontjából szubjektív. Ez azért van így, mert sajátos élethelyzete befolyásolja, hogy mennyivel értékeli többre a korábban beérkezett pénzösszeget. Tehát azért sem lehet egy ilyen statikus modellel jól szemléltetni a problémát, mert időbeli eltérések vannak a pénzáramlások között. Előfordulhat az, hogy a betétesnek a jelenben az 1-es érték – vagyis, ha ki tudja venni a teljes összeget –, többet ér, mint egy jövőbeli másfél. Ennek megfelelően átírjuk a játék kifizetési mátrixát, mert azt feltételezzük, hogy a sajátos élethelyzet miatt a korábban megszerzett likviditás nem csak egyet ér, hanem kettőt. Tehát mivel szubjektív értékekről van szó (nem feltétlenül pénz), és nagyon fontos, hogy hozzájusson ehhez az összeghez, akkor az aláhúzott számot módosítjuk 2-re. A példában azt tettük fel, hogy csak az egyik betétes kerül sajátos helyzetbe, de ez

a másik döntéseire is hatással van. Nem a pénz számít, hanem annak a hasznos-sága, és ez fogja meghatározni a stratégiát és a cselekvést is.

3. Táblázat

Kifizetési mátrix		2. betétes	
		Tartja	Kiveszi
1. betétes	Tartja	3/2; 3/2	0; <u>1</u>
	Kiveszi	<u>2</u> ; 0	3/4; 3/4

Ha így nézzük, a módosított táblázatban ennek a játéknak már csak egy Nash-egyensúlya van, ugyanis, ha az egyik – tartás helyett – úgy gondolja, hogy kiveszi, akkor a másik már nem juthat hozzá a betétjéhez. A 2. mátrixban lévő feltételezés tehát sokkal realiztikusabb, mert a döntést nem a pénz értéke határozza meg, hanem a szubjektív időértéke.

Így viszont, ha mindketten tartják a betétet a futamidő végéig, az már nem Nash-egyensúlyi pont, hiszen egyoldalúan megéri megváltoztatni a döntést, mivel a 2 nagyobb, mint 3/2. Viszont a másik szereplő is – tudva, hogy az 1. betétes milyen döntést fontolgat –, csábítást érez arra, hogy hamarabb kivegye a betétjét, mivel, ha az 1. játékos a gyorsabb, akkor a másodiknak semmi sem jut. Így ennek a módosított játéknak már csak egyetlen Nash-egyensúlyi pontja van, ami a két szereplő együttes jólétét tekintve nem optimális. Amennyiben nem működnek együtt – vagyis versengenek – akkor társadalmi szempontból nem optimális allokáció jön létre. A fenti helyzetet pedig úgy ismeri a közgazdasági játékelmélet, mint egy fogolydilemma. A fogolydilemma definíció szerint egy olyan szituációt jelent, amelyben egy szuboptimális helyzet egy optimális helyzetet stratégiaileg dominál.

Tehát ebből az egyensúlyból nem fog senki elmozdulni, hacsak nem alakul ki nagyfokú bizalom a játékosok között. Mindössze két betétes esetén ez még realiztikus is lehetne, de egy társadalomban nemcsak két szereplő van. A játék általánosítása úgy képzelhető el, hogy mivel a probléma dinamikus, ezért ilyen egyszerű statikus állapotot tükröző diszkrét értékek és mátrixok helyett folytonos függvényeket kellene alkalmazni.

Diamond és Dybvig (1983) le is írja a dinamikus modellt, illetve az kétszereplős játék általánosítását, ahol egy játékos 1 millió embert képvisel, és így a kooperációnak egyre kisebb a realitása, hogy egy nagy létszámú csoport annyira megbízzon egy másik nagy létszámú csoportban, hogy hosszú távon vállalja a kockázatot. Ha csak egyik csoportnak van szüksége gyorsan pénzre, a másiknak nincs, akkor a 2. mátrixnak megfelelően egy aszimmetrikus játék alakul ki, ahol

az 1. játékosnak van domináns stratégiája, ez pedig az, hogy kiveszi a pénzt lejárát előtt. Egyre nagyobb az esélye a csődnek, hiszen részleges tartalékolás van, mindegy, hogy eredetileg a veszély valós volt vagy nem, a bank csődbe megy. Nyilván az a valószínű normális körülmények között, hogy egyszerre nem veszik ki sokan a pénzüket, de ha elterjed vagy elterjesztik, hogy sérülékenyek a bankok, akkor csődbe lehet így vinni egy egész ország bankrendszerét is.

Diamond és Dybvig (1983) módszertana ezzel kapcsolatban dinamikus optimalizálás, többváltozós hasznosság, illetve kifizetési függvényeknek a maximalizálása. Fő eredményük az, hogy a várakozások önbeteljesítő jóslatként is hatnak. A közgazdaságtanban vannak ilyen önbeteljesítő jóslatok, például az, hogy amennyiben magas inflációt várunk – ez is pénzügyekkel vagy pénzzel kapcsolatos – akkor tényleg magas lesz. Ha tényleg magas, akkor még magasabbat várunk, mindebből kialakulhat egy felfelé menő spirál, amit nagyon nehéz visszaszorítani. Vannak egyensúlyi folyamatok is a közgazdaságtanban, de vannak olyanok is, amelyek egyszerűen elszállnak. Ne felejtjük el, hogy Magyarországon volt a világ legnagyobb hiperinflációja a szabályozás hiányának köszönhetően, illetve, hogy a háborút megpróbálták bankópréssel, azaz pénznyomtatással finanszírozni. 1946-ban, azután augusztus elején végül bevezették a forintot. A nagy államadósságot, ami a második világháborút követően fennállt, ebből a pénzből fizették vissza. Egy megbízható intézményrendszer, valamint egy átlátható szabályokon alapuló monetáris politika viszont segíthet megelőzni a likviditási válságot.

Bernanke (1983, 2009) foglalkozott még az ok-okozati probléma irányával is. Érdekes lehet, hogy a gazdasági válság okozza a bankcsődöt vagy fordítva. A történelemben mindkettőre látunk példát, ezért nehéz megállapítani egy általános kauzalitást. Általában, ha gazdasági idősoroknál egy A esemény megelőz egy B eseményt, akkor nem lehet B oka A-nak, tehát amelyik később volt. Azonban mivel a várakozásoknak óriási szerepe van a pénzügyekben, ezért mégis lehet oka a későbbi esemény a korábbinak, ha arra már előzetesen számítottak. Alapvetően nem is az a kérdés, hogy egy bankrendszer stabil-e, hanem az, hogy mit gondolnak az emberek erről. A gondolataik, a várakozásaik határozzák meg a cselekvéseiket is.

Összegzés

Amit nagyon kiemelnek a Nobel-díjasok, hogy a betétbiztosítás rendkívül fontos. Ez az, ami a 2008-as válságnál is segített, hogy nem lett annyira mély a válság, és hamar visszatért világszinten a reál GDP ugyanarra a szintre, ahol 2008 előtt volt. Ez nem mondható el az 1929–33-as válságról, ami mind mélységében, mind időtartamában hosszabb és mélyebb volt. Kiemelik még, ami a játék konklúziójához is köthető, hogy megfelelő szerződések kötése a bizalom érdekében nagyon fontos. A monitorozásról azt állapították meg, hogy a bank, mint pénz-

ügyi közvetítőrendszer, ezt a feladatot hatékonyabban el tudja látni, mint hogyha közvetlenül kérnének kölcsön egymástól a felek. A makroprudenciális szabályozás mindenképpen átláthatóságot, illetve kiszámíthatóságot is jelent, ez az átláthatóság és a bizalom szempontjából fontos. Megemlítik a cikkükben, hogy a kimentésnek azért vannak hátrányai, ugyanis a betétbiztosítás – hasonlóan a többi biztosításhoz – szintén opportunista magatartáshoz vezethet (Kareken – Wallace, 1978).

Előjön ugyanaz a felelősségi probléma, ami az EU-ban is előfordult. A 2008-as válság alatt a görög állam nagyon eladósodott. Előtte az EU azt deklarálta, hogy nem mentünk ki senkit (No bail out). Amikor viszont úgy tűnt, hogy a görög recesszió magával ránthatja az eurozónát, akkor már az volt a mondas, hogy túl nagy, hogy megbukjon (Too big to fail). Ez a következetlenség soha nem tesz jót, a szakirodalom ezt dinamikus inkonzisztenciának hívja (Kydlund – Prescott 1977). Ugyanez az ösztönző probléma jelenik meg a bankoknál is. Ha egy bank tudja, hogy a betéteseit védi egy betétbiztosítási alap, az arra ösztönzi a bankot, hogy kockázatosabb ügyleteket kössön, hiszen van védelem. A gond viszont az, hogy betétbiztosítás nincs ilyen, csak adóbevételből (közpénzből) lehet finanszírozni.

Bernanke (2009) kitér arra is, hogy állami szerepvállalással, szabályozáspolitikával is enyhíthető a bizalmi válság. A moratórium – vagyis amikor tilos kivenni a betéteket – drasztikus eszköz ugyan, de ha mindenki tudja, hogy mások sem juthatnak hozzá saját megtakarításukhoz, az megnyugtatja őket, a pánik csökkenthető.

Felhasznált irodalom

- Bernanke, B. S. (2009). Essays on the great depression. In: Essays on the Great Depression. Princeton University Press.
- Bernanke, B. S. (1983). Non-monetary effects of the financial crisis in the propagation of the Great Depression (No. w1054). National Bureau of Economic Research.
- Diamond, D. W. – Dybvig, P. H. (1983). Bank runs, deposit insurance, and liquidity. *Journal of political economy*, 91(3), 401–419.
- Kareken, J. H. – Wallace, N. (1978). Deposit insurance and bank regulation: A partial-equilibrium exposition. *Journal of business*, 413–438.
- Kydland, F. E. – Prescott, E. C. (1977). Rules rather than discretion: The inconsistency of optimal plans. *Journal of political economy*, 85(3), 473–491.
- MNB: <https://www.mnb.hu/monetaris-politika/a-monetaris-politikai-eszkozta/kotelezo-tartalekrendszer> (Letöltés dátuma: 2022.12.01.)
- Nobel honlap: <https://www.nobelprize.org/> (Letöltés dátuma: 2022.12.01.)
- Az előadás linkje 2:18:00-tól: <https://youtu.be/HbS3dFDiUN8> (Letöltés dátuma: 2022.12.30.)

A debreceni cívis parasztcsalád

Kálnási Árpád

nyelvész, ny. egyetemi docens, Debreceni Egyetem

A/ 1. Egy ismert meghatározás szerint a *család* azoknak az embereknek társadalmilag elismert csoportja, akiknek egymáshoz való viszonya vérségi és/vagy házassági kapcsolaton alapszik. Kisebb egysége a több családból álló *rokonságnak*, és általában két, ritkábban három, még ritkábban négy nemzedéket (gyerek–szülő–nagyözülő–dédszülő) foglal magába.

Bár a 20. század első felében már a cíviseknél is gyakorlattá vált az *egyke* és *kettőke* „intézménye”, a cívis paraszt- (és kézműves)társadalom az (elemi) iskolai oktatásban is gyakran hangoztatott háromgyermekes családmódot tartotta követendőnek: *Egyet az apának, egyet az anyának, egyet a hazának*. Más változatban: *Az elsőt az apának, a másodikat az anyának, a harmadikat a hazának*. (A többgyermekes család legkisebb tagját tréfásan *kaparéknak*, *utolsó kaparéknak* is mondták.) A cíviseknél az újszülött családba fogadásának szokásáról nincs ismereteim. Talán ennek emléke őrződött meg az enyhe szitokban: *Kár, hogy felmarkolt az idesapád!* Hajdan az apa azzal ismerte el az újszülöttet a sajátjának, ha a földre (kűszöbre) letett pólyás babát fölemelte. Idekapcsolható az is, hogy az újszülöttet a *bába* – ha erre lehetőség volt – elsőként az édesapának mutatta meg a következő szavakkal: *Pont ojan ez a gyerek, mint az apja*. Akkor is ezt mondta, ha az újszülött egyáltalán nem hasonlított rá.

2.1. A családnak és a (patriarchális) nagycsaládnak az élén a családfő, általában a legidősebb férfi, illetve kiscsaládoknál a házaspár férfitagja állt. A családfő a házastársához való viszonyában *férj*, gyermekei számára *apa*, *édesapa* (megszólítása *apám*, *ides- apám*, újabban *apuka*, régiesen *apámuram*, *kedves- apám*), szülei számára *fia* (*fiam*). – Paraszti viszonyok között a *feleség* a párját ritkán említette *férjének*, inkább *fírjemuramnak*, *uramnak*, az *én emberemnek*, az *emberemnek*, *páromnak*, ünnepélyesebben *hites uramnak*. Ha már gyerekeik is voltak, gyakran így szólította: *apja*, *apjuk*, *apjukom*, *apja* (ti. a gyerekeké), kedveskedve: *atyus*, *atyuska*. Miként a hagyományos paraszti társadalomban a cíviseknél is a férj volt az úr a házasságban, ő hordta a kalapot. *Hallga, most én beszílek!* – mondta a családfő, ha a közös családi megbeszélésen át akarta venni a szót. Ilyenkor és étkezések alkalmával ő ült a *szegyfőn*, vagyis az asztalfőn. Ha a szükség úgy hozta, fekete ünneplőjében ő ment a család ügyes-bajos dolga- it intézni. Ennek emléke egy humoros anekdotában is fennmaradt: A *bennülő* megkérdezte a cívis parasztot, mikor született a gyermeke. *Búzavetiskor* – felelte

az. *Atyafi! Hát honnen tuggyam én, hogy maga mikor vetett búzát?! – méltatlan-* kodott a hivatalnok. A családfő tudta, ha eredményesen akar járni, nem mehet üres kézzel: *Nincsen dátom, nincsen látom:* ügyünk kedvező elbírálását ajándékkal kell elősegíteni. *Hazúlról jöttem* – mondta sokat sejtetően a korrupt hivatalnoknak, így jelezve, hogy anyagiakkal: hússal, tojással stb. is megköszöni a segítségét.

A férj „kiemelt” szerepének bizonyítékai még: Feleségét férjhez adták hozzá, ő annak *ura, embere* lett. Feleségének magatartásába beleszólt, engedelme nélkül az asszony önállóan nem cselekedhetett, például a lakodalomban csak úgy vihették el az asszonyt táncolni, ha előtte az ura is beleegyezett. Míg a feleséggel szemben a cívis paraszti társadalomnak is volt kialakult mércéje, amely meghatározta a jó asszony testi és lelki tulajdonságait, addig a férjekkel szemben nem volt ilyen élesen körvonalazott követelmény. Jó férjnek tartották, tartják azt, aki nem iszákos, dolgos, takarékos, feleségét megbecsüli, nem csalja meg, gyerekeit nem veri ok nélkül. Vele kapcsolatban mondták dicséretben, hogy *Jó fedél tartya a házat*, azaz, ahol jó a családfenntartó, ott nem szenvednek szükségét a családtagok. A rossz férj mindennek az ellenkezője. Az ilyen férj a közösség megvetését „bírtá”. De nem számíthatott megértésre a papucsférj sem. *Úgy táncol, ahogy a felesége fújja* – mondták tréfásan az ilyenről. Vagy nem kis gúnyval: *Az asszony viseli a háznál a kalapot*.

2.2. A fogalom több szókapcsolatban szerepel. *Férjhez kír:* feleségül kér. *Férjhez visz:* feleségül vesz. *Odamegy férjnek:* az újdonsült férj a feleség családjához költözik. *Ne sírj/bőgj, meggyógyul, mire férjhez mics!* – kislánynak mondják tréfás vigasztalásként, ha kisebb baleset miatt sírni kezd. Férfinak szóló intés: *Ne danojj, mikor eszel, mert bolond leszel a feleséged ura! Ráfeküdt az asszony a gatyájára* – tréfásan annak a férjnek mondják, aki későn kelt fel. Közmondás: *Aki a feleségit nem filti, az nem is szereti:* a szerelem féltékenységgel jár. *A férj a ház feje, a feleség a nyaka. A fej arra fordul, amerre a nyak irányítja:* a család feje a férj, de irányítója a feleség. *Az asszonyt az első ingibe kell megverni:* az a jó, ha a férj mindjárt az esküvő után elkezd fegyelemhez szoktatni a feleségét.

3.1. A *feleség* a házasságban élő pár nőtagja, egyik fele. A hagyományörző paraszti társadalomban a férfi házastársát mások előtt *feleség(em)*nek, *az asszonynak*, *a páromnak*, ünnepélyesebben *hites feleség(em)*nek emlegette. A feleség a férjével nem volt egyenrangú. Ez a kölcsönös szólításmódban is tükröződött: míg az magázta, kendezte, az ember tegezte, és csak keresztnévén vagy kedveskedve *szógámnak*, *ídes szógámnak*, *hékámnak* szólította. De gyakran csak így: *te asszony*, *te anyja*, *hallod feleség*, *hallod asszony*, ha már több gyerek volt: *anyja*, *anyjuk* (mármint a gyermekeknek), *anyjukom*. (Gyermekei számára *anya*, *édesanya*, megszólítása: *ídes*, *ídesanyám*, újabban *anyuka*, régiesen *kedves-anyám*, *anyámasszony*). A férj a feleségét a család gazdasági irányításából

kizárhatta, parancsolt neki, magatartását szabályozhatta, engedélye nélkül sehol sem mehetett. A házastársi hűséget megkövetelte, büntethette, nagyobb ok nélkül is megverhette. A feleség a férjének vissza nem szólhatott, túrnie és hallgatnia kellett: *Az asszony neve hallgass!* Még a 20. század elején is a házaspárok az utcán nem mentek egymás mellett, az asszony az ura mögött három lépéssel lemaradva követte azt. Házba is a férj ment be elsőnek. Az egykés vidékeken vagy gazdagabb, polgárosult városi környezetben – miként Debrecenben is – vagy ahol az asszony jobban örökölt, illetve ahol gyakori volt a vőnek ment férfi, az asszony egyenrangú társa lett a férjének, sőt a család vezetését is magához ragadhatta. Erre a debreceni civis parasztcsaládoknál is több példa volt. – Igen megbecsült élettárs a szegényparaszti családok asszonya, ahol a munkába járó, otthon alig tartózkodó férj helyett a család, a háztartás minden gondja, munkája az asszonyra hárult, azonban itt is a férj szava volt a döntő.

3.2. A paraszti élet kialakította a *jó* és *rossz asszony/feleség* ideálját. A jó feleség egészséges, munkabíró, termékeny, engedelmes, béketűrő, önállósága csak a férj akaratán belül jelentkezhetsz, ügyes, szorgalmas, élelmes. Értsen az asszonyi munkához, legyen takarékos, aki nemcsak megtartja, hanem ha lehetséges, gyarapítja is a család vagyonát. Hűséges, megfelel a társadalmi erkölcsi normáinak. A rossz feleség mindennek az ellenkezője. Paraszti (civis) asszony/feleségtípusok: *jó asszony*: rendes, tiszta, családjáról gondoskodik, rendben tartja őket; mindig tudja, hol vannak a gyerekek; *rossz asszony*: gyermekei nincsenek rendben tartva, maga is koszos, magával, családjával nem törődik; *szótalan asszony*: *visszahúzza magát* 'visszahúzódó', ha nem olyan társaságba kerül, mint az övé; pénzért veszik tőle a szót; *magánakvaló asszony*: fősvény, akkor se adna senkinek, ha sok pénze lenne; *sokbeszédű asszony*: mindenki helyett beszél, mindenki elől elmondja a mondanivalót, *szószártya*; a huncut, kikapós asszony gúnyos megnevezése *lópárja*.

3.3. A fogalommal kapcsolatban sok frazéma ismeretes. Kifejezésben: *Asszony a talpán*: olyan asszony/feleség, aki megállja a helyét. *Túlníz az urán*: a feleség megcsalja a férjét. A családját elhanyagoló, kacérkodó asszonynak mondták gúnyosan: *Ha úgy tudnál szitálni, mint a farod riszálni, sokat írnel*. Közmondásokban: *A jó asszony a ház koronája*: a szorgalmas, megbízható feleség mindennél többet ér. *Ahon az asszony nyerges, ott a férfi nyertes*: szerencsés az a férj, akinek dolgos felesége van. *Az asszonynak három szüksége: bű píz, kellemetes férfi, száraz fa*: aki harmóniában akar élni a feleségével, adjon neki sok pénzt, legyen kedves hozzá, és készítsen számára jól égő tüzelőt. *Az asszonynak szíles a kötője, sok mindent eltakar*: a család belső viszályait a jó feleség nem viszi a nyilvánosság elé, hanem titkolja. *Szíp asszonyba kicsi hiba nem nagy kár*: a férfiak a szépségért még a kicsi hibát is elnézik a nőben. *Amék asszonyt filteni kell, azt megette a fene*: amelyik feleség hűtlen, csapodár, arra hiába féltékeny a férj. *Asszonynak szájába a karja*: az asszonyok szóval védekeznek

és támadnak. *Az asszonyt a szája szokta megverni:* a veszekedős, szájaskodó asszonyt a férje veréssel bünteti. *Három asszony egy vásár:* kevés asszony is nagy lármát tud csapni. Más változatban: *Két asszony hetivásár, három asszony zsbivásár/országos vásár.* Elavult felfogás szerint: *Az asszonynak hosszú a haja, rövid az esze:* értelmi képessége alacsonyabb, mint a férfié. *Az asszonynak meg a lúnak sose kell hinni:* mindkettő megbízhatatlan.

B/1. A család a paraszti életformában – így a debreceni cívis paraszttársadalomban – munkaszervezeti csoport is volt, azaz a gazdálkodás (és a háztartás) kerete, amely az első világháborúig a tehetősebbeknél kiegészült a családdal egy háztartásban élő *bennkosztos*, illetve *bentlakó cselédséggel, szolgákkal*, távolabbi rokonokkal és alkalmilag a gazdánál élelmezett *napszámossal*.

A családnak mint gazdasági egységnek a szerkezete a hagyományos *megszólítási* formákban is tükröződött: a családfő *gazduram, (Bak) gazda*, régiesen *gazduram ökelme, öreggazduram*, a gazda felesége *gazdasszony, nagyasszony(om), nemzetes asszony*, a gazda fia a *kisgazduram*, tehetősebbeknél *ifiúr, úrfi*, a gazda lánya a *kisasszonyom*, fiatal(abb) *gazdasszony ifiasszony, húgom-asszony, öcsémasszony*.

2. A családfő neve ebben a vonatkozásban *gazda*, ritkábban összetétellel *gazdaember*. A cívis társadalomban a jólét megtestesítője volt a *basa, basaparaszt, nagygazda, nagymódú gazda, jógazda, hatökrös gazda*. Ő volt a viszonyítási alap: *Úgy il, mint egy hatökrös gazda. Kojtol 'fújja a füsöt, pipázik', mint egy hatökrös gazda* – mondták róla irigykedve. Legfontosabb jellemzői: *dolgos, szorgalmas: A jó gazda korán kél, kison fekszik.* Más formában: *A jó gazda első a felkelisbe, utósó a lefekvisbe;* takarékos, beosztó: *Az a jó gazda, akinek ó búzája meg avas szalonnája van.* Alapelve: *Arra ne köccsünk, ami a háztul kitelik;* gondoskodik állatairól: *Gazda szeme hizlajja a jószágot;* rendszerető: *Nízd meg az udvart, látod a gazdát! Amijen az udvar, ojan a gazda;* van minden eszköze, szerszáma, ami a gazdálkodáshoz szükséges: *Ha gazda, legyik, ha nincs, vegyik.*

3. A rossz gazda gúnyos elnevezései *csorvasz, nyüglődi gazda, sippantó*. Főbb „tulajdonságai”: nem ért a gazdálkodáshoz, dologkerülő: *Rossz gazda az, aki a maga háza körül nem lél dógot;* pazarló: *Üres kamorának bolond a gazdája;* részeges: *A gazdája megitta a hájravalót;* tapasztalatlan: *Köjök/Gyerek gazda, malacszalonna, eggyik se jó;* a ravasz cseléd túljár az eszén: *Jámbornak mongya a gazdát;* nem becsüli meg a cselédeit, fősvény: *Lé tart szógát, hús a gazdát. Kéztül aggya a kenyeret.* Emiatt cselédei így ócsárolják: *Kéztül kapunk kenyeret, mégse eszünk eleget.* Debrecenben (gúny)versek, rigmusok örökítettek meg egyes zsugori gazdákat. Erre egy példa: *Jógazda a Magyar Balog./Ott a szóga nem jár gyalog./Kiküdi a tiszát, kását,/Otthun haggya a szalonnát...*

4. A fogalom egyéb frazémákban is szerepel. Szólásokban: *Se gazda, se szívesség?!*: tréfás panasz az itallal takarékosan bánó gazdára. *Ha marad, gazdának, ha döglük/vész, kutyának:* az állat, ha megmarad, akkor a gazdáé, ha elpusz-

tul, húsát a kutyáknak adják. Közmondásokban: *Sűrű gazda, ritka gatya*: az a cseléd, aki gyakran váltogatja a gazdáját, szegény marad, még a ruháralót sem keresi meg. Gazdaregulákban: *Az idő a gazda, nem Piszte Kis Jankó*: a földművesnek az időjárás parancsol. Más változatban: *Legjobb gazda az idő. A szar a gazda*: a szántóföldnek a trágya a legfontosabb.

5.1. A *gazdasszony* a parasztgazda felesége, háztartást vezető háziasszony, illetve gazdálkodó parasztasszony, *gazdaasszony*. – A cívis parasztcsalád fontos alakja, a család és háztartás „kormányzója”, a családi fészek melegének megteremtője és biztosítója. A régi idők cívis asszonya, a *nemzetes asszony* vagy a nagygazda, a *basaparaszt, basa* felesége, a *nagyasszony* első volt a munkában. Reggel korán kelt, megfejte a teheneket, enni adott a malacoknak, baromfinak, megmosdatta a gyerekeket, reggelit készített a családnak. Ezután a napi munka, sütés-főzés, mosás, tésztacsinálás következett. Közben ott volt az ebéd- és vacsorakészítés gondja. Este ismét megfejte a teheneket, lefektette a gyerekeket, ő még fennmaradt, mosogatott, rendet tett, foltozott, vasalt. Amit a gazda megkeresett, az asszony megbecsülte. Nem szaladt a boltba, majdnem minden kitelt a háztól; ez jobb és olcsóbb is volt, kamrájában mindig volt liszt. Egész évben reá hárult az *aprómarha/aprójószág, a majorság* ezernyi gondja: a tyúkültetés, csirkenevelés, kacsatömés, libatömés, tollfosztás, *kakashérlés*, más néven *kappanolás* stb. A fölösleges tejet, tojást eladta, ebből *pízelt*, cukrot, ecetet, sót, fűszert vett belőle. Disznót úgy hizlalt, hogy egyet eladhasson. Ebből telt ruhára. A cívis asszony kitűnő *gazdasszony*, a piacon jó árus volt: a jó kolbászt, hurkát, tejet, túrót, tejfelt, vaját, sajtot, mézet, szalonnát, kenyeret, csirkét, füstölt disznóhúst szívesen vásárolták tőle. A *gazdasszony* gondja volt a háznak és a felső udvarnak a takarítása, rendben tartása, csinosítása. A konyhában és éléskamrában ő volt az úr, ő őrizte a kamrakulcsot. A fő étkezések szigorú rendjét a családtagokkal is megtartatta. *Ítelsorjával egyél, fiam!* – szólt rá a pákosztosra, fegyelmezetlenül. Kiskertjének művelése, a konyha zöldséggel való ellátása, a házi zöltségtermesztés órá volt bízva, a nagyobb mezei munkákban, mint például az aratás azonban nem vett részt. Ha szükséges volt, néha segített a kapálásban, gyűjtésben. Ő gondoskodott a munkások, tanyai alkalmazottak ellátásáról is. Tehetősebb helyeken a munkáját *szolgáló, cseléd*, illetve *bébillér* (nagyobb házi munkában: mosás, takarítás, alkalmilag szivességből vagy fizetségért segédkező nő) vagy *benfites* (bennfentes, bejáratos valahova, *benfidens*) segítette. – Egy 1882. évi feljegyzés szerint „A debreceni polgárasszonyok többnyire eljártak a család ügyes-bajos dolgaiban is. Mivel a férfiak gazdálkodásuk és egyéb foglalatosságuk közben ilyesmire alig értek rá, és mivel legtöbb férfi idegenkedett a városi hivatalokkal való érintkezéstől, nem maradt más hátra, minthogy az asszony tisztességesen felöltözködött, a *bennülő* ’hivatalnok’ ajtaján bekopogtatt, és a szószólói tisztet becsülettel betöltötte” (idézi Balogh István: A cívisek világa 242.).

5.2. A jó gazdasszonyra mondták dicsérően: *Asszony a talpán*; dolgos, korán kelő, rendszerető, tiszta, takarékos: *Rendes gazdasszonynál a tyúk veri le a harmatot*; jó háztartást vezet, jól süt-főz: *A piszkos konyhára több kell, mint a tisztára*.

5.3. A frazémák a rossz gazdasszonyról is szólnak: *Rossz gazdasszony az, aki a háza körül nem tanál munkát*; lusta, dologkerülő: *Annál a háznál mindig tiszta a konyha*: ti. nem használják; a ház asszonya csak a cifrázkodáshoz ért: *Úri pompa, kóduš konyha*. *Úti cifra, házi ronda*; pazarló: *A gazda behorgya, a gazdasszony ki- horgya*.

Felhasznált irodalom:

Kálnási Árpád: A debreceni cívis élet lexikona. 2. kiadás. Debrecen, 2021. Megjelenését támogatta a Tiszántúli Református Egyházkerület és az MTA Debreceni Területi Bizottsága.

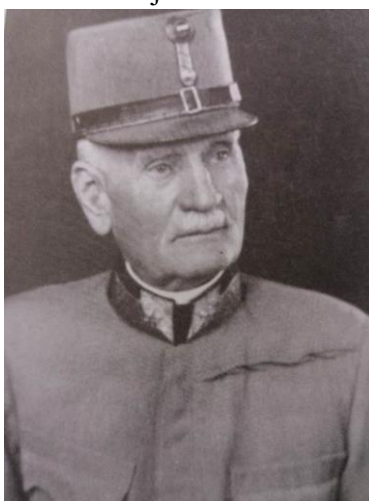
A lexikon teljes anyaga megtalálható a Debreceni Református Kollégium Nagy-könyvtárának honlapján: <https://nagykonyvtar.drk.hu/kiadvanyaink/a-debreceni-civis-elet-lexikona>

A Perczel család és Debrecen – A debreceni méntelep

Nyul Imre helytörténész

Kevesen tudják, hogy Debrecenben is fontos szerepe volt a Perczel család tagjainak. Közülük ki kell emelni Perczel Dénest, a Magyar Királyi Debreceni Ménlőtelep parancsnokát. (Perczel Dénes nem más, mint Perczel Mór honvédtábornoknak, az 1848–49. évi szabadságharc egyik katonai vezetőjének unokaöccse.)

Bonyhádi *Perczel Dénes (I.) Pál András Gábor* 1853. szeptember 25-én született Bonyhádon. Édesapja teljes nevén bonyhádi *Perczel Béla Ferenc Lajos* (1819. június 15. Börzsönypuszta – 1888. március 25. Budapest) jogász, igazságügyi miniszter, a Kúria elnöke. Édesanyja *Boronkay Elvira* (1827. február 15. Rácalmás – 1894. október 23. Budapest). Perczel Dénes testvérei: Dezső (1848–1913) politikus, belügyminiszter, Gizella (1846–1915), Aurél (1850–1877), Béla (1851–1917) és Ferenc (1856–1914) az OMGE¹ igazgatótanácsának tagja, a Magyar Mezőgazdák Szövetsége vezérigazgatója.



Perczel Dénes tanulmányait a kalocsai jezsuita gimnáziumban folytatta mint bentlakó növendék. Érettségi után a fiumei Tengerészeti Akadémia hallgatója lett. Ezt követően néhány évig kereskedelmi hajókon szolgált, többek között 1874-ben az Emidio, majd az Alexandria hajón.

Szülei hatására lépett katonai pályára. 1880. május 1-től Szabadkán szolgált a 10. számú huszárezredben, hadnagyként.²

Következő év novemberében a dorozsmai méntelepre helyezték, ami örömmel töltötte el a lovak iránti szeretete miatt. Az itteni szolgálata alatt tevékenyen részt vett a szegedi árvíz mentési munkálataiban.

¹ Országos Magyar Gazdasági Egyesület

² Magyarország, 1933. december 30. 11.



Később a mai Szerbia területén található Németpalánkára került (ma Palánka). Itt ismerkedett meg dr. Hipp Miklós legkisebb gyermekével, *Hipp Flórával* (1864. október 8. Németpalánka – 1953. június 11. Bonyhád), akivel 1882-ben összeházasodtak. Ekkortól a dorozsmai méntelepen éltek. Házasságukból négy gyermek született: Miklós, Etelka, Dénes és Aladár. Szolgálati helyeinek sora Mezőhegyes, ismét Dorozsma, majd Eperjes és végül Debrecen. Itt a család a Böszörményi úti méntelep főépületének emeletén, a déli oldalán lakott.

A Magyar Királyi Debreceni Ménlőtelepen Fadlallah el Hedad Mihály mellett 1899-től parancsnokhelyettesi beosztása volt. Fadlallah 1899-ben visszakérült Bábolnára, de hivatalosan még egy évig ő volt a parancsnok Debrecenben is. Ekkor Perczel Dénes végezte az ő feladatait is.

Perczel Dénes (I.) volt a méntelep kinevezett parancsnoka 1900 és 1918 között. A világháborúban, amelyben egyébként mintegy negyven Perczel családtag katonáskodott, Perczel Dénes Pflanzler-Baltin hadseregében a hadtáp tréningi szervezetét vezette.

Az uralkodó 1890-ben II. osztályú, majd 1895-ben I. osztályú kapitánnyá nevezte ki. 1905-ben őrnagy, 1911-ben alezredes lett. Az első világháború kitörése előtt ezredessé léptették elő. Több alkalommal részesült elismerésben, ezek közül kiemelkedik, az 1908-ban kapott „Ferenc József rend lovagkeresztje” kitüntetés. 1915 közepétől a császári-királyi második hadsereg hadtápos lótenyésztési különményének vezetője és szervezője volt. 40 év szolgálat után, 1918. május 1-jén nyugállományba helyezték, ekkor vezérőrnaggyá nevezték ki.

Debrecenben hunyt el 1933. december 25-én, tüdőgyulladásban. A debreceni nagyerdei Köztemetőben helyezték örök nyugalomra a X. tábla első sorának 94. sírhelyére.³

Unokája, Perczel Dénes (III.) utolsó kívánságáról a következőket írta: *„Végakarataiban kikötötte, hogy nem temethetik az akkor szokásos és illő katonai díszben, (tehát se sortűz, se zenekar, se dízsír) a köztemető soron következő parcellájába helyezték, földhant alá. A dísz nélküli fakeresztre kizárólag nevét és életkor dátumait írják. Utasítása városszerte óriási felháborodást keltett, hiszen a Tiszántúl egyik legmagasabb rangú főtisztje volt. Fiai, akik akkor már szintén magas rendfokozatú huszártisztként szolgáltak, mindent elkövettek, hogy ezt a számukra dehonesztáló (demokrata gyanús) temetést megváltoztassák, illő-*

³ Ma már második sor

vé tegyék. Csak gyóntatóatyjának kiállása tette kötelezővé és valóvá utolsó kívánságát. Sírja ma is a Debreceni Köztemető peremén található, sok borostyánnal befutva, a szürkülő fakereszt és egy hatalmas tölgy alatt.”

Sajnos a sírja ma eléggé elhanyagolt állapotban van, sorsa bizonytalan.



Perczel Dénes és Hipp Flóra leszármazottjai is kapcsolódtak városunkhoz, valaki fényképeivel, valaki az első debreceni labdarúgócsapat tagjaként, valaki debreceni katonáskodásával.

Perczel Dénes és Hipp Flóra legidősebb fia, *Perczel Miklós* (1882. december 6. Budapest – 1969. május 27. Debrecen⁴) filmoperatőr és fényképész. A pallagi Mezőgazdasági Akadémián tanult, majd a Debreceni Első Takarékpénztár tisztviselője volt 1906–1917 között. Később Berlinbe utazott, ahol az Uher Filmstúdióban operatőr lett. A húszas években visszatért Debrecenbe és saját fényképésműtermet nyitott, amelyet feleségével, *Barna Margittal* (1904–1965) együtt működtetett a Péterfia utca 76., majd a Szent Anna utca 10–12. szám alatti házban. A Debrecenben 1932-ben megalakult Magyar Amatőr-fényképészek debreceni csoportjának elnöke lett. Fényképeivel több nemzetközi díjat nyert, legnagyobb sikere a Buenos Airesben rendezett világverseny fődíjának elnyerése volt. 1944-ben a műteremlakása egy közelben becsapódó bomba miatt megsérült, majd ki is fosztották. Így a háború után a városházán vállalt hivatali munkát, de 1946-ban származása miatt elbocsátották. Felesége az 1950-es években a Debreceni Fényképész Szövetkezetben, majd a Művészi Fotó KTSZ-ben dolgozott egészen haláláig. Felesége halála után fia Budapestre vitte Perczel Miklóst, aki



⁴ Debrecen halotti anyakönyve 127/1969 (több helyen tévesen május 29. szerepel)

nem tudta megszokni a fővárost és visszatért Debrecenbe, ahol hamarosan elhunyt. Álmában érte a halál, a Batthyány utca 17–19. szám alatti lakásában. Házasságukból egy fiuk született. *Perczel Dénes* (III.) (1929. február 18. Debrecen – 2013. november 17. Budapest) ismert építész, szobrász, grafikus, festő volt. Nevéhez fűződik többek között a debreceni Svetits gimnázium új szárnyának és kápolnájának belső kialakítása, a Dósa nádor téri volt Kőjál épület és a Liszt Ferenc utca 4–6. szám alatti kétemeletes ház, illetve több magyarországi templom és templombelső tervezése.



*Perczel Miklósné szobrát formázza meg Stróbl Alajos 1913-ban
(Perczel család)*

Perczel Dénes (I.) második gyermekét *Perczel Adelhaidis* (alias Etelka) *Elvira Mária* (1885. július 22. Palánka – 1950. szeptember 18. Bonyhád) néven anyakönyvezték. Férje (unokatestvére) *Perczel Béla* (1884. augusztus 23. Szekszárd – 1945. április 8. Győr) Tolna megye főispánja, országgyűlési képviselő. Három gyerekük született: *Perczel Bertalan* (1915–2007), *Perczel Klára* (1917–1999) és *Perczel Ágnes* (1920–2019).

Perczel Dénes (I.) és Hipp Flóra harmadik gyereke, ifj. Perczel Dénes (II.) Ede Béla (1888. február 12. Kiskundorozsma – 1975. június 3. Budapest) huszár ezredes.⁵ 1918. április 11-én Szatmárcsekén feleségül vette *Kölcsey Gabriella Borbála Ilonát* (1895. október 24. Cseke – 1955. augusztus 18. Dunakeszi). Ő Kölcsey Ferenc nagybátyjának a leszármazottja. Gabriella is versenyszerűen lovagolt. Egy lányuk született, *Perczel Elvira* (1920–2011).

1902 nyarán a Debreceni Torna és Kerékpáros Egylet keretében huszonkét „végzett, kvalifikált fiatalember” alapított futballcsapatot. Ennek volt tagja a fiatal Perczel Dénes is.

Debreceni tanulmányait a Szent Anna utcai piarista gimnáziumban kezdte, majd a Református Kollégiumban fejezte be.

Dénest a hadapródiskola elvégzése után 1908. március 18-án hadnaggyá avatták. Az első világháborúban a cs. és kir. 7. huszárezred kötelékében 13 hónapot töltött a fronton, ahol megsérült. 1915 januárjában orosz fogságba esett, és csak 38 hónap múlva szabadult a transzbajkái Csitában lévő hadifogolytáborból. A két világháború között különböző beosztásokban szolgált. 1939-ben ezredessé léptették elő. 1943-ban nyugállományba helyezték, majd aktiválták és 1945 tavaszán Komárom vármegye parancsnoki teendőivel bízták meg. Szovjet hadifogságba került, ahonnan csak 1948. július 22-én tért vissza. Hazaérkezése első állomása Debrecen volt, ahol fertőtlenítés és orvosi vizsgálat után került a Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság elé, ott vették nyilvántartásba.⁶

Hazatérése után a katonaságtól leszerelték és feleségével együtt kitelepítették a Békés megyei Hunyára, majd Tódebrőre. Ezt követően egy ideig kőművessegédként dolgozott, majd nyugdíjasként éjjeliőr volt.⁷



⁵ Bene–Szabó 2003. 197. p.

⁶ <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/a-debreceni-fertotlenito-intezet-jegyzo-konyvei-a-hazatert-hadifoglyokrol>

⁷ Somssich Réka, ifj. Perczel Dénes dédunokájának szíves közlése.

1948 11720	Hódot Perczel	1921 11709	Sobyan Borb.	mar alle
"	Köncsi Antal	1910 X770	H. Nagy György	su
"	Baukóli Károly	1898 1172	Schmeltz Judit	ht. magyar
"	Perczel Dénes	1888 1112	Hipp Ther.	ht. magyar család

Bejegyzés a Debreceni Fertőtlenítő Intézet jegyzőkönyvéből



*Perczel Dénesné, Kölcsey Gabriella az 1930-as években
(Perczel család)*

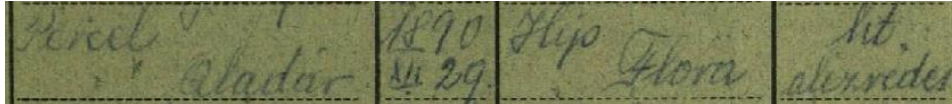
Perczel Dénes (I.) és Hipp Flóra legkisebb gyermeke *Perczel Aladár Béla Dénes* (1890. december 29. Dorozsma – 1976. augusztus 27. Nyíregyháza) huszár alezredes.⁸ Felesége Horváth Margit (1894. október 3. Hete – 1970. január 24. Hete). Két lányuk született, *Perczel Zsuzsanna* (1920–1987) és *Perczel Mária* (1925–2007).

Debreceni tanulmányait Aladár is a Szent Anna utcai piarista gimnáziumban kezdte, majd a Református Kollégiumban fejezte be 1906-ban. A Ludovika Akadémia elvégzése után 1911. augusztus 18-án avatták hadnaggyá, majd Debrecenbe, a cs. és kir. 7/11. huszárosztályhoz helyezték, 1915-ben géppuskás tanfolyamot végzett. 1914. július 28-án főhadnaggyá léptették elő. Az ezredével az első világháborúban 22 hónapot töltött a fronton. 1919-től a 2. huszárezredben szolgált, ugyanebben az évben századosi rangot kapott. 1920. január 1. és 1921. május 1. között szakaszparancsnok volt Debrecenben. A két háború között több posztot is betöltött, szakasz-, majd géppuskás századparancsnok, laktanyagondnok és sportreferens volt Nyíregyházán. 1926-ban díjugrató magyar bajnokságot nyert. 1928/1929-ben törzstiszti tanfolyamot végzett. 1929-ben őrnagy lett és az V. csendőrlovas alosztály parancsnoki teendőit látta el. 1929. április 1-től november 1-ig az olimpiai lovascsapat kerettagja a díjugrató szakágban. 1934-től a miskolci városi és vármegyei testnevelési és népgondozó felügyelőség lónyilvántartó tisztjeként tevékenykedett. 1935-ben lovastizti tájékoztató tanfolyamon vett részt, és ebben az évben alezredessé léptették elő. 1937. augusztus 1-től Miskolcon, 1938. október 1-től a gyöngyösi katonai parancsnokságon, 1940. április 1-től pedig a nyíregyházi kiegészítő parancsnokságon volt lónyilvántartó tiszt. 1941. május 15-től a nagyváradi, 1942. január 1-től pedig a budapesti Központi Lóvásárló Bizottság tagja. 1945. január 10-től járási katonai közigazgatási parancsnok Tatán, majd március 18-tól a Komárom vármegyei katonai parancsnokság beosztott tisztje lett.

1945. május 18-án szovjet fogságba esett, ahonnan 1948. július 22-én tért haza. Bátyjához hasonlóan ő is Debrecenben esett át a hazatérő hadifoglyok kötelező procedúráin.



⁸ Bene–Szabó 2003. 197. p.



Bejegyzés a Debreceni Fertőtlenítő Intézet jegyzőkönyvéből

1949. szeptember 5-én a szolgálatból elbocsátották. Se munkát, se nyugdíjat nem kaphatott, mint „megbízhatatlan”. Később egy hajdani beosztott katonája felvette útkaparónak a Szabolcsi Útfenntartó Vállalathoz, de dolgozott egyebek között gulyásként, napszámosként, favágóként.⁹ Még 10 évet dolgozott az új nyugdíjáért. A Szabolcs-Szatmár megyei Hetében¹⁰ éltek tovább, ahol balesetben megsérült, a nyíregyházi kórházban hunyt el.¹¹



Perczel Aladár az 1930-as években (Perczel család)

⁹ PERCZEL Dénes (I.) Visszaemlékezése (kézirat), a Perczel család tulajdona

¹⁰ Ma Hetefejércse

¹¹ FÉLEGYHÁZI Zoltánné, tiszaujhelyi UJHELYI Eszter, Perczel Aladár unokájának szíves közlése (több helyen Aladár halálának helyeként tévesen Hete szerepel, az a temetési helye)

A méntelep

A debreceni ménlőtelep felállításáról már az 1871. február 7–8-i költségvetési vitában tárgyaltak az országgyűlésben.

A debreceni méntelepet 1873-ban alapították. Ehhez „*a magyar államkincstárból 1873. augusztus 9-én felvett a város 120.000 forintot ménlőtelep építés céljából. Ez is törlesztési kölcsön: 40 évre szól. A ménlőtelep épületeiért a földmives ipar és kereskedelemügyi minisztérium annyi évi bért fizet, hogy ebből a törlesztés mellett folytonosan marad fölösleg, 40 év múlva a ménlőtelep összes épületei a város tulajdonává válnak.*”¹²

A méntelep létrehozására a város 1873-ban a közlegelőből 15 holdas telket biztosított, amit „város majorja” néven telekkönyveztek.¹³

A Magyar Királyi Debreceni Méntelep 1874-ben épült a Böszörményi és a Tiszafüredre vezető út sarkán. A méntelep a kor szokásának megfelelően laktanyaszerű stílusban épült. A maga idején korszerű épületegyüttes két istállója 172 mén elhelyezésére volt alkalmas (ez bővült az 1950-es években egy új, 100 férőhelyes istállóval). A déli oldalon húzódó istálló a magyar félvér lovaké, az északi oldalon áll a nóniusz fajtájú lovaké volt.

A főépület egyemeletes volt, a földszinten őrház, konyha, altiszti és legénységi szobák, kávézó stb., az emeleten parancsnoki lakás (7 helyiség), parancsnoksági és egyéb irodák, kapitányi és állatorvosi lakás, vendégszobák stb. kaptak helyet. A méntelep építője Vecsey Imre (1820–1883), a cívisváros egyik legjelentősebb építésze és ácsmestere volt.

¹² ZELIZY 1882. 242. p.

¹³ MNL HBML IV.B. 1405/a Gazdasági Bizottság jkv. 1. k. 1873/687



A főhomlokzat kapuzatát felül a 48-as címer, két oldalát egy-egy lófejszobor díszítette. Maga a boltíves portál is nagyon szép volt. Néhány emeleti ablak felett is lófejes dombormű volt látható. Az épületről készült, és a levéltárban őrzött kiváló rajzok egyikét is érdemes megsejmlélnünk.¹⁴

Az épület előtt gázlámpák világítottak. Az udvari oldalon, a földszinten, a ma is látható árkádos folyosón tisztogatták egykor a lószerszámokat.

Mindkét istálló végében zabos- és szerszamoskamra volt, a padlás a zab tárolására szolgált. A belső udvaron volt a kóroda,¹⁵ a kovács- és patkolóműhely, valamint a kocsiszín. A boltíves istállók is mívészek voltak. A külső udvar szabad lovardaként szolgált, és szépen parkosították is a területet.

Az első méntelepparancsnok Fadlallah el Hedad Mihály (1843–1924) volt. Ki is ez az érdekes nevű, magát magyarnak valló, de arab születésű, méneskari tábornoki rangig jutott parancsnok? 1857-ben egy lóvásárló küldöttség hozta magával mint árva gyermeket, akiből felsőbb utasításra katonatisztet neveltek. A lovakat nagyon szerette és értett is hozzájuk, így egész pályafutását a méneskarnál töltötte. Több lóvásárló expedíciót vezetett a Közel-Keletre, vala-



¹⁴ MNL HBML XV.12. 81/a-c

¹⁵ kóroda: állatkórház

mint az egykori Mezopotámia területére. Ugyan kikeresztelkedett és katolikus vallásra tért át, magyarul is alaposan megtanult, de arab származását sohasem tagadta meg. Állítólag élete végéig beszélte anyanyelvét. Több útleírást írt, amelynek középpontjában az arab lovak, az arab emberek és a sajátos táj állt. Debrecenből Bábolnára helyezték. 1910-ben nyugállományba vonult. Haláláig Bábolnán élt, ott is temették el. Sírja ma is ott található.

Nem sokkal a méntelep kialakítása után, 1874. október 1-jén az összes felszerelésével együtt átadták az állam részére.¹⁶

1890-ben a király debreceni látogatása során megtekintette a méntelepet is, „amely előtt a honvédszártság teljes tisztikara várta. [...] Ferenc József 84 mént vett szemügyre, melyek között angol telivérek, arab, lipicai, bábolnai, mezőhegyesi és kisbéri lovak is voltak. Külön is tájékozódott, milyen fajtájúak az állatok, mennyi idősök, és mikor kerültek a debreceni méntelepre”.¹⁷ A látogatást megörökítő márványtáblát az épület kapualjában helyezték el. Az épület átalakításakor Hetey Sándor a Déri Múzeumba vitette



el, hogy megőrizzék.¹⁸ Jelenleg a múzeum külső raktárában található, a fénykép ott készült róla.¹⁹ A tábla szövege: „Ő császári és királyi felsége I. Ferencz József legkegyelmesebb urunk 1890 évi szeptember hó 12-én történt legmagasabb látogatásának emlékére.”

1891. október 22-én „az állami ménlőtelep hatalmas, mintegy 70 öl hosszú istállója [...] leégett” Az új istálló építésére a városi mérnöki hivatal azonnal versenytárgyalást hirdetett.²⁰

1892-ben 100 lóra való istállóval és legénységi lakással tervezte bővíteni a város a méntelepet, de a minisztériummal nem sikerült megállapodniuk, így csak 50 ló befogadására alkalmas istállót építettek, aminek költsége 22.000 forint volt.²¹

¹⁶ MNL HBML IV.A. 1021/b 17. d. 2752/1875

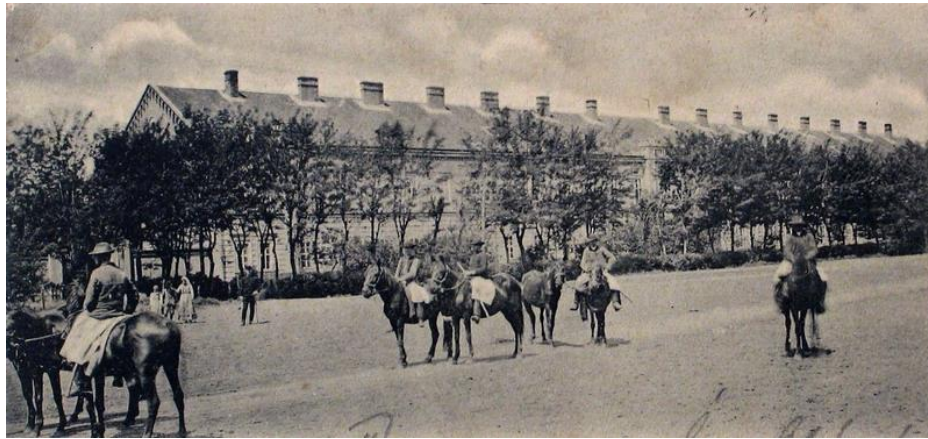
¹⁷ kituntetes.webnode.hu/erdekessegek/ferenc-jozsef-debreceni-latogatasa (2018.03.08.)

¹⁸ HETEY 1984. 23. p.

¹⁹ Lsz. VIII.77.6.1. Mérete: 47,5×47,5×6,3cm

²⁰ Debreczen-Nagyváradai Értesítő, 49. évf. 43. szám, 1891. október 25.

²¹ Debreczen-Nagyváradai Értesítő. 50. évf. 26. szám, 1892. június 26. 2.



A méntelep 1902 előtt (képeslap)

1900 és 1918 között a már bemutatott Perczel Dénes (I.) látta el a parancsnoki feladatokat.

Debrecen városa 1914. december 1-től bérbe adta a méntelepet magyar királyi állami méntelep céljára a magyar királyi államkincstárnak. Az eredeti szerződés 25 évre szólt.²²

Hámorszky Arthur ezredes, magyar királyi állami lótenyésztési főigazgató „érdeme a debreceni méntelep megmentése az [1918. – Ny.I.] októberi forradalom alkalmával. Akkor katonáival az odaözönlő kóbor katonákat lefegyverezte, és nemcsak a méntelepet, hanem a város közbiztonságát is megvédelmezte.”²³

A várost megszálló román hadsereg 1919-ben nagyon sok lovat elvitt, az állományt csak 1925-re tudták újra pótolni megfelelő vérvonalú és számú lovakal.

Az 1920-as években a M. kir. 6. honvéd vegyesdandár parancsnokság foglalt vonatosztálya a méntelep területén működött. Az 1930-as évek legelején áttelepült a nyulasi Salvator barakkok egy részébe, de az alakulat lóállományát továbbra is a méntelep biztosította.

Az 1930-as népszámláláskor 111 személy élt a méntelep területén, ebből 72 kereső férfi és 2 nő, a többiek eltartottak voltak.

A külső udvar (lovarda) kevésnek bizonyult, ezért Schütz Ernő méntelepparancsnok 1927-től a ménnek szabadban történő járatására az akkori Baromvásártér délnyugati sarkában 3 katasztrális hold 900 négyszögöl területet bérelt a vá-

²² R.3 Laktanyák jogviszonya, adó, bér. DMJV PH Mikrofilmtár

²³ BÉKÁSSY 1930. 225.

rostól.²⁴ (Az akkori Baromvásártér a Hajdúböszörményi út páros oldalán, a mén-telep északi oldalától a Debreceni Egyetem Böszörményi úti campusának déli oldaláig (Akadémia utca), és hátul a vasút vonaláig terjedt. Vásárnapokon a jár-tatás szünetelt, a területet a rendészeti közeg használhatta, illetve a Balmazújvá-rosi út felől érkezők ezen keresztül mehettek be a vásártérre.

A mén-telep vezetője 1932-től Micsky Imre József (1887–?) méneskari ezredes, aki munkásságával rá-nyomta bélyegét ezen időszakra. Ekkoriban a lóállomá-ny 130 körül mozgott, s négy érvonalban folyt a tenyésztői munka. A ménes „cégére”, az ötösfogat szép sikereket ért el, a későbbiekben a fogathajtó ver-senyeken is mindig az élmezőnyben végeztek a város fogatai. 1937–1941 között volt olyan, amit Micsky Imre hajtott.²⁵ Az 1960-as évek elejéig a mén-telep „gondozásában” volt a város híres landauer-hintója is, amin pl. Ferenc József, Déri Frigyes, de külföldi ál-lamfők is utaztak. A hintó ma Hortobágyon van kiál-lítva.²⁶ Micsky nevéhez fűződik, hogy 1857-ig visszamenőleg rendezte a törzskönyvi adatokat. 1942-től Kelet-Magyarország lótenyésztési felügyelője volt, de továbbra is Debrecenben, a mén-telepen élt.



Az 1930-as évek közepén, hosszú huzavona után fedezettő udvart is létre-hoztak részben a mén-telep, másrészt a lovas gazdák lovai számára.²⁷

Mivel a déli istállót 1944-ben bombatámadás érte, ennek állományát ideig-lenesen Nyíregyházára helyezték át, majd a helyreállítás után, 1948-ban hozták vissza a kimenekített méneket Debrecenbe. 1944 decembere és 1945 februárja között 126 mént Németországba telepítettek Micsky Imre tiltakozása ellenére. Kátai Pál István parancsnok a lovakkal együtt ment nyugatra. 1945 júniusában a francia hatóságok a Debrecenből elvitt mének egy részét Németországból el-zsákmányolták. Így a debreceni mén-telep egy ideig lovak nélkül maradt.²⁸ A politikai viszonyok rendeződése után, mivel tenyészménekről volt szó, idővel a lóállomány egy részét sikerült visszaszerezni Franciaországból. 1947-ben Vá-rady Jenő nyíregyházi huszár hadnagyot bízták meg a mén-telep vezetésével. 1948-ban P. Kovács László, 1949-ben Mocsáry Károly, 1950-től 1956-ig Licen-

²⁴ MNL HBML IV.B, 1409/E

²⁵ Agrártörténeti Szemle 1986.

²⁶ PAPP József szíves közlése

²⁷ MNL HBML IV.B. 1409/E

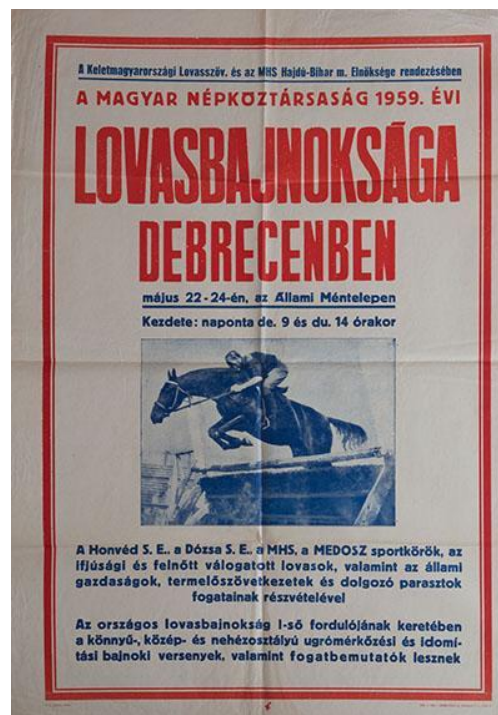
²⁸ Lóállományunk II. világháborús veszteségei (3.) In. Lovas nemzet 2000. május 18–19. p.

ciás György (civilben hajószakács, káder²⁹), majd egy fél évig Markos László, végül 1957 márciusától 1961-ig, a méntelep megszüntetéséig Rónyai Kálmán látta el a méntelep vezetését.

A méntelep parancsnokai 1945 előtt:

1874–1900	Fadlallah el Hedad Mihály (1841–1924)	tábornok
1900–1918	Perczel Dénes (1853–1933)	ezredes
1919–1924	nincs adat	
1925–1931	Schütz Ernő	alezredes
1932–1942	Micsky Imre (1887–?)	ezredes
1942–1944	Kátai Pál István	őrnagy

Az 1950-es évek második felében a méntelep jártató pályáján rendezték meg a lovas versenyeket.



²⁹ Politikai szempontból megbízható, munkáját kiválóan végző személy, akinek helytállására a kormány vagy a párt számít.



*Kecskeméti János, Vigh Ferenc, Pamper Viktor
1956-ban a méntelep udvarán
(Pamper Viktor)³⁰*

Az 1960-as években Ákos Ajtony (1944–2014) volt a legjobb debreceni díjugrató. Már 16 évesen korosztályos válogatott, később különböző egyesületek színeiben kilencszeres egyéni magyar bajnok lett és több nemzetközi trófeát is szerzett, Münchenben pedig olimpiai 13. helyezést ért el. A versenyzés befejezése után edzősködött az öttusázóknál, több olimpiai és világbajnoknak volt a lovasedzője. Sok debreceni emlékszik rá, szinte hallják, amikor a szpíker bemondta: „És most következik Ákos Ajtony Pajor nevű lován”

Az egyre szépülő Debreceni Állami Méntelep adott otthont az 1958. évi Tiszántúli Mezőgazdasági Kiállításnak is. Ekkor még reménykedtek a méntelep fejlesztésében.

A földművelésügyi kormányzat 1961-ben a jól szakosított és összpontosított intézményeit, a méntelepeket megszüntette. A debreceni méntelepi objektum örököse a Debreceni Állami Gazdaság lett. A méntelep megszűnésével 1965-re a szakszerűen megépített lovaspálya is bezárt.

1963-ban többek között itt működött az Állami Gazdaságok Igazgatósága, a Lótenyésztési Felügyelőség, a Lófedeztetési állomás, a Szarvasmarha Mesterséges Termékenyítő Főállomás (a köznyelvben „kisbornyúgyár”), illetve az Építőipari Vállalat egyik telephelye.



³⁰ A fotó jobb oldalán a főépület árkádos földszinti folyosóival, hátul pedig az északi istállósor látható.

A régi, szép főépületet „felújították”, ezzel együtt a jellegzetes bejárata és oromzata eltűnt, valamint a címer és a bejáratot díszítő két lófej is. (A lófejek Hetey Sándor egykori ménesvezető jóvoltából a mátai törzsistálló főbejáratához kerültek 1967 után. Sajnos a lófejeket egy tatarozás alkalmával, állagmegóvás címén lefestették, így egyforma lett a keleti oldalon található másolatokkal.³¹) Egy épület még megmaradt az egykori méntelepből, az 1951-ben épített egyik istálló, amelyben ma is látható egy régi etető, az ún. „zabos-kagyló”. Ez az épület ma a honvédség területén áll, raktárként használják.



„Zabos-kagyló” (Magyar Honvédség)

³¹ DUNKA Béla szóbeli közlése



A méntelep az 1960-as években (reprodukció)

A déli oldalon álló istálló épületét sokáig a DIK³² használta műhelyek, raktárak céljára. 1978-ban az eredeti istálló épületére két emeletet húztak fel, ahol 30 átmeneti lakást³³ alakítottak ki. A földszinten üzletek, szolgáltatócégek működtek. A következő fényképen jól látszik a méntelep eredeti, déli istállója.

³² Debreceni Ingatlankezelő Vállalat

³³ A város más lakóépületeinek felújítása miatt kiköltöztetett családok ideiglenes elhelyezését oldották meg ezekkel.



*A méntelep déli oldali istállója 1975-ben.
A háttérben a méntelep főépületének emeletráépítése folyik. (Mikrofilmtár)*

A méntelep területe folyamatosan változott. Először az 1927-ben bérelt terület került ki a fennhatóságuk alól, majd a mai katonai laktanya elődjének létrehozásakor tovább csökkent.

Mára mindössze az emeletráépítéssel bővült főépület idézi az intézményt. Az átalakítás ellenére ma is látványos az eredeti kerékvetőkkel a főbejárata. Az épületben némi emlékként a Magyar Lótenyésztő és Lovasszervezetek Szövetsége működik, de itt található DMJV Gyermekvédelmi Intézménye is.

2004-ben mindenkit kiköltöztettek a régi istállóra épített kétemeletes épületből és lebontották. Ekkor megszűnt a méntelep udvara is, ide építették fel a Füredi kapu lakóparkot.

Irodalom

Békássy Jenő: Komárom és Esztergom vármegyék ujjaépítése Trianon után. Budapest, 1930.

Bene János – Szabó Péter: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945. Nyíregyháza, 2003.

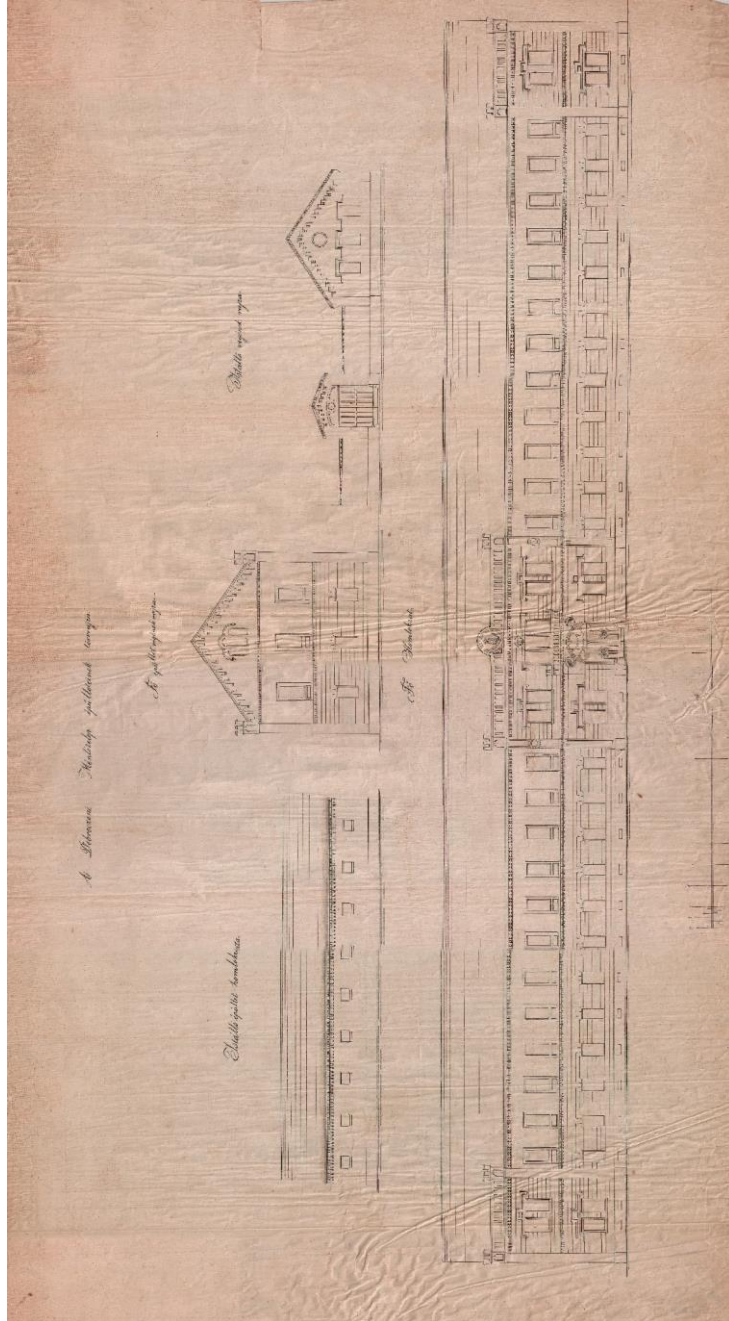
Dobos Gyula: A bonyhádi Perczel família archívuma. In: Tolna Megyei Levéltár családi iratainak repertóriumai III. Szekszárd, 2001.

Dr. Dobos Gyula: A Perczelek. Szekszárd, 2001.

Hetey Sándor György: Debrecen város törzsménesének története 1944-ig. Debrecen, 1984.

Perczel Dénes emlékiratai. (kézirat) Perczel leszármazottak tulajdona

Zelizy Dániel: Debrecen sz. királyi város egyetemes leírása. Debrecen, 1882.



Beszámoló az MTA Debreceni Területi Bizottságának 2022. évi tevékenységéről

Páles Zsolt matematikus, akadémikus, elnök
Hodossy-Takács Előd teológus, főtitkár
Magyar Éva közgazdász, titkárságvezető

Az MTA TABT debreceni bizottságának hangsúlyos küldetése, hogy a helyi és a környékbeli lakosság részére érdekes, színvonalas, tudományos programokat biztosítson minden korosztály részére. Sokrétű feladatokat lát el, ennek köszönhetően kiváló kapcsolatot ápol a helyi egyetemmel és más oktatási intézményekkel. A szak- és munkabizottságok közfeladataik elvégzésével értékteremtő munkát végeznek. Törekszünk arra, hogy olyan szervezeti struktúrák alakuljanak ki, amelyek a szak- és munkabizottságok számára a legharmonikusabbak. Bízunk abban, hogy az új kihívások továbbra is új megoldások keresésére fognak ösztönözni – és abban is reménykedünk, hogy a kényszerből elsajátított új gyakorlati módszerek közép- és hosszú távon is alkalmazhatóknak bizonyulnak a tudományos kapcsolattartás és a tudományos eredmények közvetítése terén.

A világvárvány, majd az éghajlatváltozás és az aszályos időjárás következtében kialakult élelmiszerválság, illetve a szomszédságunkban dúló háború miatt bekövetkező energiakrízis kezelése hatalmas kihívások, és szinte megoldhatatlan feladatok elé állította a döntéshozókat, a politikusokat. A tudománynak, a tudomány művelőinek és alkalmazóinak összetett, és az életünk minden szegmensét érintő kérdésekre kell gyorsan hatékony válaszokat találniuk. Mindezek kikényszerítették, hogy meghozzuk azokat a fájdalmas döntéseket, amelyeket korábban elodázhatónak véltünk. A jó válaszokat, a helyes lépéseket csak a legfrissebb tudományos eredmények figyelembevételével, a tudományterületek összefogásának segítségével találhatjuk meg.

Az írott történelem számtalan bizonyítékkal szolgál arról, hogy a tudás biztosíthatja a túlélést, a több táplálékot, az egészségesebb életet, a bőséget, a gazdagságot. A tudás birtokában az ember fokozatosan meghódította, birtokba vette bolygónk legtávolabbi zugait, de tevékenységével egyre mélyebb nyomott hagyott rajta. A háborúk, a nyersanyagforrások mohó és önző felhasználása, a túlnépesedés, valamint a folyamatosan növekvő fogyasztásra épülő társadalmi berendezkedés visszafordíthatatlan folyamatokat indított el. Talán még nem késő, talán még tehetünk valamit a légkör felmelegedése, a környezetszennyezés ellen, a világvárványok és a civilizációs betegségek leküzdésének érdekében. Ha nem őrizzuk meg a fajok gazdagságát, ha nem teszünk valamit a társadalmi egyenlőt-

lenségek csökkentéséért, a kultúra és a művészetek kincseinek megőrzéséért, akkor ez elvezethet akár az emberi faj kihalásához, és az élet eltűnéséhez. Olyan problémák ezek, amelyek megoldása ma már nem halogatható, és csak széles körű, az országhatárokon átnyúló összefogással lehetséges. A világhálóknak és a távközlés fejlődésének köszönhetően a fizikailag távollévő, de más vallású, más kultúrájú emberek ugyanazokra a problémákra koncentrálhatnak, ugyanarra összpontosíthatják erőforrásaikat. Szükség van tehát regionális és globális együttműködésre, összehangolt erőfeszítésekre. Szükség van arra, hogy akkor is áldozzunk a tudományos kutatások feltételeinek biztosítására, amikor ezt a gazdasági helyzet csak nehezen teszi lehetővé.

1) *Létszám és tudományos potenciál*

A DAB feladata továbbra is a három megye (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok) és a határon túli régió (Kárpátalja, Erdély) tudományos életének, az itt dolgozó kutatók közösségének segítése, a nyilvánosság fórumainak és tudományos eszmecseréinek megteremtése; az interdiszciplináris megbeszélések és a regionális témák megvitatásához háttér biztosítása. Ugyanakkor fontos feladatunk a tudomány népszerűsítése is.

A tavalyi évben a DAB székház 120 rendezvénynek adott otthont, és összesen 318 eseménynek volt szervezője. A programok nagy része a szak- és munkabizottságok által vállalt tudományos szervezési feladatokhoz kötődött, valamint a debreceni lakosság részére szervezett ismeretterjesztő, ismeretszerző program volt. Ebben az évben már előtérbe kerültek a személyes részvétellel, vagy hibrid módon zajló programok.

A DAB létszámát tekintve a legnagyobbak közé tartozik: a munkaszervezetekben dolgozó tagok száma közel 1400 fő, ebből 28 akadémikus és 7 külső tag, 270 az MTA doktora, 304 kandidátus és 707 Phd fokozatot szerzett fiatal kutató.

2) *Központi szervezésű kiemelt rendezvények*

a) *Közgyűlés*

A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága 2022. február 23-án tartotta meg éves közgyűlését, amelyen a régió tudományos közösségének tagjai személyesen, és a zoom online felületén vettek részt. *Freund Tamás*, az MTA elnöke videóüzenetben köszöntötte a résztvevőket. Beszámoló hangzott el az MTA DAB 2021. évi munkájáról, *Páles Zsolt*, az MTA DAB elnöke prezentálásában és a szakbizottságok munkájának összegzéséről, *Hodossy-Takács Előd*, az MTA DAB főtíkára előadásában. Az elnöki és főtíkári beszámolót a közgyűlés elfogadta.

Az ülésen díjátadások, majd a DAB Pro Scientia díjazottak tudományos előadásai következtek, ezek által a közönség képet kaphatott az előadók legmeghatározóbb tudományos eredményeiről.

A DAB Pro Scientia egyik díjazottja, *Kun Ferenc* akadémikus, a Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kar dékánja „Repedések dinamikájától katasztrófák előrejelzéséig” címmel tartott előadást: A másik díjazott *Paragh György* az MTA doktora, a Debreceni Egyetem ÁOK Belgyógyászati Intézet tanszékvezető egyetemi tanára „Primer és szekunder hyperlipoproteinaemiák jelentősége fokozott kardiovaszkuláris kockázatú betegekben” címet adta előadásának.

A közgyűlés egyéb díjakat is adományozott:

DAB Plakett: *Hajdu Lajos*, DE TTK Matematikai Intézet; *Kovács Béla*, DE MÉK Élelmiszertudományi Intézet; *Panyi György*, DE ÁOK Biofizikai és Sejtbiológiai Intézet; *Pusztai Gábor*, DE BTK Néerlandisztika Tanszék

DAB Elismerő oklevél: *Cserép Zsuzsanna*, az MTA DAB Klub közművelődés-szervezője

b) A Magyar Tudomány Ünnepe

A Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat 2022. évi központi témája „Tudomány: út a világ megismeréséhez” volt. A DAB számos tudományos előadás, konferencia, szimpózium, workshop megszervezésével szolgálja a tudomány legújabb eredményeinek népszerűsítését. Az idei Magyar Tudomány Ünnepe debreceni ünnepségének levezető elnöke *Hodossy-Takács Előd*, az MTA DAB főtítkára volt. A rendezvény személyes jelenléttel és online élő közvetítéssel volt követhető az MTA DAB YouTube csatornáján november 9-én.

Az 1996-ban alapított Észak-Alföldi Innovációs Díjakat a következő vállalkozások nyerték:

A Hajdú-Bihar Megyei Kereskedelmi és Iparkamara nyertes pályázója:

- *IDM-Systems Zrt.*: „Termelési folyamatok digitális ikerpárral és mesterséges intelligenciával támogatott validációja a hatékonyságnövelés érdekében”

Napjainkban a piaci szereplők nagy hányadára jellemző, hogy nem használják ki az ipar 4.0 digitalizációs technológiáiban, és a gépi tanulás algoritmusaiiban rejlő előnyöket. Az *IDM-Systems Zrt.* által fejlesztett megoldás lényege, hogy egy virtuális gépen, vagy felhőben futó szoftver keretrendszerben a szolgáltatást végző mérnökök fel tudják építeni egy célgép, vagy gyártósor digitális ikerpárját optimalizált folyamat mentén, majd a gépgyártó vagy termelő vállalat képes ehhez a virtuális környezethez távolról az internet segítségével kapcsolódni. A megoldás másik jelentős eredménye a mesterséges intelligencia, és azon belül is a gépi tanulás által kínált lehetőségek: a valós gépről jövő begyűjtött, rögzített és a virtuális digitális ikerpárról jövő nagy sűrűségű és mennyiségű adatok elemzése, illetve ezek összevetése, amely hatalmas potenciált jelent a termelési kockázatok csökkentése és hatékonyság növelése terén.

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Kereskedelmi és Iparkamara nyertes pályázója:

- *Greenworking Közösségi Iroda*: „GreenWorking Közösségi Iroda, ahol a fenntarthatóság és a vállalkozások támogatása kéz a kézben jár”

A GreenWorking Közösségi Iroda összefogja a szolnoki és Szolnok környéki mikro- és kisvállalkozásokat, teret ad a kapcsolódásra, programokat, rendezvényeket szervez az érdeklődési körüknek, igényeiknek megfelelően. Az iroda jó megoldás azon mikrovállalkozások számára, amelyek nem tudnak irodát fenntartani, így munkaállomás bérlésével irodai környezetben tudnak dolgozni, szükség esetén tárgyalót tudnak bérelni, és egy vállalkozói közösség tagjává válni. A fenntarthatóság nagyon fontos szempont volt az iroda kialakításában. Olyan jó gyakorlatokat mutatnak be, amelyeket minden vállalkozás be tud építeni a működésébe, a fenntarthatóság témájában előadásokat, workshopokat szerveznek. Mindezen szolgáltatások eddig nem voltak elérhetőek a megyében, így első piacra lépőként valósították meg mindezt. Eddigi működésük alapján nagy érdeklődés mutatkozik a fenntarthatósági elemek megismerése, valamint a munkaállomás és tárgyalóbérlés iránt.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kereskedelmi és Iparkamara innovációs díjazottja:

- *Cudy Future Kft.*: „A természet a mi laboratóriumunk”

A vállalkozás nyíregyházi üzemében folyamatosan fejlesztés zajlik. Tizenkét évvel ezelőtt kezdtek olyan kozmetikumokat és tisztítószerkeket gyártani, amelyekben a szintetikus illatokat illóolajokkal váltották ki. Ezáltal a termékeik kevésbé károsak az emberre, egészségünkre, sőt – számos jótékony hatásukat kihasználva – elősegítik az egészséges otthon megteremtését is. Aromaterápiás alapanyagaik nemcsak azért innovatívak, mert természetes összetevőjükkel védik a környezetet, hanem azért is, mert az ember számára különböző, kívül-belül hasznos pl. nyugtató, bőrápoló hatásokkal bírnak.

Az Atomki Szalay Sándor-díjában 2022-ben *Timár János*, az ATOMKI tudományos tanácsadója, az MTA doktora részesült. *Timár János* az Atommagkutató Intézetben folyó nagyspinű magfizikai kutatások meghatározó, vezető kutatója, a téma nemzetközi szaktekintélye.

Az MTA DAB Pro Cooperatione Díjat *Roman Ger* kapta, aki a katowicei Sziléziai Egyetem professzor emeritusa. *Roman Ger* professzor úr a 70-es évek közepe óta áll szoros kapcsolatban a Kossuth Lajos Tudományegyetem, illetve 2000-tól a Debreceni Egyetem Matematikai Intézetének kutatóival, ezen belül az Aczél János által alapított, majd Daróczy Zoltán által 30 éven keresztül irányított Függvényegyenletek és Egyenlőtlenségek kutatócsoporttal.

2022-ben az MTA DAB „A tudomány támogatásáért” Érmét ketten nyerték el: *Papp László*, Debrecen Város polgármestere és *Barta János*, a Debreceni Egyetem professzor emeritusa.

Idén először került átadásra az MTA DAB a „Tehetséggondozásért” Érem. A díjat középiskolai tanárok részére alapította az MTA DAB Elnöksége. A díjazottak legalább 10 éven át a tanulók tudományos világba való bevezetését eredményesen irányították és sikeresen felkészítették tanítványaikat országos szintű tanulmányi versenyekre, ahol a diákok kiemelkedő eredményeket értek el. A díjazottak *Muzsnay Zoltánné Murai Enikő* és *Uherkovich Zoltán* középiskolai tanárok voltak.

c) PhD szimpózium

Az MTA Debreceni Területi Bizottsága kiemelt szerepet szán a fiatal nemzedék tudományos tevékenysége felkarolásának. 2022-ben is folytattuk azt a hagyományt, hogy a Debreceni Egyetemmel, és a Debreceni Református Hittudományi Egyetemmel közösen PhD pályázatot hirdetünk. A legsikeresebb pályaművek készítői szimpóziumon is bemutatkozhattak.

33 PhD fokozatot szerzett kutató pályázata érkezett. A bíráló bizottság döntése értelmében 8 előadásra került sor. A bemutatott pályaművek:

- *Abriha-Molnár Vanda Éva*, DE Földtudományok Doktori Iskola:

A pormegkötődés mértékének becslése városi fák levelein Debrecenben

- *Fedor-Lénárt Kinga*, DE Molekuláris Sejt- és Immunbiológia Doktori Iskola:

Az elhízás kezelése a zsírszövet hőtermelő képességének fokozásával: a szöveti transzglutamináz szerepe a mitokondriumok működésében

- *Herman Petra*, DE Kémia Doktori Iskola:

Nehézfémvegyületek természetes vizekben: élőlényekre gyakorolt hatásuk és eltávolításuk szelektív szorbensekkel

- *Major Evelin*, DE Molekuláris Orvostudomány Doktori Iskola:

A smoothelin-szerű fehérje 1 szerepének vizsgálata a vázizomban hipertireózis során

- *Márton Éva*, DE Molekuláris Sejt- és Immunbiológia Doktori Iskola:

MiRNS-ek biomarkerként való alkalmazhatóságának vizsgálata a petefészekrák diagnosztikájában

- *Tomasovszky Edit*, DE Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola:

Az „éhező művész” legendája a jogász szemével – a követő jog alapvető kérdései

- *Vargáné Kovács Éva*, DE Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola:

A családi gazdaságok jövője a generációváltás szempontjából Karcag példáján keresztül

- *Veres Tünde*, DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola:

A regéci uradalom gazdaság- és társadalomtörténete a Rákóczi család birtoklásának időszakában (1646–1711)

d) Bolyai-nap Debrecenben

2022-ben ünnepelte az MTA a Bolyai Ösztöndíj fennállásának 25. évfordulóját. A fiatal, pályájuk elején álló kutatók számára ez az ösztöndíj megadja a kezdeti segítséget, az ösztönzést. A jeles alkalomból a területi bizottságok is egynapos eseményeket szerveztek a különböző tudományterületek képviselőinek a felkérésével. A Bolyai díjasok száma több mint 400 a régióban. További sok sikert kívánunk kutatómunkájukhoz!

f) Nobel-nap Debrecenben

A rendezvény 2022-ban hetedik alkalommal került megrendezésre nagy érdeklődés mellett. Az érintett tudományterületek képviselői:

- *Nagy László*, akadémikus, DE ÁOK Biokémiai és Molekuláris Biológiai Intézet:

Kik vagyunk es honnan jövünk? Azaz hogyan segíti a genomkutatás az emberiség történetének feltárását

(Orvosi-élettani Nobel-díj: Svante Pääbo)

- *Bódi Katalin*, egyetemi docens, DE BTK Magyar Irodalom-és Kultúra-tudományi Intézet:

Az önéletírás hagyományainak megújítása Annie Ernaux regényeiben

(Irodalmi Nobel díj: Annie Ernaux)

- *Pál Károly Ferenc*, tudományos főmunkatárs, ATOMKI Elméleti Fizikai Laboratórium

(Fizikai Nobel-díj: Alain Aspect, John Clauser és Anton Zeilinger)

- *Juhász László*, egyetemi docens, DE TTK Kémiai Intézet:

A tökéletes szerves kémiai reakciók nyomában: klikk-reakciók és bioortogonális kémiai átalakítások

(Kémiai Nobel-díj: Carolyn Bertozzi, Morten Meldal és K. Barry Sharpless)

- *Nádasi Levente Sándor*, egyetemi adjunktus, DE GTK Közgazdaságtan és Világgazdaságtan Intézet:

Megelőzhetjük a bankrohamokat!

(Közzgazdasági Nobel-émlékdíj: Ben Bernanke, Douglas Diamond és Philip Dybvig)

e) DAB Klub, kulturális együttműködések

2022-ben jelentősen megnövekedett az előadni, kiállítani kívánó művészek köre. Igyekeztünk ennek az igénynek eleget tenni. 12 alkalommal került sor kulturális eseményre, 13 alkalommal nyílt kiállítás. A programot a régió értelmi-ségi lakossága körében mintegy 600 főnek juttatjuk el elektronikusan.

Az MTA együttműködési szándéknyilatkozatot írt alá a Magyar Művészeti Akadémiával. Az együttműködés egyik fő célja magyar kulturális, művészeti és tudománytörténeti jelentőségű értékek megőrzése határainkon innen és túl, a kiemelkedő hazai és egyetemes magyar tudományos és művészeti eredmények megszületésének elősegítése, széles körű megismertetése, valamint a kulturális élet gazdagítása. A célok között szerepel a Magyar Művészeti Akadémia tagozatai, és az MTA önálló, társult testületeként működő Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia (SZIMA) osztályai által szervezett művészeti programok és egyéb kezdeményezések ösztönzése és támogatása. „Mindkét Akadémia tagjait, és a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagjait is egyaránt jellemzi, hogy az emberi szellem és kreativitás egyetemessége mellett azok iránt a nemzeti értékek iránt is elkötelezettek, amelyeket Széchenyi és nemzedéke Akadémiája képvisel. Akadémiáink tagsága, vezetői világosan látják az alkotó értelmiség felelősségét a világ, Európa, közvetlen térségünk és hazánk sorsáért, és nélkülözhetetlen szerepét annak alakításában” – mondta Freund Tamás, az MTA elnöke köszöntőjében. Az MTA területi bizottságokat működtet a vidéki egyetemi városok vonzáskörzetében, küldetésének az egész országra kiterjedő megvalósítása érdekében. A szándéknyilatkozat szerint ezt a kiépített infrastruktúrát és kapcsolati hálót a jövőben az MMA is igénybe veheti regionális hálózata kiépítéséhez és annak révén vidéki programjainak a szervezéséhez.

A Debreceni Egyetem Felsőszori Klubjával való együttműködés során a DAB székházban is zajlanak kiemelkedő, sok érdeklődőt vonzó események.

g) Tavaszi ünnepség

A hagyományosan év végén megtartott karácsonyi ünnepség több alkalommal elmaradt. A tavasz folyamán az idős professzorok köszöntése köré épülve került sor ünnepségre.

Hodossy-Takács Előd főtitkár úr köszöntője: *Újra együtt 2022 (DAB)*

Kedves Kollégák!

Legutóbb ebben a körben, helyesebben: körülbelül ugyanebben a körben, 2019 karácsonyára készülve voltunk együtt. Azon az estén két dologról beszéltem. Egyrészt szóba hoztam, hogy az ünnepi időszakban azt szeretjük, ha minden a helyén van, és minden úgy van, ahogy megszoktuk. Szeretjük, ha szentes-tére áll a fa, a menü olyan, mint tavaly, az asztal körül azok ülnek, akik legutóbb, mert szeretjük az állandóság erejét. Ugyanakkor a karácsonyi éjszaka mindent megváltoztató erejéről is szóltam. Pásztorokról, akik halálra rémültek, és angyalokról, akik soha nem jönnek véletlenül, vagy tévedésből: az angyal

csak akkor jelenik meg, ha küldi az Úr. 2019-ben a karácsonyi ünnepegyünkön állandóságról és változásról volt szó – ennek aktualitást az Akadémia életét sok szempontból átíró új jogi környezet adott. Emlékezzünk: 2019-ben ez nyugtalanította a tudományos közéletet.

Akkor sem én, sem más nem gondolta, hogy néhány hónap múlva minden megváltozik, és problémáink új dimenzióba kerülnek. 2019 karácsonyán még azt gondoltuk, az ünnepek mindig ugyanúgy telnek, és nem merült fel bennünk, hogy pár hónap múlva, 2020 húsvétján még Ferenc pápa is magányosan fog ünnepelni. A mai alkalomra készülve visszaneztem a 2020. áprilisi felvételeket: a hátborzongatóan üres Szent Péter teret, melyen magányosan átvág az idős főpap, és az ürességtől kongó Bazilikát, melybe a misét bemutató néhány fős csoporton kívül egy lélek sem léphetett. És 2020 karácsonyán nem találkoztunk. 2021-ben sem. Most pótoljuk, amit lehet, azokkal, akikkel lehet.

Megtépzott minket ez a két esztendő? Emberéletben és fáradságban igen. Küzdöttünk, tanultunk és tanítottunk, talpon maradtunk. Engedjétek meg, hogy akárcsak legutóbb, most is két szempontot hozzak szóba.

Az elsőt csak röviden: azt hiszem, az elmúlt két évre, minden nehézség ellenére is a tudomány és az innovatív képességek különleges sikereként fog visszatekinteni az utókor. Nemcsak az oltásra gondolok, bár korábbi nemzedékek valószínűleg csak mosolyogva csóválták volna fejüket arra a naiv gondolatra, hogy egy pandémia kezdete után egy évvel sorba lehet állni a vakcináért; hanem arra a kreativitásra is, ahogy minden szereplő elindult saját területén új utakat, kommunikációs csatornákat, oktatási és kutatási lehetőségeket keresni. Erről jegyzem meg: a közeljövőben mérleget kell vonnunk ezen a téren, őszintén remélem, hogy az online világ a tudományművelésben és a felsőoktatásban is a megfelelő helyre kerül, és sem nagyobb, sem kisebb teret nem adunk neki, mint amekkorát szükséges. Ennek átgondolása még előttünk áll.

A második szempont ennél fontosabb. Az elmúlt két év nagy leckéje volt, hogy életünk megszokott, állandónak gondolt keretei bizony sérülékenyek. Sokat tanultunk, a tudomány sok győzelmet aratott, de ettől még nem biztos, hogy az emberiség mindig nyeresre áll. Ez meghökkentő volt a haladásba vetett feltétlen hit büvöletében élő nyugati embernek, sőt: talán nem meghökkentő, hanem egyenesen kétségbeejtő. Én teológus vagyok, és néhány alapvető biblikus igazság alapján szemlélem mindazt, ami körülöttem zajlik. A Szentírásban teljesen egyértelmű, hogy az élet nem csupán bővelkedésből és gyarapodásból áll – vannak szűk esztendők is, ahogy erre már Mózes első könyve megtanít. Azt hittük, ma ez az ősi igazság már nem érvényes. Tévedtünk. Azt is hittük, hogy a holnap szükségszerűen könnyebb kell, hogy legyen a mánál, és pláne a tegnapi. Pedig a Prédikátor könyve világosan szólal meg, az élet nem a gyarapodásról, hanem magáról az életről, annak keretek közé szorított valóságáról szól. Idézem:

„Mindennek megszabott ideje van, megvan az ideje minden dolognak az ég alatt. Megvan az ideje a születésnek, és megvan az ideje a meghalásnak. Megvan az ideje az ültetésnek, és megvan az ideje az ültetvény kitépésének. Megvan az ideje az ölésnek, és megvan az ideje a gyógyításnak. Megvan az ideje a rombolásnak, és megvan az ideje az építésnek. Megvan az ideje a sírásnak, és megvan az ideje a nevetésnek. Megvan az ideje a gyásznak, és megvan az ideje a táncnak. Megvan az ideje a kövek szétszórásának, és megvan az ideje a kövek összerakásának. Megvan az ideje az ölelésnek, és megvan az ideje az öleléstől való tartózkodásnak. Megvan az ideje a megkeresésnek, és megvan az ideje az elvesztésnek. Megvan az ideje a megőrzésnek, és megvan az ideje az eldobásnak. Megvan az ideje az eltépésnek, és megvan az ideje a megvarrásnak. Megvan az ideje a hallgatásnak, és megvan az ideje a beszédnek. Megvan az ideje a szeretetnek, és megvan az ideje a gyűlöletnek. Megvan az ideje a háborúnak, és megvan az ideje a békének.” (Préd 3,1-8)

Kicsit hátborzongató sorok, mennyire mást jelent az öleléstől való tartózkodás a „társadalmi távolságtartás” (social distancing) korában, mint máskor! Háborúról és békéről most nem is szólok. A prédikátor nem örvendez ezen a világhépen – egyszerűen tudja, milyen az ember. Ezért mondja, hogy még a tépésnek és a gyűlöletnek is megvan az ideje. De vegyük észre: nem helyesli mindezt! Tudja, hogy ez van – ilyen a világ, mi tettük ilyenné. De nem akarom hosszan interpretálni a héber költészetnek ezt a gyöngyszemét; nekünk elég a felismerés: mindennek megvan a maga ideje. Legyen ez a mai esténk központi gondolata. Most az egymásnak örülés ideje van itt. Isten hozott mindnyájatokat; megtartott életünkért hálaadással köszöntök minden megjelentet a DAB elnöksége nevében!

3) *Szak- és munkabizottságok áttekintése*

A DAB életét alapvetően a szak- és munkabizottságokban zajló munka határozza meg. Ami ezen kívül van, a székház és annak fenntartása, az adminisztráció, az elnökség: mindennek egyetlen légi jogosultságát a szakmai munka támogatása jelenti. A szakbizottságok elmúlt évi jelentéseinek áttekintése során nyilvánvalóvá vált, hogy régióink kutatói mindent megtettek a pandémia utáni újrarendezés érdekében. Folytatták munkájukat, publikáltak, sokan szakmai elismerésekben részesültek, tudományos fokozatokat szereztek. Tevékenységüket a szokott rend szerint elkészített beszámolóikban foglalták össze, ezeket az egyes szakbizottságok vezetői tanácsülés keretében mutatták be.

Az alábbiakban a szakbizottságok néhány meghatározó tevékenységét emlíjtük, melyek reményeink szerint alkalmasak annak érzékeltetésére, hogy a Debrecenben és környékén élő és alkotó kutatók eredményeit ma is érdemes számon tartani.

Az *Agrártudományi Szakbizottság* a tudomány és a gyakorlat kapcsolatának fejlesztését, a publikációs aktivitás bővítését tűzte ki célul. Ennek alapján erősítették kapcsolataikat a régió jelentős mezőgazdasági és élelmiszeripari vállalataival. A szakbizottság (partnerekkel) mintegy két tucat rendezvényt szervezett meg. Kiemelendő ezek közül a 29. Búzatánácskozás és a 25. Kukorica-, Napraforgó- és Szójatanácskozás. A szakbizottság tagjai közül többen részesültek rangos elismerésben, közülük kiemeljük *Nagy János* professzor emeritust, aki az Év Agrárszakembere Életmű díj elismerését nyerte el.

A *Biológiai és Környezettudományi Szakbizottság* kiemelt célként határozta meg az utánpótlás nevelését, a fiatal kutatók tudományos életbe való bevonását. Ezt a célt szolgálta a hagyományos Kutatók Éjszakája rendezvény mellett a Rising Stars 2022 – Tehetséges Fiatal Biológusok bemutatkozása című konferencia is. A szakbizottság tagjai elnyertek hazai, nemzetközi, ill. GINOP pályázatokat is. A szakbizottsághoz tartozó kutatók közül *Szöllősi János* az MTA rendes tagja lett.

A *Bölcséleti, Művészet- és Vallástudományi Szakbizottság* keretén belül egy kiemelkedő filozófiai (tisztelegés Saul Kripke előtt), és egy teológiai konferenciát mindenképp meg kell említeni. A szakbizottság egyik fontos rendezvénye a Magyar református templomok az Amerikai Egyesült Államokban című könyv bemutatója volt. A Művészettudományi Munkabizottság komoly eredményeket ért el a Debreceni Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeivel fenntartott együttműködésnek köszönhetően (három kiállítás és két konferencia). A Magyar Művészeti Akadémiával most kialakítás alatt álló szervezeti együttműködés a jövőben reményeink szerint segíteni fogja a munkacsoportok fejlődését.

A *Földtudományi Szakbizottság* több konferenciát és előadást szervezett, ezek közül kiemelendő a 13. Térinformatikai Konferencia és Szakkiállítás, valamint a 9. Magyar Tájökológiai Konferencia. A Meteorológiai Munkabizottság terepbejárást szervezett több helyszínre, ezek között szerepelt az Országos Meteorológiai Szolgálat Obszervatóriuma és a Bruck an der Leitha-i szélerőműpark is.

Az *Irodalom-, Nyelv-, Kommunikáció- és Médiatudományi Szakbizottság* programjai közül kiemelendő a Fiatal Irodalmárok és Kultúrakutatók Fóruma. Az Irodalomtudományi Munkabizottság két könyvbemutatót tartott. A Nyelvtudományi Munkabizottság a rendezvények jobb elérhetősége érdekében létrehozta a munkabizottság közösségi-média oldalát és egy YouTube-csatornát is.

A *Jogi és Közgazdaságtudományi Szakbizottság* online és jelenléti rendezvényeket szervezett. Kerekasztal-beszélgetés formájában megrendezésre kerülő eseményeik továbbra is nagy népszerűségnek örvendtek.

A *Kémiai Szakbizottság* Polimerkémiai Munkabizottságának tagjai részt vettek több konferencián, ill. a 28. Nemzetközi Vegyészkonferencia megszerve-

zésében. A Szervetlen és Analitikai Kémiai Munkabizottság tagjainak szervezésében került sor az 55. Komplexkémiai Kollokviumra.

A *Matematikai, Fizikai és Informatikai Szakbizottság* konferenciákat, előadöléseket és workshopokat egyaránt szervezett. Ezek között kiemelhető a Székelyhidi 70 workshop. A Magyar Tudomány Ünnepe rendezvényein tartott előadásaikból több a Debreceni Szemlében került publikálásra. Az Informatikai Munkabizottsághoz tartozó kutatók többek között önzetű járművek, és az informatikai biztonság területén elért eredményekről adtak számot. A munkabizottság aktívan részt vett a tudománynépszerűsítő rendezvényeken is: adattudományi nyári tábort és egyetemi felkészítő tábort szerveztek, ill. a Kutatók Éjszakáján is programokat biztosítottak középiskolásoknak. Több, a szakbizottsághoz tartozó kutató részesült elismerésben az elműlt évben.

A *Műszaki Szakbizottság* számos regionális szakmai rendezvényről számolt be, ezek egy része nem Debrecenhez, hanem Nyíregyházához, illetve Szolnokhoz köthető – a szakbizottság tevékenysége tehát lefedte mindhárom vonzaskörünkbe tartozó megyét. Két kiemelt programot a középiskolások megszólítása érdekében valósítottak meg.

A *Nevelés- és Művelődéstudományi és Pszichológiai Szakbizottság* kiemelt célkitűzése volt a köznevelés és felsőoktatás elemzése. Számos rendezvényt valósítottak meg hibrid és jelenléti formában, ezek közül kiemelendő a Sport and Social Responsibility: Science and Practice in Times of Crisis c. rendezvény és a Durkó Mátyás Emlékkonferencia..

Az *Orvostudományi Szakbizottság* változatlanul a legnagyobb és legkiterjedtebb szakbizottságunk. A munkabizottságok a korábbi évek tapasztalatait, és az online tér lehetőségeit kihasználva sokszor hibrid formában érték el az érdeklődőket. A szakbizottsághoz is köthető, társrendezőkkel megvalósított 32 nagyobb tudományos rendezvény hazai és nemzetközi előadók bevonásával zajlott. A Magyar Gyermeknőgyógyász Társaság XLI. kongresszusának kiemelt témája volt a méhnyakrák prevenciója, a rendezvényt az országos korosztályos HPV védőoltás kampány egyik fő eseményeként nagy médiaérdeklődés övezte. Ezen kívül is számos kiemelkedő rendezvény kapcsolódik a szakbizottságban aktív kutatókhoz (28. Debreceni Kardiológiai Napok; Magyar Sebész Társaság Kísérletes Sebészeti Szekció 29. Kongresszusa stb.).

A *Társadalom- és Történettudományi Szakbizottság* kiemelt feladatként kezelte a fiatal kutatók támogatását, és a határon túli felsőoktatási intézményekkel való kapcsolattartást. Kiss András kolozsvári levéltáros születésének 100. évfordulóján, tiszteletére emléknapot szenteltek, ezen kívül is számos szakmai konferencián tartottak előadást a szakbizottsághoz tartozó kutatók.

A *Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Szakbizottság* igyekezett összefogni a térség életében meghatározó szakembereket, több tudományág mutathatta be színes és szerteágazó tevékenységét szakmai fórumokon. A szakbizottság céljai között

szerepelt a középiskolások megszólítása, ezért sikerként könyvelhető el a Kutatók Éjszakáján való magas részvételi szám a Debreceni Egyetem Szolnoki Campusán.

A *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szakbizottság* összefoglalója alapján a szakbizottság tevékenységében a helyi kapcsolatok elevenen tartása volt fontos szempont (megyei kórházakkal, gazdasági szervezetekkel).

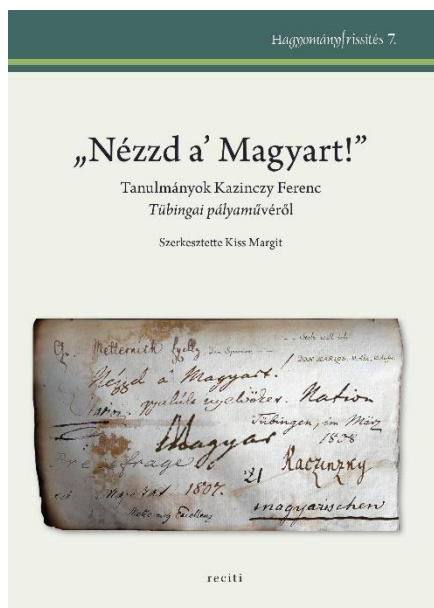
Összegzés

Az MTA TABT DABT továbbra is aktív szerepet kíván vállalni tudományos előadások szervezésében és lebonyolításában, a megváltozott kapcsolattartási formákhoz gyorsan reagálva. Ennek jegyében keresi a kapcsolódási pontokat a régió oktatási intézményeivel, vállalataival, tudományos eredmények továbbításában partner szervezetekkel.

Szeretnénk köszönetünket kifejezni az MTA elnökének a területi bizottságoknak nyújtott, rendezvényszervezésre fordítható támogatásért, melynek értéke növekvő tendenciát mutat. Debrecenben ezt túlnyomó részt a PhD fokozatot szerzett kiváló fiatal munkatársak díjazására, kiadványtámogatásra és az új hagyományt teremtő tavaszi ünnepségre használtuk fel 2022-ben.

KÖNYVSZEMLE

„Nézd a’ Magyar!”: Tanulmányok Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművéről, szerk. Kiss Margit, Bp., reciti, 2022.



A Hazai Tudósítások 1808. május 4-i számában jelent meg annak a pályázatnak a magyar fordítása, amely az alábbi kérdésekre várt választ: „Mennyiben lehetséges, tanácsos, és a Magyar Országban, ’s vele öszvekaptsólt Tartományokban lakó külömbféle Nemzeteknek javokkal és szabadságaikkal megegyeztethető, a’ Magyar Nyelvet egyedül magát Hivatalbeli nyelv tenni a’ köz Tiszt-ségeekben, az Igazság kiszolgáltatásában, és a’ Tanításban? El vagyon é a’ Nyelv erre, úgy készülve, a’ mint elkerülhetetlen szükséges? Micsoda hasznok, vagy micsoda károk származhatnának ebből polgári, kereskedő, és tudománybéli tekintetben?”¹A tübingeni Cotta könyvkiadó által

1808 márciusában kiírt pályatétel azt a kérdéskört kívánta körüljárni, hogy lehetséges-e a magyar nyelvet hivatalossá tenni Magyarországon, ennek milyen előnyei, illetve milyen hátrányai lehetnek a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, az oktatásban, vagy a tudományos életben. Huszonegy pályázó, köztük Kazinczy Ferenc is beküldte német nyelvű pályázatát, eredmény persze sohasem született, azon okokból, amelyek háttérét a későbbi kutatás feltárta. Kazinczy tervezte a dolgot publikálását, életében erre mégsem került sor, csupán részletek jelentek meg a munkából. A Toldy Ferentől induló Ajkay Alinka 2018-ban megjelent, a *Tübingai pályaművet* minden korábbi munkánál részletesebben elemző kötetéig² terjedő kutatástörténet azt teszi láthatóvá, hogy Kazinczy pályairása változó intenzitással ugyan, de állandóan benne van a szakmai köztudatban, foglalkoztatja a kutatókat, új és új kérdésfeltevésekre, megközelítési irányokra ösztönzi őket. Külön hangsúlyozandó a kutatás- és kézirat-történet debreceni vonatkozása, hiszen a múlt század hetvenes éveiben épp a Déri Múzeumban őrzött Papszász-hagyatékából került elő a pályamunka egyik kézírata. Az autográfot Pósa Ágnes fedezte fel és ismertette a Déri Múzeum évkönyvében.³

Jelen kiadvánnyal újabb állomáshoz érkezett a kutatás. Mint a Hagyományfrissítés kötetek mindegyike, úgy a „*Nézzd a' Magyar!*”: *Tanulmányok Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművéről* című gyűjtemény is egy konferencián alapszik, amelynek előadói 2021. november 30-án, három szekcióban közelítettek Kazinczy értekezésének és annak tágabb kontextusának egy-egy aspektusához. A konferencián elhangzott előadások és az elkészült tanulmánykötet között majdnem teljes az átfedés, az előadások közül csupán egy nem került be a kiadványba. A tanulmánygyűjtemény széles spektrumot fog át: a tizenegy írás a pályamunkát nyelvi, irodalomtörténeti és -elméleti, filológiai, jog-, politika-, eszme- és társadalomtörténeti szempontokat egyaránt mozgósítva vizsgálja. Az interdiszciplináris jelleg a kötet szemléleti-módszertani heterogenitásában válik megragadhatóvá, ez azonban olyan produktív hozzájárulásként tekinthető, amely az eddigieknél is specifikusabban, árnyaltabban tud magyarázatot adni a *Tübingai pályamű*vel kapcsolatos kérdésekre. Olyan kérdésekre, amelyeket ezidáig eltérő perspektívából vizsgáltak, vagy el sem jutottak a megfogalmazásukig.

Az első blokkot alkotó tanulmányok nem a dolgozat szoros olvasására törekednek, sokkal inkább a munka szemléleti-jogi-nyelvi-közéleti kontextusának kiépítésében érdekeltek. Szijártó M. István meggyőző részletességgel mutatja be,

hogyan a korabeli magyar rendiség, főként Montesquieu hatására miként kezdi alkotmányosként újradefiniálni a politikai diskurzus középpontjában álló, számára kulcsfontosságú kérdéseket, a kortársak körében sem teljesen egyértelmű ún. „sarkalatos törvényeket”: vagyis a nemesi kiváltságokat.

Daniela Haarmann a bécsi udvar nyelvpolitikája felől közelít a *Tübingai pályamű*hez, azt vizsgálva, miként jelennek meg ennek hatásai Kazinczy munkájában, milyen alapállást foglal el Kazinczy a perdöntő kérdésben: melyik legyen a Magyar Királyságban a nemzeti nyelv. Daniela Haarmann a latin nyelv státuszát övező ellentmondásból indul ki: mivel a latint nem mindenki beszélte a birodalomban, a közügyekhez való hozzáférést korlátozta volna az államnyelvvé emelése. Ezt Kazinczy is szóvá teszi munkájában, hangsúlyozván, hogy az ún. „holt” nyelv nem tarthat számot a nemzeti nyelv státuszára, sőt, az alacsonyabb társadalmi szinten élő rétegek szempontjából egyenesen alkalmatlan arra: „a' mi azon nyelven hirdettetik-ki a' népnek, a' nép' masszája előtt értetlen' marad; – minthogy a' szükséges ismereteknek elterjedését nem csak elő nem segíli, hanem azt egyenesen gátolja”. (27.) Kazinczy ezen véleménye voltaképp megerősíti azt a vélekedést, amelyet a bécsi udvar oszt a latin nyelvvel kapcsolatban, leginkább II. József idejében. Csak hogy a bécsi udvar reálpolitikai célokat szem előtt tartva a latin helyébe a német nyelvet tette hivatalossá,

amely ugyancsak ellenállást szült, leginkább Bécs központosítási törekvésével szemben. Kazinczy érvelésében a Magyar Királyság etnikai összetételéből kiindulva kvantitatív szempontból bírálja a németet, mint az ország egyik lehetséges nemzeti nyelvét, valamint arra is rámutat, hogy a németnek mint a közigazgatás nyelvének nincs hagyománya Magyarországon. Mindezen érveket számba véve Kazinczy számára csak a magyar képzhető el nemzeti nyelvként, a *Tübingai pályamű* nagy részében pedig ezt az álláspontot igyekszik kifejteni, noha nem hagyja figyelmen kívül azt sem, hogy a Magyar Királyság területén a lakosság többsége nem magyar anyanyelvű. Daniela Haarmann írása tehát a pályamű nyelvpolitikai kontextusát és az aktuális nyelvpolitikával való kapcsolatát boncolgatja, miközben rámutat, hogy az elvi hasonlóságok ellenére Kazinczy a bécsi udvartól eltérő végkövetkeztetésre jut a nemzeti nyelv tárgyában.

Szorosan kapcsolódik Daniela Haarmann tanulmányához – némi átfedést is mutatva azzal – Nagy Noémi írása, amely a magyar államnyelvvé válásának hosszú – ellentmondásoktól sem mentes – útját, következményeit, a nyelvhasználat és a közjogi önállóság kapcsolatát állítja fókuszba. Amint a szerző exponálja, a magyar nyelv elfogadása korántsem tekinthető egységesnek a korszakban, sőt, sok helyen – különösen oktatási intézményekben – továbbra is ragaszkodtak a latin kizárólagos használatához. Ez pedig azt a sajátos

viszonyt teszi láthatóvá, amivel a kortársak szembesültek: a nemzetiségek nyelvi-nemzeti szuverenitási törekvései felől nézve a magyar nyelv hivatalossá tétele ugyanolyan ellenszenves döntésnek minősült, mint a magyarok szemében a bécsi udvar elnémetesítő stratégiái. A történelmi események fényében ma már világos, hogy ennek a helyzetnek a megoldatlansága milyen tragikus következményekkel járt évtizedekkel később. A nemzetiségeknek nyelvhasználati szabadságot biztosító határozatot csak az 1848-49-es szabadságharc végóráiban fogadták el, gyakorlati jelentősége tehát már nem mutatkozhatott meg.

A Nagy Noémi által csak nagy vonalakban felvázolt magyarosítási törekvéseket Völgyesi Orsolya dolgozata emeli középpontba: annak a folyamatnak az összefüggéseibe tekint be, amely a magyar államnyelvvé válását előzte meg, felhívva a figyelmet arra, hogy az átrendezés korántsem volt gördülékeny, a vegyes etnikumú, vagy a magyar kisebbségű vármegyék esetében a magyar nyelv kizárólagossá tétele problémáktól volt terhes. Az érvek közt rendre feltűnik a relatív többségre, azaz a magyar etnikumra való hivatkozás, mintegy evidenciaként tételezve, hogy kinek kell alkalmazkodnia a másikhoz, csakhogy a gyors magyarosítási törekvések a nemzetiségekre nézve az asszimiláció, az erőszakos elmagyarosítás veszélyét hordozták. A magyarosító nyelvi intézkedések túlkapasait még egy névtelenül megjelent röpirat is élesen

kritizálta, nem kis vitát generálva ezzel a vármegyei követek között, amely így a vélemény- és sajtószabadság körül bontakozott ki. Nagy Noémi és Völgyesi Orsolya tanulmánya együttesen a *Tübingai pályamű*nek a magyar mint a többség nyelvének államnyelvvé emelése melletti érvelését bontja ki és kontextualizálja a 19. század első felének közéleti-politikai viszonyainak és nyelvi-nemzeti törekvéseinek közegeiben, a köz- és a magánélet terepén téve mérlegre azokat az argumentumokat, amelyeket Kazinczy 1808 tájékán még csak hipotetikusan tudott elgondolni.

Szilágyi Márton a *Fogságom naplójával* veti össze Kazinczy értekezését, a szövegegyezések alapján mutatva fel a pályáírás irodalomtörténeti érveinek személyes vonatkozásait. A szerző vizsgálódásából kiderül, hogy a magyar nyelv melletti állásfoglalás Kazinczynál messzeemenően összekapcsolódott a személyes írói praxissal, az szubjektív benyomásoktól, tapasztalatoktól volt vezérelt; az őt megelőző időszakot tehát a saját munkásságának előtörténeteként tárgyalta. A dolgozat azokra a kapcsolódási pontokra is reflektál, amelyek Kazinczy és a korabeli ún. „irodalomtörténetek”, a *historia litteraria*-k között, a jelentős szemléleti-módszertani különbségek ellenére is relevánsak. Szilágyi Márton végkövetkeztetésében a korai irodalomtörténeti munkák szubjektív jellegű korszakképzési mechanizmusaira, erős alanyi érdekltségére hívja fel a figyelmet, azaz ezekben a

munkákban – így a *Tübingai pályamű*ben is – „az összefoglalás szerzője egy olyan történet elmondására vállalkozik, amelynek ő maga is részese.” (90.) Ugyancsak a pályamű irodalomtörténeti érveit elemzi Hegedüs Béla tanulmánya, azon sajátosságából kiindulva, miszerint Kazinczy a magyar nyelv használata mellett döntően irodalmi és irodalomtörténeti példákat hoz fel. Hegedüs azt az egyébként triviálisnak tűnő, ugyanakkor elemi kérdést is felteszi, hogy a pályamunka vizsgálatakor egyáltalán melyik szövegváltozatot vesszük alapul, melyik nyelvű szöveg alapján vonunk le következtetéseket. Noha evidencia, hogy szövegváltozatok egymáshoz való viszonyának filológiai kérdését a készülő kritikai kiadás feladata megválaszolni, ez a probléma rendre felmerül a kutatástörténetben, így a jelen kötetben is. Hegedüs nyelvelméleti szempontokat is érvényesítő dolgozata Kazinczy irodalomtörténeti érvrendszerét a nyelv történeti, jogi, teológiai vonatkozásai felől közelíti meg.

Tóth Orsolya a pályamű narratív mintáinak nyomába ered, amelyek alapján Kazinczy számára az 1770-es évek alkotói, csoportosulásai kiemelt jelentőségre tettek szert. Eszerint Kazinczy „a klasszikus antikvitas és a korabeli Európa történelmi-kulturális mozgásfolyamatában igyekszik meghatározni a magyar irodalom helyzetét [...], a német kulturális folyamatokkal próbált szinkronba kerülni”, (113–115.) a német nyelv és irodalom fejlődéstörténete

ugyanis mintaként szolgálhat a felzárkózni kívánó magyar nyelv és irodalom számára. Tóth Orsolya részletesen kifejti, hogy a Kazinczy által felrajzolt „gyönyörű új hajnalt” egy olyan határhelyzet, átmenet előzte meg, amely heterogén történetelemeket sűrít magába.

Kiss Margit interdiszciplináris szemléletű dolgozata a *Tübingai pályamű* filológiájába, a szövegváltozatokat, az alakulástörténetet, a szerzőségeit érintő problémákba enged bepillantást az akadémiai kézirat vizsgálatán keresztül, és akár a majdani kritikai kiadás jegyzetapparátusának előzményeként is felfogható. A tanulmány a pályamunka kéziratának egybevetését és összehasonlító elemzését, az irodalomtörténeti háttér rekonstruálását, valamint a nyelvészeti vizsgálatok elvégzését tűzi ki célul, ugyanis – amit a kutatás rendre hangsúlyoz – nem hagyható figyelmen kívül a német és a magyar nyelvű változatok összevetése, mint hogy a szövegforrások eltérő szövegállapotokat őriznek. Sőt, az is kérdésként vetődik fel, hogy eredetileg a dolgozat melyik nyelven készült. Az irodalomtörténeti háttér értelemszerűen a levelezésen keresztül, míg a bilingvis kézirat már részletes textológiai-filológiai apparátus keretében kerül leírásra. Rendkívül izgalmas az az alapos grafológiai áttekintés, amelyen keresztül látni lehet a különböző kézírások, Kazinczy és az idegen kéz írta szövegrészek egymáshoz való viszonyát. Ezt lexikológiai és grammatikai, a szókészletet és a nyelvhasználatot érintő

elemzés egészíti ki. Mindezek alapján Kiss Margit arra az óvatos következtetésre jut, hogy az idegen kéztől származó szövegrészek vélhetően Kazinczy Gábortól származhatnak, nem zárja azonban ki azt a lehetőséget sem, hogy a későbbiekben más összefüggésekre derülhet fény.

Onder Csaba a pályamunka Kölcsey-féle kézirat másolatával foglalkozik, amelyet a tanulmány mellékletében szöveghű átiratban közöl. A szöveg voltaképp kivonat az eredeti műből, jegyzetanyag abból a részből, amelyik a magyar nyelv fejlettségéről értekezik. Amint Onder Csaba elemzésében rámutat, Kölcseyt a szóképzésekre és szómagyarázatokra vonatkozó rész érdekelte, hiszen ezek az összefüggéseket a neológia védelmében megkezdett tudományos kutatásaiba tudta beilleszteni. A jegyzetanyag elkészültéből Onder Csaba Kölcsey nyelvfelfogására és annak formálódására vonatkozó következtetéseket von le.

Ajkay Alinka kötetzáró írása a beküldött pályázatoknak a nyomába ered, noha az köztudomású, hogy ezek nagy része a 20. században megsemmisült, csak a dokumentumegyüttest még egyben látó Heinrich Gusztáv 1916-os listája áll a kutatók rendelkezésére. A lista szerint a pályázatra huszonegy munkát küldtek be, Ajkay Alinka Heinrich adatai és saját kutatási eredményei alapján ismerteti a vonatkozó szerzőket, jóllehet sok esetben még a konkrét azonosítás is problematikus. Különösen érdekes a két kis-honti pályázó, Holko Mátyás és Fejes János által

alapított „társaság” története: a kezdeményezésükre 1808-ban alakult, többnyire a környék evangélikus lelkészeiből álló irodalmi-tudományos társaság működése éves felolvasások, soknyelvű (főként latin, magyar és szlovák) kiadványok megjelentetése körül összpontosult. Munkásságuk, Holko nyelvkérdéssel kapcsolatos cikkének kontextusba vonásával a hungarus-államközösség elvének továbbélését szemlélteti.

Végigtekintve a kötet tanulmányain egyértelművé válik, hogy a dolgozatok Kazinczy pályáírásának összefüggéseit vizsgálva újabb adalékokkal gazdagítják a munkával kapcsolatos eddigi tudásunkat, vagy árnyalják a meggyökeresedett szakirodalmi tételeket, miközben egyik írás sem kendőzi el, hogy számos kérdés továbbra is megválaszolatlan. Csak bízni tudunk benne, hogy a jelen kiadvány nem a lezárását jelenti a *Tübingai pályaműre* irányuló kutatói érdeklődésnek, hanem épp ellenkezőleg: további kérdésfeltevésekre ösztönzi a szakmát. Ehhez további impulzust adhatnak a textológiai-filológiai eredmények. Készül ugyanis a pályamű kritikai kiadása: Kazinczy pályáírása az életműsorozat *Értekezések* részlegét alkotó három kötet egyikében fog megjelenni:

a *Tanulmányok és cikkek* (s. a. r. Bódi Katalin), valamint az *Előszavak és beszédek* (s. a. r. Tóth Orsolya) után a *Nyelv és Literatura* címet viselő tematikus jellegű kiadvány lesz az, amelyik a genetikus elvet követve adja közre a *Tübingai pályamű* szövegforrásait, a jelen kötetet is szerkesztő Kiss Margit sajtó alá rendezésében. Reményeink szerint a kritikai kiadás – a jelen tanulmánygyűjtemény figyelemre méltó tanulmányait is hasznosítva – újabb motivációt ad Kazinczy pályáírásának interdiszciplináris szemléletű vizsgálatához.

¹Hazai Tudósítások, I/36. szám, 1808. május 4., 287.

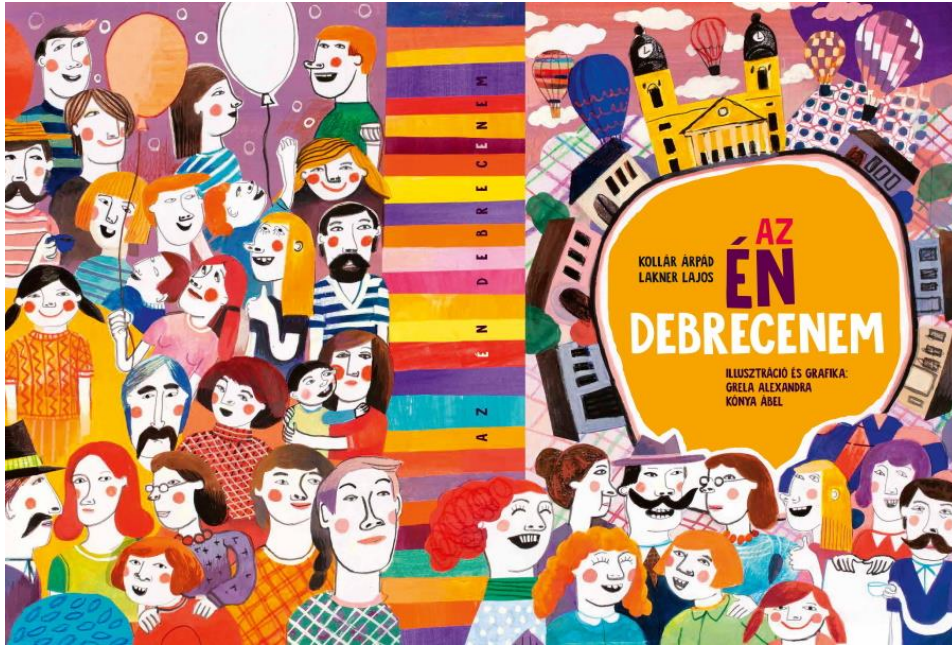
²Ajkay Alinka, „Inkább magyarul”: *Az 1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye*, Bp., Universitas, 2018.

³Pósa Ágnes, *Kazinczy Tübingiai pályaművének autográf kézírata a Papszázahagyatékban = A Debreceni Déri Múzeum évkönyve*, 1977, szerk. Dankó Imre, Debrecen, Déri Múzeum, 1978, 501–507.

Béres Norbert
egyetemi tanársegéd
Debreceni Egyetem

Az én Debrecenem

Szerzők: Kollár Árpád, Lakner Lajos;
 illusztrálta: Grela Alexandra és Kónya Ábel
 Méliusz Juhász Péter Könyvtár; Debrecen, 2022



A Méliusz Juhász Péter Könyvtár kiadásában¹ jelent meg és illeszkedik a Debrecent bemutató könyvek sorába egy 2023 februárjában megjelent kötet, melynek a címe *Az én Debrecenem*. Az újdonsága pedig az, hogy ez a nagyalakú, színes, figyelemfelkeltő interaktív könyv gyerekeknek szól.

A kötet felépítése összetett, erre már a címlapon megjelölt két szerző Kollár Árpád, Lakner Lajos és a két illusztrátor Grela Alexandra és Kónya Ábel neve is utal.

Kollár Árpád magyar költő, műfordító, irodalomszervező. 2011-től a Fiala Írók Szövetségének, 2012-

től pedig a Magyar Irodalmi Szerzői Jogvédő és Jogkezelő Egyesület elnöke. 2011-től a Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat-kiadás Kollégiumának kurátora, illetve 2012-től a Tiszatáj Online folyóirat irodalmi rovatának szerkesztője. Bár Szegeden él, mégis szívén viseli a cívis város kultúrájának ápolását is. Eddig is számos művet címzett a fiatalsághoz, mivel a jövőt úgy formálhatjuk, ha az ifjúságot nyitottá tesszük a kultúra és a hazaszeretet befogadására. Erre utal a 2021-ben megjelent *Félbevágott március* című kötet is, mely egy komoly témát – az 1848. már-

cius 15-ei forradalmat – tesz hozzáférhetővé, könnyen érthetővé az óvodás és kisiskolás korosztály számára. Az illusztrálás ebben az esetben is Grela Alexandra keze munkáját dicséri.

Az én Debrecenem című könyv, tehát beleillik ebbe az egyedi formavilágba. Ebben a kötetben Kollár Árpádhoz köthető 13 vers, melyek Debrecen történelméről, jelképeiről, hagyományairól szólnak. Minden röviden, közérthető formában van megfogalmazva, hogy az óvodások, kisiskolások érdeklődését elnyerjék és fenntartsák.

Lakner Lajos a Debreceni Egyetem Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola oktatója, a Déri Múzeum tudományos igazgatóhelyettese. Kutatási területei közé tartozik Debrecen és a magyar irodalom, az irodalmi és társadalmi kultúszok, a múzeumtörténet, a magyar kulturális örökség és a történeti muzeológia. A kötetben 28 információgazdag, érdekes rövid összefoglaló írójaként ismerhetjük meg. A történetek összekapcsolják a cívis város múltját a jelen olvasói tapasztalataival. Az oldalakon játékos kiszólások, kérdések, utasítások is olvashatóak, melyek által interaktívvá, élménydússá válik a könyv befogadása a gyermekek számára. A szövegek stílusa összetett, mivel sok adat, tény van belesűrítve a pár sorba, szavai közérthetőek, de nem kerülnek ki az adott témához kapcsolódó szakszavakat sem (fűvészkert; bognár; céhláda stb.).

Az informatív szövegek könnyebb megértését támogatják Grela Alexandra élénk, dinamikus, színes életképei. Ő napjaink egyik legkiválóbb illusztrátora, 2019-ben a Budapesti Illusztrációs Fesztivál fődíjasa volt, 2021-ben pedig Az év illusztrátora címet és az MMA Alkotói Ösztöndíját nyerte el. 2022-ben felkerült az International Board On Books For Young People listájára, a világ legjobb gyerekönyv illusztrátorai közé. Ugyanebben az évben Debrecen városa Csokonai-díjat adományozott Grela Alexandrának a kulturális élet, valamint a művészetek terén kimagasló alkotó tevékenységéért.

A könyv elkészítésének ötlete a lengyel születésű művésznőhöz köthető, ugyanis a lengyel nagyvárosok (pl. Krakó¹, Poznań², Varsó) közül már többről is készült hasonló, kisgyermekeknek szóló informatív lokálpatrióta olvasmány, sőt kifestőkönyv is. Debrecen városára pedig azért esett a választása, mert 2005 óta él itt a családjával, valamint 2008 óta a Medgyessy Ferenc Gimnázium, Művészeti Szakgimnázium és Technikum oktatója.

A könyvterv és a nyomdai előkészítés Kónya Ábel nevéhez köthető, aki egy nemzetközileg elismert debreceni születésű kurátor, művész, grafikus, tervező és tanár. 2016-2017 a Déri Múzeum igazgatóhelyettese, 2016-2018 a MODEM Modern és Kortárs Művészeti Központ főkurátora, illetve 2019-től a Mis-

kolci Herman Ottó Múzeum igazgatóhelyettese és a Miskolci Galéria igazgatója.

A könyvet kívül-belül színes, mozgalmas képek, grafikák illusztrálják. Így már a szövegek elolvasása előtt is rengeteg információhoz juthatunk, ami a célközönségnek is megkönnyíti az értelmezést, memorizálást. A borítócímlapon felül félkörben szerepelnek Debrecen jellegzetességei (a Református Nagytemplom és a történelmi cívisházak), alul mosolygós emberek kedélyesen beszélgetnek (gyerekek, felnőttek) és a közepén egy szövegbuborékban a cím helyezkedik el, mintha a csevegő emberek mondanák ez *Az én Debrecenem*.

Érdekes, hogy a kötet több szempontból is szakít a könyvszerkesztési hagyományokkal. Feltűnt, hogy nemcsak a címnegyedben nincsenek oldalszámok, hanem a könyv további részéből is hiányoznak, így azt érezhetjük, hogy nem köt bennünket a linearitás, úgy olvashatjuk a szövegeket, ahogy éppen kedvünk tartja, mivel minden téma önálló egésszet alkot. Nincsenek fehér oldalak a könyvben (védőlap, előzéklap), ebből arra lehet következtetni, hogy minden „ujjbegynyi” helyet ki akarnak használni a szerzők az információátadásra. Sőt már a borító belső részén és a szennycímlapon (1. oldalon) is rengeteg információval találkozhatunk.

Megtalálható itt a város báránys címerének rajza, Hatvani István portréjával; a XVIII. századi Debrecen térképe a jellegzetes épületeivel;

korabeli öltözékben vásárra induló kocsis, fehér szűrös juhász, lovas cívis és cseréppipás urak; valamint perrecet és mézeskalácsot tartó gyerekek és édesanyjuk. Az első tájékoztató szöveg a debreceni cseréppipa XVIII. századi európai és észak-amerikai népszerűségéről szól.

A következő oldal a folyton változó, pusztuló és újjáéledő Debrecenről szól. Felhívja a figyelmet arra, hogy sok épület, építmény, természeti kincs eltűnt az idők folyamán ugyan, de az utcaneveinkben tovább él. Kollár Árpád verse a *Holnembvolt Debrecen* is ezekre kérdez rá. A „sorozatcímlapon” megta- pasztaljuk, miért is nevezhetjük interaktív műnek ezt a kötetet. A lap szélén két kis színes téglalapban megszólítja az olvasót a szerző: „*Hahó! Én itt vagyok! Te hol vagy?*” és ad egy értelmezést segítő megjegyzést a mellette álló vershez: „*Ez egy kérdező vers.*”. Mindkét írás elolvasásához el kell fordítani a könyvet, mivel alulról felfelé kell olvasni. Az oldal alján, a harmadik kis téglalapban egy kérdés van: „*És a költő hova lett a Kétmalom utcából?*” visszacsatolva a versben feltett utolsó kérdésre: „*és hol lehetek én?*”. Ezek a rövid kiszólások a szövegből arra buzdítják az olvasót, hogy gondolkodjon el, nézzen utána a kérdéses információknak.

A címlapon a szerzőkön és a címen kívül szerepel még két rövid összefoglaló Debrecen címerének háttéréről (a fönix, a bárány, a Biblia két testamentuma, a pálmafa és a ra-

gyogó nap). Ezen az oldalon is találhatóak épületek, családok, fiatalok, az említett címer, valamint a háttérben szívecske nyomatok láthatóak.

A továbbiakban minden oldalon sokrétű, informatív általában kétoldalas illusztrációk vannak a szövegekhez kapcsolódóan, illetve a debreceni közösségeket bemutatva. Ezeknek a fő mondanivalóját egy-egy vers és egy-két prózai szöveg foglalja össze a lapszéli kis üzenetekkel kiegészítve. Többek között szó esik a hídi vásárról, ahol mézeskalácsot, szappant, gyertyát, szürkemarhát, de egyszer még struccmadarat is lehetett kapni.

A következő szöveg összekapcsolja a város jelképét, a fönixmadarat a gyakori tűzvészekkel, melyekből mindig erősebben született újjá Debrecen. A képen is feltűnik és a szövegek is kitérnek rá, hogy a tűzoltás nem csupán vízzel, hanem bottal is történt. Erre egy humoros kérdéssel hívja fel a figyelmet az író: „*Elverték a tűz fenekét egy bottal?!*”, majd természetesen meg is válaszolja, hogyan is segítette a dorong a tűzoltást.

Megismerhetjük a város kézművesmestereit (fazekas, kádár, szalmakötő, csapó, bognár, kelmefestő, csizmadia) a *Mesterségek* című versből, az informatív leírásból és a színes, mozgalmas képekből. A város, illetve a Hortobágy lakóiról is kapunk rövid ismertetőt emberekről és állatokról egyaránt.

A helyi kulturális helyszínek, események és épületek is bemutatásra kerülnek. Az 1538-ban épült

méltán híres Református Kollégium hatalmas könyvtárával Európa egyik legszínvonalasabb iskolája volt. A könyvnyomtatás lépéseit követő rajzok segítenek elképzelni, hogyan is dolgozott Huszár Gál, aki latin helyett magyar nyelven nyomtatta a könyveket, hogy minél többen el tudják olvasni őket.

Híres debreceni születésű költőink Fazekas Mihály és kortársa, Csokonai Vitéz Mihály is szerepel a kötetben. Az előbbiről megtudhatjuk, hogy a *Lúdas Matyin* kívül ő írta össze a gyógynövényeket, és adott nevet azoknak, melyeknek nem volt magyar megfelelője. Előtte már Méliusz Juhász Péter, a város első református püspöke is írt egy botanikai könyvet, hogy ne csupán a lelket, de a testet is gyógyíthassák. Ehhez a témához írta felsorolásszerű nominális stílusú versét Kollár Árpád *Füvesvarázs – Hódolat Lúdas Matyinak* címmel. A szövegeket szebbnél-szebb virágok díszítik, melyekkel a debreceni Botanikus kertben találkozhat az olvasó.

A sokszínű Fazekas és a „*varázserrejű poéta*”, Csokonai mellett képekben emlékszik meg a könyv Szabó Magda írónőről, az *Abigél* és *Az ajtó* szerzőjéről, valamint Borbély Sziládról, aki elismert költő, író, irodalomtörténész és a debreceni egyetem oktatója volt.

Szó esik Debrecen történelmi szerepéről a 1848-49-es szabadságharcban a haldokló oroszlán szobor történetén keresztül. Hogy a gyerekeknek kevésbé legyen megrázó,

Grela Alexandra a szobor készítésének folyamatát ábrázolta, és csak a lap alján látszik a mintaként szolgáló „alvó” oroszlán.

A történelem emlékeit őrző, Déri Frigyesről elnevezett múzeum múmiája nem jelenik meg a rajzokon, csak a szöveg tesz említést az egyik legnépszerűbb kiállítási darabról. Azt is megtudhatjuk, hogy a mai Déri tér helyén állt a régi botanikus kert, amely korábban a Paptava volt. A *Tóbújócska* című költemény és a gyermeki fantáziát feltüzelő kérdések biztos sok olvasót sarkallnak majd kutatásra: „*Tényleg a tó vizén lebeg a múzeum? Vagy a múmia itta meg a tavat?*”.

A tudomány úttörőjeként Hatvani István kollégiumi professzor kerül bemutatásra, aki ma valószínűleg a híres Debreceni Egyetemen vagy az Atommagkutató Intézetben tanítana abból a titkos fekete könyvből, amit a szájhagyomány szerint egy fekete kígyótól kapott. Grela Alexandra képei ötvözik a múltat a jelennel, egyik oldalon számítógép előtt görnyednek a fizikusok, a másik oldalon Hatvani professzor dolgozik elmélyülten.

A jelenhez elérve a gyermekek által közkedvelt helyszíneket mutatják be az alkotók. A Nagytemplom előtti főtéren például finom puncsos fagyit lehet enni, és a költő verséből megtudhatjuk, hogy bújócskázásra is kiváló helyszín. A Vojtina Bábszínház matinéját minden gyerek élvezettel tekinti meg a Hungária mozi helyén. A Rocksuli előadásain bizonyára mind az előadók, mind a nézők

jól szórakoznak, főleg, ha a valóságban is éneklő, gitározó számár, patogatott kukoricáról nyávogó macska is megjelenik, mint Grela Alexandra rajzain.

A programajánlók sora a Nagyerdővel is bővül, ahol a játszóterek, sportolási lehetőségek gazdag tárháza vár kicsiket és nagyokat egyaránt. A kiránduláshoz a könyv a Zsuzsi vonatot ajánlja a kipufogó füstös, zsúfolt autókkal szemben.

Végül egy nyári és egy téli rendezvényt mutatnak be a kötetben. Az augusztusi Virágkarnevált a virágkoszin néptáncoló figurákkal, rengeteg mosolygó arccal és táncos fellépővel, valamint az adventi vásárt a város főterén a karácsonyfával, bódékkal és jégkorcsolyázókkal.

Szinte mindenről szó esik a könyvben, amit csak egy gyermeknek illik tudnia a szülővárosáról, Debrecenről. Az óvodások, kisiskolások nyelvén és stílusában szólnak meg Kollár Árpád versei és a Lakner Lajos leíró, magyarázó szövegei, melyeket Grela Alexandra mozgalmas, élénk színű kedves rajzai mintáznak, illusztrálnak.

A könyv utolsó oldalain viszont megszólítják egy rövid levélben az alkotók a felnőtteket is, külön a szülőket és külön a pedagógusokat. Útmutatást adnak a kötet interpretálásához, megmagyarázva a közreműködők célját: „*Igy lesz a város az én városommá, a mi városunkká.*”.

Az én Debrecenem című könyvhöz hamarosan kiadásra kerül egy kifestőkönyv is, ami kiegészíti és el-

mélyíti e kötet történeteit, és még aktívabb résztvevőként vonja bele a gyermekeket Debrecen múltjának és jelenének megismerésébe.

¹ A kiadvány a TOP-6.9.2-16 kód-számú „A helyi identitás és kohézió erősítése” című pályázati kiíráson támogatást nyert TOP-6.9.2-16-DE1-2017-00001 „Helyi közösségfejlesztés Debrecen1 városrészen”, TOP-6.9.2-16-DE1-2017-00004 „Helyi közösségfejlesztés Debrecen3 városrészen”, TOP-6.9.2-16-DE1-2017-00005 „Helyi kö-

zösségfejlesztés Debrecen2 városrészen” azonosítószámú és című projektek keretében valósult meg.

² Michał Rusinek (író); Iwona Cała (illusztrátor): *Krakowski Rynek dla chłopców i dziewczynek*

³ Eliza Piotrowska (író és illusztrátor): *Legenda o założeniu Poznania* (és még sok más történet Poznań-ról)

Seprényi Kinga

magyar nyelv és irodalom -
történelem szakos tanár
Medgyessy Ferenc Gimnázium,
Művészeti Szakgimnázium és
Technikum, Debrecen

Bozzay Réka: *Intézménytörténeti kapcsolatok. Debrecen és Hollandia.*
 Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei, 2022



Dr. Bozzay Réka, egyetemi docens a holland-magyar kapcsolatok elkötelezett kutatója. *Intézménytörténeti kapcsolatok. Debrecen és Hollandia* címet viselő könyve korábbi kutatásainak kibővített gyűjteménye. A kötet 2022-ben jelent meg Debrecenben, a Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei gondozásában. A szerző elsődleges célkitűzése a Debreceni Egyetem, illetve a Debreceni Református Kollégium kutatása és összehasonlítása holland oktatási intézményekkel és protestáns közösségekkel.

Elsődleges forrásként a debreceni, sárospataki, budapesti és nem utolsósorban hollandiai (Groningen,

Utrecht, Arnhem és Deventer) levéltárak iratait kell megemlíteni. Ami pedig a másodlagos forrásokat illeti, fontos kiemelni Szögi László és kutatócsoportjának kiadványait, illetve az egyetem és a kollégium történelméről szóló könyveket. A kötet a 17. és a 20. század közötti időintervallumban vizsgálja a Hollandia és Debrecen városa közötti kapcsolatokat.

Az első fejezet azokról a magyar diákokról szól, akik a kora újkorban Hollandiában végezték tanulmányukat. A peregrináció abból az okból kifolyólag is említésre méltó, mivel a későbbi holland-magyar kapcsolatok jelentős részben a magyar diákok hollandiai tanulmányainak hatására jönnek létre. A 17. században a magyar református egyháznak nagy szüksége volt magasan képzett lelkészekre, azonban a protestáns teológus hallgatók nem szerezhettek Magyarországon doktori fokozatot. Ennek következtében az egyház engedélyezte a hallgatók nyugat-európai tanulmányait.¹A hallgatóknak szigorú feltételeknek kellett megfelelniük. Ugyan a peregrinusok részülhettek pénzügyi támogatásban, tanulmányaik végeztével kötelességük volt Magyarországon elhelyezkedni, máskülönben vissza kellett fizetniük a támogatás összegét. A debreceni diákok a városvezetéstől, a kollégiumtól, de akár magánszemé-

lyektől is kaphattak pénzügyi hozzájárulást tanulmányi útukra.² Főként német, holland, angol, skót és svájci egyetemek képzéseiben vettek részt magyarok. Bár a legtöbb magyar peregrinus teológiát hallgatott, arra is volt precedens, hogy filozófiát, orvostudományt vagy jogot tanultak.³ A magyar diákok tanulmányi okokból utaztak Hollandiába, viszont ennek a fordítottjáról, azaz arról, hogy holland hallgatók utaztak volna Magyarországra nincs tudomásunk. Bozzay más nyugat-európai egyetemeken tapasztalt tendenciákkal veti össze a magyar és a debreceni peregrinusok tanulmányait.⁴

A második fejezetben a szerző a hollandiai tanulmányok pénzügyi támogatását tárgyalja. A holland rendeknek, iskoláknak és magánszemélyeknek köszönhetően ösztöndíjakat alapítottak a magyarok számára. Bozzay különálló passzusokban vizsgálja, hogy hány magyar és hány debreceni hallgató részesült ösztöndíjban. Emellett azt is feltünteti, pontosan kik voltak ezek a hallgatók és milyen mértékű anyagi támogatás illette meg őket a 3 hollandiai egyetemen. Ez a három intézmény az utrechti, a groningeri⁵ és a hardewijki egyetem.⁶ A leideni egyetem is közkedvelt úti cél volt a peregrinusok körében, azonban Bozzay erről nem ír részletesen, mivel korábban ennek a témának szentelte doktori disszertációját.⁷ Külön fejezet szól az Anna Everwijn-hagyatékról, amely Anna Everwijn halála után csak hosszú pereskedést követően finanszírozta

magyarok tanulmányait.⁸ A hollandiai egyetemek nemcsak a magyar diákokat, hanem magát a Debreceni Református Kollégiumot is támogatták. Ez olvasható a dolgozat következő részében. Miután Mária Terézia 1752-ben rendeletében megtiltotta, hogy a tanárokat és a lelkészeket a város költségvetéséből fizessék, a kollégium nyugat-európai egyetemekhez fordult segítségért. Ami a hollandiai egyetemeket illeti, először az utrechti egyetemmel vették fel a kapcsolatot. A szerző könyvében bemutatja a két intézmény közötti levelezést. A rész végén Bozzay évenként tünteti fel, hogy mennyi pénzt kapott a kollégium és pontosan honnan érkezett támogatás. A következő passzus Csernák Lászlóról szól. Ő azon kevés debreceni peregrinus közé tartozott, aki nem tért haza Magyarországra a hollandiai tanulmányok befejeztével. Mivel Magyarországon nem ajánlottak neki munkát, professzorként helyezkedett el a deventeri főiskolán. Hazájáról Csernák azonban sosem feledkezett meg. Halálakor 4000 guldent hagyott a Debreceni Református Kollégiumra.⁹

A harmadik fejezetben Bozzay a 20. századi holland-magyar kapcsolatokat tárgyalja. Mivel ebben az évszázadban jelentősen visszaesett a magyar peregrinusok száma, a dolgozat nem az ő tanulmányaikra fókuszál. A két világháború között a Debreceni Egyetemen igény mutatkozott a holland tanszék megalapítására. Bár eleinte a magyarok és a hollandok is szimpatizáltak az ötlettel, vé-

gül a tanszék pénzügyi okokból kifolyólag nem jött létre. A kudarcban az anyagiak mellett szerepet játszott továbbá Nagy Zsigmond halála, ugyanis rá bízták volna a tanszék vezetését.¹⁰

Az egykori holland miniszterelnök, Abraham Kuyper lánya, Kuyper Katalin (Catharina Kuyper) amellet, hogy a tanszék létrehozásában próbált segíteni, más módon is mélyítette a holland-magyar kapcsolatokat. Katalin ugyanis aktív szerepet vállalt a gyermekmentő akcióban, melynek segítségével több mint 25.000 nehéz sorsú magyar gyerek nyaralhatott Hollandiában 1920 és 1926 között. A szerző ezenkívül ír a díszdoktori címekről, amelyeket 1925-ben a gyermekmentő akció, 1929-ben a Speyeri birodalmi gyűlés 400 éves évfordulója, 1938-ban pedig a Debreceni Református Kollégium 400 éves jubileuma alkalmából adományoztak. A kitüntetettek között hollandok is voltak. Bár a kitüntetések megítélésénél fontos szempont volt a két ország közötti kapcsolatok elmélyítése, Bozzay rámutat arra, hogy politikai és egyházi érdekek is szerepet játszhattak a döntésben.¹¹

A harmadik fejezet utolsó alfejezete az *Emlékezet* címet viseli. Az 1930-as években festett üvegablakokat helyeztek el a Debreceni Egyetem aulájában, amelyek négy egyetem épületét (Utrecht, Wittenberg, Genf és Zürich) ábrázolják. Az ablakok az egyetemi közti kapcsolatok évszázados hagyományára utalnak. Bozzay azonban ugyancsak felhívja

az olvasó figyelmét arra, hogy akár csak a díszdoktori kitüntetéseknel, úgy az üvegablakon ábrázolt egyetemek kiválasztásában is szerepet játszhatott a politika (ebben az esetben az egyetemi politika).¹²

Az ezt követő részben Bozzay a Wilhelmina királynőről Debrecenben elnevezett utca megvalósításának kísérletét vizsgálja. A Holland Királyság királynője 1938-ban ünnepelte uralkodásának 40 éves jubileumát. Horthy Miklós magyar kormányzó is köszöntötte Wilhelminát, és Magyarországon is megemlékeztek az eseményről. Ennek egyik oka, hogy a királynő támogatta a gyermekmentő akciót, melynek keretein belül magyar gyerekek nyaralhattak Hollandiában. Ez is hozzájárult tehát ahhoz, hogy Wilhelmina Magyarországon meglehetősen nagy népszerűségnek örvendett. Végül nem neveztek el utcát Debrecenben a királynőről.¹³ Az utolsó passzusban a szerző Sigray Mihály életét és emlékezetét mutatja be. Sigray a 18. században a Debreceni Református Kollégium tanulója volt, viszont később katonaként szolgált. Katonai pályafutásának csúcspontját Hollandiában érte el, amikor is IV. Vilmos kinevezte őt a holland állami huszárdandár kapitányává. Családjának köszönhetően a Debreceni Református Kollégium belső udvarán domborművet helyeztek el, amely Sigray Mihály emlékét őrzi Debrecenben a mai napig.¹⁴

Bár Bozzay Réka könyve meglehetősen nagy időintervallumot fed le, és a témák közötti összefüggés

első pillantásra talán nem is tűnik magától értetődőnek, a holland és magyar oktatási intézmények közötti kapcsolat az, amely a különálló fejezeteket koherens egészé formálja. A könyvet minden olyan érdeklődőnek és kutatónak ajánlom, aki szívesen elmélyülne a holland-magyar kapcsolatok világában. Az *Intézménytörténeti kapcsolatok. Debrecen és Hollandia* mindenki számára elérhető online többek között az academia.edu-n és a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára honlapján.

¹Bozzay Réka 2014. 'The Influence of Dutch Universities on the Education of Seventeenth-Century Hungarian Intellectuals' Almási, G. & Brzeziński, S. & Horn, I. & Teszelszky, K. & Zarnóczy, Á. (szerk.). *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541-1699: Vol. 1.: Study Tours and Intellectual-Religious Relationships*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 81–100.

²Bozzay Réka 2006. 'Der finanzielle Hintergrund der „peregrinatio academica“ der ungarländischen Studenten an den niederländischen Universitäten.' Den Hollander, A. & Monok, I., & Postma, F. (szerk.). *Studiosorum et librorum peregrinatio: Hungarian-Dutch cultural relations in the 17th and 18th Century*. Budapest, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Országos Széchényi Könyvtár. 23–30.

³Bozzay Réka 2017. 'Magyar diákok hollandiai tanulmányai a kora.' *Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények* 8.2: 23–35.

⁴Bozzay Réka 2016. 'Tanulási célú migráció. Debreceni diákok kora újkori peregrinációja nyugat-európai egyetemeken.' Papp K. & Kerepeszki R. (szerk.). *Migránsok, menekültek, új hazát keresők*. Debrecen: Erdély-történeti Alapítvány, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet. 47–64.

⁵Bozzay Réka 2010. 'Magyar diákok a groningeni bursában.' Papp, I. & Angi, J. & Pallai, L. (szerk.). *Emlékkönyv íjf. Barta János 70. születésnapjára*. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 111–117, 137–139.

⁶Bozzay Réka 2011 'A harderwijki egyetem jelentősége a kora újkori magyar peregrináció történetében.' Imre, M. & Oláh, Sz. & Fazakas, G.T. & Száraz, O. (szerk.). *Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 357–363.

⁷Bozzay Réka 2010. 'Magyarországi diákok leideni peregrinációjának előzményei a 17-18. században.' Puszta, G. & Bozzay, R. (szerk.). *Debrecenről Amszterdამig: Magyarország és Németalföld kapcsolata*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 89–111., Bozzay Réka 2009. *Die Peregrination ungarländischer Studenten an der Universität Leiden 1595–1796*. Budapest: ELTE Egyetemi Levéltár.

⁸Bozzay Réka 2018. 'Utrechti pénzforrások: Anna Everwijn hagyatéka az egyetemen.' Draskóczy, I. & Varga, J. & Zsidi, V. (szerk.). *Universitas – Historia: Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére*. Budapest: Magyar Levéltárosok Egyesülete. 39–52.

⁹Bozzay Réka 2021. 'Csernák László (1740–1816), deventeri professzor és debreceni alapítványa.' *Gerundium: Egyetemtörténeti közlemények* 12.1-2: 150–161.

¹⁰Bozzay Réka 2016. 'Holland tanszék alapításának kísérlete a két világháború között.' *Gerundium: Egyetemtörténeti közlemények* 7.3-4: 61–71.

¹¹Bozzay Réka 2020. 'A gyermekmentő akció debreceni díszdoktorai 1925-ben'. Aalders, M.J. & Pusztai, G. & Réthelyi, R. (szerk.). *A gyermekvonatok: Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után*. Budapest: L'Harmattan. 123–135.; Bozzay Réka 2020. 'De kinderractie en de verleniging van het eredoctoraat in Debrecen in 1925' Aalders, M.J. & Pusztai, G. & Réthelyi, R. (szerk.) *De Hongaarse kindertreinen: Een levende brug tussen Hongarije, Nederland en België na de Eerste Wereldoorlog*. Hilversum: Verloren. 125–137.

¹²Bozzay Réka 2017. 'Utrecht egyetem egy festett üveglakon keresztül.' Bárány A.P. & Fazakas, G. & Pusztai, G. & Takács, M. (szerk.). *Németalföld emlékei Magyarországon – magyar–holland kapcsolatok*. Debrecen: Debreceni

Egyetemi Kiadó, 144–154.; Bozzay Réka 2017. 'De universiteit van Utrecht door een glas-in-loodraam.' *Acta Neerlandica: Bijdragen tot de Neerlandistiek Debrecen*. 14:189–204.

¹³Bozzay Réka 2020. 'Vilma királynő utca Debrecenben? A holland királynő emlékezete és egy meg nem valósult utcanevadás.' *Debreceni Szemle* 1:71–79.

¹⁴Bozzay Réka 2020. 'Bátori Sigray Mihály élete és emlékezete.' Papp, K. & Bárány, A.P. & Kerepeszki, R. & Pallai, L. (szerk.). *Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára*. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézet. 135–152.

Szentmiklósi Gergő
néderlandisztika szakos
egyetemi hallgató
Debreceni Egyetem

E számunk szerzői és elérhetőségeik

Béres Norbert	egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem BTK – beres.norbert@arts.unideb.hu
D. Molnár István	irodalom- és művelődéstörténész, ny. egyetemi tanár Debreceni Egyetem – drmolnaristvan@gmail.com
Hodossy-Takács Előd	teológus, főtítkár, MTA, DTB – takacse@drhe.hu
Kálnási Árpád	nyelvész, ny. egyetemi docens, Debreceni Egyetem –
Madai Hajnalka	közgazdász, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar – madai.hajnalka@econ.unideb.hu
Magyar Éva	közgazdász, titkárságvezető, MTA DTB – magyar.eva@tab.mta.hu
Molnár-Tamus Viktória	főiskolai docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem – molnar.tamus.viktoria@drhe.hu
Nádasi Levente	közgazdász, egyetemi adjunktus, – nadasi.levente@econ.unideb.hu
Nyul Imre	helytörténész, nyugdíjas tanár – imre.nyul@gmail.com
Orbán Melinda	abszolvált PhD-hallgató, Debreceni Egyetem – melindaorban01@gmail.com
Páles Zsolt	matematikus, akadémikus, elnök, MTA DTB – pales@science.unideb.hu
Seprényi Kinga	magyar nyelv és irodalom – történelem szakos tanár Medgyessy Ferenc Gimnázium, Művészeti Szakgimnázium és Technikum, Debrecen – seprenyikinga@gmail.com
Szendrey Orsolya	matematikus-közgazdász, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem – szendrey.orsolya@econ.unideb.hu
Szentmiklósi Gergő	néderlandisztika szakos egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem – szentmiklosigergo@gmail.com
T. Kiss Tamás	főiskolai tanár, Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest – drkt@t-onlione.hu
Vida Viktória	közgazdász, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar – vida.viktoria@econ.unideb.hu